

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI**

**SAFEVİ DEVLETİ'NİN
ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE
SİYASİ İLİŞKİLERİ
(1526 – 1722)**

Yüksek Lisans Tezi

Ümit Ulvi TÜRK

Ankara-2017

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH (GENEL TÜRK TARİHİ)
ANABİLİM DALI

SAFEVİ DEVLETİ'NİN
ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ
(1526 – 1722)

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Cihat AYDOĞMUŞOĞLU

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../2017)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	6
GİRİŞ	8
BİRİNCİ BÖLÜM	12
ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDEN ŞAH ABBAS DÖNEMİNE KADAR SAFEVİ DEVLETİ'NİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	12
1.1 Özbeklerin Maveraünnehir ve Horasan'a Yerleşmeleri	12
1.2 ŞAH İSMAİL DÖNEMİ (1501-1524)	18
1.2.1 Özbeklerle İlişkiler	20
1.2.2 Hive Hanlığının Kuruluşu	25
1.2.3 Babürlülerle İlişkiler	28
1.3 ŞAH TAHMASB DÖNEMİ (1524-1576)	32
1.3.1 Özbeklerle İlişkiler	33
1.3.1.1 Buhara Hanlığıyla İlişkiler	33
1.3.1.2 Şah Tahmasp Döneminde Safevi-Özbek İlişkilerinde Osmanlı Devletinin Rolü	38
1.3.1.3 Hive Hanlığıyla İlişkiler	45
1.3.2 Babürlülerle İlişkiler	48
1.4 II. ŞAH İSMAİL DÖNEMİ (1576-1577)	58
1.5 MUHAMMET HÜDABENDE DÖNEMİ (1577-1587)	60
1.5.1 Özbeklerle İlişkiler	60
1.5.2 Babürlülerle İlişkiler	61
İKİNCİ BÖLÜM	63
ŞAH ABBAS DÖNEMİNDE SAFEVİ DEVLETİNİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	63
2.1 ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1587-1629)	64
2.1.1 Özbeklerle İlişkiler	65
2.1.1.1 Özbeklerin Herat ve Meşhed'i Ele Geçirmesi	65
2.1.1.2 Osmanlı Devletinin Safevi-Özbek Çatışmasında Rolü	67
2.1.1.3 Hive Hanlığı ve Safeviler Arasında İşbirliği	74

2.1.1.4 Şah Abbas'ın 1592 Yılındaki Horasan Seferi	75
2.1.1.5 Abdullah Han'ın Harezmi Seferi	76
2.1.1.6 Mir Kulbaba Kükeltaş ve Buhara'dan Gelen Elçiler	77
2.1.1.7 Abdullah Han'ın Ölümü ve Salar Köprüsü Savaşı	78
2.1.1.8 Şah Abbas'ın Muhammet İbrahim'i Belh Hükümdarı Yapması ve Muhammet İbrahim'in Sonu	83
2.1.1.9 Şah Abbas'ın Merv'i Ele Geçirmesi	86
2.1.1.10 Belh'ten Kaçan Şehzadelerin İran'a Sığınması	89
2.1.1.11 Şah Abbas'ın Meşhed'e Yürümesi ve Belh Seferi	89
2.1.1.12 Belh Seferi Sonrası Buhara Hanlığındaki Olaylar	97
2.1.1.13 İmam Kulu Han'ın Tahta Geçmesi Sonrası Olaylar	105
2.1.1.14 Hive Hanlığında Arab Muhammet Han'ın Oğullarının İsyanı	110
2.1.1.15 Özbek Şehzadesi Rüstem Muhammet'in Buhara Hanlığına Saldırısı	111
2.1.1.16 Hive Hanlığının Başına İsfendiyar Han'ın Geçmesi	113
2.1.1.17 Şah Abbas Dönemi Safevi-Özbek Barışı	113
2.1.2 Babürlülerle İlişkiler	116
2.1.2.1 Şah Abbas'ın Tahta Çıkışı Sonrası Hindistan'a Gönderdiği Heyetler	116
2.1.2.2 Ekber Şah'ın Kandahar Seferi	117
2.1.2.3 Ekber Şah'ın ve Şah Abbas'ın Karşılıklı İttifak Arayışları	119
2.1.2.4 Horasan ve Hindistan'daki Politik Durum	121
2.1.2.5 Mir Muhammet Masum Heyetinin İran'a Gitmesi	122
2.1.2.6 Safevilerin Kandahar'a Saldırısı	123
2.1.2.7 Kandahar'ın Safeviler Tarafından Alınmasına Kadar İlişkilerin Seyri	125
2.1.2.8 Şah Abbas'ın Kandahar'ı Ele Geçirmesi	131
2.1.2.9 Dekken'de Yaşanan Çatışmalar ve İran'ın Etkisi	135

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **138**

ŞAH ABBAS'TAN SONRA SAFEVİ DEVLETİ'NİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ **138**

3.1 ŞAH SAFİ DÖNEMİ (1629-1642) **138**

3.1.1 Özbeklerle İlişkiler	138
3.1.1.1 Hive Hanlığındaki Olaylar	139
3.1.1.2 Buhara Özbeklerinin Saldırıları	140
3.1.1.3 İmam Kulu Han'ın Tahttan Feragat Etmesi Sonrası Olaylar	145
3.1.2 Babürlülerle İlişkiler	146
3.1.2.1 Şah Cihan'ın Kandahar'ı Safevilerden Geri Alması	146
3.1.2.2 Dekken'deki Olaylar ve Safevi-Babür İlişkilerine Etkisi	150

3.2 II. ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1642-1666) **151**

3.2.1 Özbeklerle İlişkiler	152
----------------------------	-----

3.2.2 Babürlülerle İlişkiler	158
3.2.2.1 II. Şah Abbas'ın Kandahar'ı Ele Geçirmesi ve Babürlülerin Kandahar'ı Geri Alma Çabaları	160
3.2.2.2 Dekken'deki Olaylar ve Safevi-Babür İlişkilerine Etkisi	166
3.2.2.3 Babür İmparatorluğunda Veraset Savaşları	167
3.2.2.4 Evrengzib Dönemi (1658-1707)	170
3.3 ŞAH SÜLEYMAN DÖNEMİ (1666-1694)	174
3.3.1 Özbeklerle İlişkiler	174
3.3.2 Babürlülerle İlişkiler	179
3.4 ŞAH SULTAN HÜSEYİN DÖNEMİ (1694-1722)	181
SONUÇ	183
KAYNAKÇA	189
ÖZET	197
ABSTRACT	198

ÖNSÖZ

16. yüzyılda Türkistan'da Timurluların, İran ve Doğu Anadolu'da da Akkoyunluların sahneden çekilmesiyle birlikte güçlenen Özbekler ve Safeviler Horasan üzerinde büyük bir rekabete girişmiştir. Özbeklerin, Timurluları yenmesiyle Hindistan'a çekilen ve orada devletini kuran Babür ve torunları da bu rekabete dahil olmuştur. Özbekler Türkistan ve Horasan'ı ele geçirmeye çalışırken, Babürlüler de ataları Timur'un ve Babür'ün sahip olduğu Türkistan'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Türk asrı denen 16. Yüzyılda, "Barut İmparatorlukları" olarak da adlandırılan Osmanlı, Safevi ve Babür devletleri ateşli silahlardan iyi bir şekilde istifade ettiler. Özbekler ise gelişen teknolojiye ayak uyduramamaları sebebiyle Safevileri yenemedi. Özbeklerin, Babürlüler ve Safeviler üzerinde üstünlük sağlayamamalarından dolayı Türkistan bölgesi dışa kapalı bir bölge haline geldi. 19. Yüzyılda İngiltere ve Rusya arasında aynı bölgede yaşanan ve "Büyük Oyun" olarak adlandırılan siyasi olaylar 16. ve 17. yüzyıllarda Buhara ve Hive Hanlıkları, Babür İmparatorluğu, Safevi Devleti ve zaman zaman Osmanlı İmparatorluğunun dahil olduğu olaylarla vuku buldu.

Türkiye'de Safevi Devleti üzerine yapılan çalışmalar Osmanlı Devleti ve Safeviler arasındaki ilişkiler üzerine yoğunlaşmış, Safevilerin Orta Asya ve Hindistan'la ilişkileri birkaç çalışma dışında incelenmemiştir. Bu nedenle Safevi Devletinin Osmanlı Devleti dışındaki Türk devletleriyle olan ilişkileri incelenmeye çalışılmıştır. Konuya ilişkin 2010 yılında Güzel KAMAÇ tarafından "Özbeklere Karşı Babür Safevi İşbirliği" adlı bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmada Babür ile Muhammet Şibani Han arasındaki çatışma ve bu çatışmada Safevi Devletinin Babür'e desteği ele alınmıştır. Söz konusu çalışma Babür ve Şah İsmail'in ittifak kurduğu 1510-1514 yılları arasında dar bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca Şiban ulusunun ve Safevi tarikatının gelişimi ile ilgili bilgilere de yer verilmiştir. Konuyla ilgili bir diğer çalışma Yrd. Doç. Dr. Gülay KARADAĞ ÇINAR tarafından 2011 yılında hazırlanan "Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)" adlı doktora tezidir. Söz konusu tezde Safevi Devletinin Özbeklerle ilişkileri ile bu ilişkilerde Osmanlı'nın rolü anlatılmıştır. Doğal olarak tezde Babürlülerle ilişkilere yer verilmemiştir. Bu iki çalışmadan farklı olarak çalışmamız dönemselsel anlamda daha uzun bir dönemi kapsamaktadır. Ayrıca Safevi Devletinin

Buhara Hanlığı, Hive Hanlığı ve Babür Devleti ile ilişkilerinde çatışma alanları, işbirliği alanları ve çatışmaların temel dinamikleri ile rekabetin mezhepsel farklılıktan ziyade reel politik kaygılardan kaynaklandığı açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmamızda öncelikli olarak araştırma kaynakları kullanılmıştır. Konuyla ilgili Türkiye ve yurtdışında yapılan çalışmalar incelenmiştir. Türkçe kaynakların azlığı nedeniyle ağırlıklı olarak İngilizce ve Farsça kaynaklara başvurulmuştur. Dönemin ana kaynaklarına ulaşılarak bunlardan da istifade edilmiştir. Bazı kaynakların da çevirileri kullanılmıştır. Ancak ülkemizde Buhara Hanlığıyla ilgili birincil kaynaklar sınırlı olduğundan dolayı konuya ilişkin diğer kaynaklardan istifade edilmiştir. Birincil kaynakların bir kısmı için e-kitaplardan faydalanılmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Safevi Devletinin ilk hükümdarı Şah İsmail'den başlayarak dördüncü hükümdarı Şah Muhammet Hüdabende dönemine kadar (1501-1587) Özbekler ve Babürlülerle olan ilişkileri incelenmiştir. İkinci bölümde Şah Abbas dönemindeki (1587-1629) Özbekler ve Babürlülerle ilişkiler incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise Şah Safi (1629-1642) döneminden başlayarak Safevi Devletinin yıkıldığı 1722 dönemine kadar olan ilişkiler ele alınmıştır. Her bölümün altbaşlıkları Safevi Şahlarının saltanat dönemlerinden oluşmaktadır. Safevi şahlarının saltanat dönemlerinin altında da o dönem yaşanan olaylar anlatılmaktadır.

GİRİŞ

Türkistan ve Horasan'da Timurluların zayıflaması sonrasında bölgedeki siyasi dengeler değişmiştir. Timur'un ölümünden sonra çocukları ve torunları Timur gibi ülkeyi tek çatı altında tutmayı başaramamıştır. Bunda Timur gibi iyi bir komutanın yokluğu dışında Timurluların devlet sistemindeki zayıflığın da etkisi vardı. Çünkü Timurlular eski Türk ve Moğol geleneğinde olduğu gibi ülkeyi hanedan üyeleri arasında paylaşmakta, bu da merkezi bir gücün oluşmasını engellemekteydi. Timurlu mirzaları arasında bitmek tükenmek bilmeyen kavgalar ülkeyi bir anlamda şehir devletlerine bölmüştü. Bu arada kuzeyde Altınorda devletinin zayıflamasıyla birlikte Özbekler büyük konar-göçer kitlelerle etkinlik kurmaya başlamıştı. Ebulhayr Han ve torunu Muhammet Şibani Han, Timurluların taht kavgaları sırasında Timurlu mirzalarının yardım taleplerine muhatap olmakta ve bu sayede hem topraklarını genişletmekte hem de siyasi güçlerini artırmaktaydılar.

Anadolu ve İran'da Akkoyunlu ve Karakoyunluların zayıflaması sonucunda Erdebil'de bulunan Safevi tarikatı gücünü artırmış, müridlerinden sağladığı askeri güçle Akkoyunlu ve Karakoyunlulara karşı mücadele etmeye başlamıştı. Akkoyunlu ve Karakoyunlular da hem birbirleri hem de kendi aralarında sonu gelmeyen mücadelelerle birbirlerini tüketmişti. Buradaki güç boşluğunu Şah İsmail iyi değerlendirerek Safevi Devletini kurmuştur.

Özbekler topraklarını genişletirken Fergana hakimi olan Babür, elindeki sınırlı sayıda askerle Özbeklere karşı koymaya çalışsa da başarılı olamadı. Kendi ailesi içindeki çekişmeler yüzünden Timurlular tek bir kuvvet olamadı ve Muhammet Şibani Han bütün Türkistan'ı ve Maverâünnehir'i ele geçirdi. Daha sonra da Horasan'a yöneldi. Horasan'da da Meşhed'e kadar ilerledi. Şah İsmail'e sığınan Timurlu mirzalarının iadesi sorunu üzerinden iki hükümdar arasında başlayan çekişme Merv'de sıcak çatışmaya dönüştü. Yapılan savaşta Şibani Han yenildi ve bütün Horasan ve Harezmi Safevilerin eline geçti.¹

Safeviler, Özbekler ve Babürlüler arasındaki çatışmanın temel sebebi Horasan üzerindeki hakimiyet kavgasıydı. Horasan tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adıdır. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya

¹ T. Gündüz, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, İstanbul, 2016, s. 97.

ayrılmıştır. Bunlardan Merv, Nesa ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herat yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. Horasan'ın en büyük bölümü İran sınırları içindedir. İdari merkezi Meşhed'dir ve eyalete Meşhed, İsfereyin, Bucnurd, Bircend, Tayyibat, Türbeticam, Türbetihaydari, Darrıgaz, Sebzevar, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kabnat, Kuçan, Kaşmir, Gunabad ve Nişabur şehirleri bağlıdır. Horasan'ın doğudan batıya giden yolların üzerinde olması tarih boyunca pek çok kez işgal edilmesine yol açmıştır. Etrafının çöl olması ve ekilebilir alanların sınırlı olması da bu durumda etkili olmuştur.² Horasan'ın etrafında bulunan Karakum, Deşt-i Lut ve Deşt-i Kevir çölleri hem seyahate hem de tarıma imkan vermemektedir. Bu nedenle Horasan'ın büyük şehirleri etrafındaki su kaynakları ve ekilebilir alanlar orada yaşayan devletler için çok değerliydi.

Babür Şah, Muhammet Şibani Han'ın Şah İsmail'e yenilmesinden ümitlenerek ata topraklarını yeniden ele geçirmeye çalıştı. Bunun için Şah İsmail'le ittifak yaptı ve Şiiliği kabul etti. Ancak yerli halk onun bu tavrından rahatsız oldu ve Şibanilerden yardım istedi. Bu nedenle Babür Şah Maveraünnehir'i yeniden kaybetti ve Kabil'e çekildi. Babür Şah, Kabil'den daha güneye inerek Hindistan'a hakim olan Afganlılar ve Rajputlarla savaşarak Kuzey Hindistan'ı ele geçirdi ve burada kendi devletini kurdu.³

Özbekler sadece Buhara Hanlığında değil, Harezmi bölgesinde de yaşamaktaydı. Harezmi bölgesinde Hive Hanlığına bağlı olarak yaşayan Harezmi Özbekleri ile Buhara Özbekleri aynı hanedanın farklı kollarına mensuptular. Aralarında ciddi anlamda bir rekabet olduğundan birbirlerini tahakküm altına almaya çalışmaktaydılar. Bunlardan Mavearaünnehir'de Buhara, Semerkant, Belh, Miyankal ve Taşkent olmak üzere beş farklı yönetim vardı. Bunların başında bir hükümdar büyük han olsa bile diğer şehirler üzerindeki otoritesi sınırlıydı.⁴ Hive Hanlığı,

² Osman Çetin, "Horasan", *DİA*, C. XVIII, s. 234.

³ Eralp Erdoğan, "Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı", *History Studies*, 2014, Sayı 6, s. 36.

⁴ Douglas E. Streusand, *Islamic Gunpowder Empires, Ottomans, Safavids and Mughals*, Philadelphia, 2011, s. 147.

Buhara Hanlığına göre Safevilerle daha iyi ilişkiler yürüttü. Bununla birlikte fırsat buldukça Horasan'a akınlarda bulunmaktan da çekinmedi.⁵

Muhammet Şibani Han'ın ölümünden sonra Özbekler Horasan'ı ele geçirme hayalinden vazgeçemediler. Ancak özellikle Şah Abbas'ın tahta çıktığı sıralarda Safevilerin içinde bulunduğu kaotik ortamı değerlendirerek Meşhed ve Herat'ı ele geçirdiler. Bu arada Buhara Hanı Abdullah Han öldü ve yerine oğlu Abdülmümin Han geçti. Ancak o da kısa süre sonra bazı uygulamalarından dolayı kendi emirleri tarafından öldürüldü. Şibani hanedanından tahta geçecek kimse kalmayınca Buhara tahtında hanedan değişimi yaşandı ve iktidara Astrahanlılar hanedanından Din Muhammet Han geldi. Şah Abbas batıda Osmanlılarla barış yapıp içerde de rakiplerini ortadan kaldırıncaya bölgeye yeniden hakim oldu. Din Muhammet Han ise Safevilerle Herat yakınlarında yapılan Salar köprüsü savaşında hayatını kaybetti.⁶ Din Muhammet Han'ın ölümünden sonra Buhara Hanlığı içinde taht kavgaları başladı. Bu tarihten sonra hanlıkta her şehri yöneten şehzade bağımsız hareket etmiş ve ülke fiilen birliğini kaybetmiştir. Safeviler taht kavgalarından kaçan Özbek şehzadelerini tahta oturtarak Özbekleri kendilerine bağlamaya çalışmıştır. Bununla birlikte Özbekler Abdullah Han döneminde olduğu kadar etkili saldırılar yapamamışlardır.

Babürlüler ve Safeviler arasındaki ilişkiler Kandahar'ın kontrolü üzerine yoğunlaşmıştır. Kandahar öncelikle iki tarafın bölgedeki aşiretleri kontrol etmeleri için önemli bir mevkidir. Taraflar Abdali ve Gilzayileri yanlarına çekerek bölgeye hakim olmaya uğraşmıştır. Çünkü Kandahar'ı ele geçirmenin yolu bu iki aşiretten birini desteklemekten geçiyordu.⁷ Ayrıca Hindistan'ın batıya, batının da Hindistan'a açılan kapısı hükmündedir. Babürlüler Kandahar'ı kaybettiklerinde bölgedeki Afgan kabilelerini kontrol edememekteydi. Safevileri yıkan Afgan istilasası da bu bölgeden başlamıştı. Bu nedenle Kandahar'ın kontrolü önemli bir husustur. Bununla birlikte askeri ve ekonomik anlamda en güçlü olan devlet Babürlülerdi. Safeviler hiçbir

⁵ Dr. Muhsin Rahmatı, "Revabıt ve Münasebet-ı Hanedan-ı Arapşahi Harezmi Ba Safeviyan", **Pejuheşha-i Tarihi, Dovreyi Cedid, Sal-i Sevom, Şomar-i Devom**, İsfahan, 1390, s. 90.

⁶ A. Burton, **The Bukharans : A Dynastic, Diplomatic And Commercial History, 1550-1702**, London, 1997, s. 50.

⁷ O. Yazıcı, "Afganistan'ın Jeopolitik Önemi", **Sosyologca**, Sayı 3, İstanbul, 2012, s. 275.

zaman Babürlülerin gücüne erişememiş, Akkoyunlu ve Timurluların İran coğrafyasındaki sınırlarına hakim olmuşlardır.⁸

Babürlüler ve Safeviler arasında sürekli olarak elçiler gidip gelmiş, taraflar birbirlerine hediyeler göndermiştir. Hatta Şah Abbas, Babürlü Şehzadeleriyle mektuplaşmaktaydı. Babürlüler Safevilere göre daha güçlü bir orduya sahipti ve daha zengindi. Bununla birlikte Babürlülerin hizmetinde çok sayıda İranlı bulunmakta, güneydeki Adilşahlar ve Nizamşahlar devletleri de Şii mezhebine mensup olduğundan Safevilerden destek beklemekteydiler.⁹ Bu nedenle Babürlülerin de Safevilere karşı zaafiyeti vardı. İki tarafında zafiyetleri büyük olduğundan güçsüz olduklarında birbirlerine karşı dostane bir dil kullanmakta ve değerli hediyeler yollamaktaydılar. Babür hükümdarı Hümayun tahtını kaybedince Şah Tahmasp'a sığınmış, Şah Tahmasp'ın sayesinde tahtını kazanmıştı. Şah Abbas, Ekber Şah ve Cihangir Şah'la samimi bir şekilde mektuplaşmış, bununla birlikte fırsat bulduğu anda hemen Kandahar'ı ele geçirmiştir. Aynısını II. Şah Abbas da Şah Cihan döneminde yapmıştır. Şah Cihan döneminde Kandahar'ın kaybindan sonra bölgeye üç sefer düzenlense de bölgenin iklimi, coğrafyanın zorluğu ve Babür ordusunun yetersiz donanımı yüzünden Babürlüler başarılı olamamıştır. 17. Yüzyılın sonuna doğru iki ülkede de merkezi otorite zayıflamış, bu nedenle hem Babürlüler Hem de Safeviler Kandahar'la ilgilenememişler ve Afganlılar güçlenerek bölgeye hakim olmuşlardır.

⁸ D. E. Streusand, 2011, s. 135.

⁹ R. İslam, **Indo-Persian Relations**, Tahran, 1970, s. 100.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞAH İSMAİL DÖNEMİNDEN ŞAH ABBAS DÖNEMİNE KADAR SAFEVİ DEVLETİ'NİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1 Özbeklerin Maveraiünnehir ve Horasan'a Yerleşmeleri

1223 yılında Moğollar, Kıpçaklarla yaptıkları Kalka savaşıyla Deşt-i Kıpçak'ı ele geçirmeye başladı. 1238 yılında Cengiz Han'ın oğlu Cuci Han'ın oğlu Batu Han'ın Kıpçakları yenmesiyle Moğollar lehine sonuçlanan bu savaşların ardından Cuci ulusu tarih sahnesine çıktı. Cuci ulusu içinde bulunan Türk boyları Kıpçak ülkesindeki Türklerle birlikte büyük bir topluluk oluşturdular. Gelen Moğol boyları sayıca az olduğundan zamanla Türkleştiler.¹⁰ Cuci Han Cengiz Han'ın sağlığında hayatını kaybettiğinden, Cengiz Han ona vermiş olduğu Deşt-i Kıpçak ve Harezm ülkelerini Cuci'nin oğulları Batu Han ve Orda İçen Han arasında paylaştırdı.¹¹

Cuci Han'ın on sekiz oğlu olmasına rağmen bunlardan sadece dördü hanedan kurarak Cuci ulusu üzerinde hüküm sürmeyi başardı. Bunlar, Cuci Han'ın ikinci oğlu Batu Han (Sayın Han) tarafından kurulan ve daha sonra Altınorda devleti olarak adlandırılacak olan Ak Orda hanedanı (1227-1360) ile ilk oğlu Orda İçen Han tarafından kurulan Gök Orda Hanedanıydı (1227-1329). Bununla birlikte Gök Orda hanedanı aslında Ak Orda hanedanına tabiydi. Ancak Orda İçen neslinden gelen Mübarek Hoca 1328 ve 1329 yıllarında Sıgnak şehrinde kendi adına para bastırınca Batu Han neslinden gelen Özbek Han (1313-1340) bu isyanı sert bir şekilde bastırdı ve Gök Orda hanedanını ortadan kaldırdı. Batu Han sülalesi de 1360 yılında Berdi-Bek Han'ın ölümüyle ortadan kalkınca Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban Han ve on üçüncü oğlu Tokay Timur neslinden gelenler Cuci Ulusuna hükmeden üçüncü ve dördüncü sülaleler oldular.¹²

¹⁰ M. Kafalı, "Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri", **İstanbul Üniversitesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, s. 99, İstanbul, 1971.

¹¹ M. Kafalı, "Cuci Sülalesi ve Şubeler", **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, s. 103, İstanbul, 1971.

¹² M. Kafalı, "Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu", **Atsız Armağanı**, İstanbul, 1976, s. 295.

Doğu Deşt-i Kıpçak'ta Gök Orda Hanlığı ve hanedanı yıkıldıktan sonra Cuci Han'ın beşinci oğlu Şiban Han'ın neslinden gelenler yeni bir ulus teşkil etmişlerdir. “Şiban Ulusu” ya da “Özbek Ulusu” adıyla bu ulus Gök Orda'nın topraklarına hakim olmuştur.¹³ Özbek ulusunun o dönem yaşadığı coğrafya Baykal gölünden Batı Moğolistan'a kadar uzanan bölgeleri kapsamaktaydı.¹⁴ Şiban ulusu Özbek Han'a Gök Orda isyanını bastırmasında yardımcı olmuştur. Bu nedenle Özbek Han tahta çıktıktan sonra diğer boyların topraklarına el koyarken Şiban ulusunun mülklerine dokunmamıştır. Böylece Şiban ulusunun nüfuzu önemli ölçüde arttı. Bu nedenle Şiban evladına tabi olan bütün iller Özbek ulusu olarak anıldı. O dönemde aralarında ayrılıklar olmakla birlikte Mangıt Nogay ili ve Kazak ili de Özbek ulusunun içinde sayılmaktaydı.¹⁵

Berdi Bek Han'ın ölümü ve Batu Han neslinin kesilmesinden sonra Cuci ulusuna hakim olmak için Şiban ve Tokay Timur nesli birbirleriyle mücadele etti. Bu mücadeleler sonrası Şiban Han'ın üçüncü oğlu Kadak neslinden gelen Mahmut Hızır Han Cuci ulusunun başına geçti. Muhammet Hızır Han döneminde Şiban Ulusunun yurdunda Ming Timur oğlu Pulat hüküm sürmekteydi. Pulat Han'ın iki oğlu vardı. Bunların adı Arap Şah (Arap Oğlan) ve İbrahim (Ayba) idi. Pulat Han'dan sonra Özbek ulusunun başına Ming Timur oğlu İlik Oğlu Kanbay (Kaan Bek) geçti. Toktamış Han 1381 yılında Arap Oğlan'ı Kanbay'ın yerine geçirerek Şiban Yurdu ve Özbek Ulusunun hakimiyetini kendisine verdi. Gelecekte Hive Hanlığını kuranlar Arap Şah'ın, Özbek ulusunu müstakil bir il haline getiren Ebu'l Hayr Han ise İbrahim'in (Ayba) torunudur.¹⁶ Kanbay'dan sonra Şiban ulusunun başına Mahmudek Hoca geçti. Mahmudek Hoca, Kongrat ve Secutları yenerek Tura bölgesini ele geçirdi. Ebu'l Hayr Han da Mahmudek Hoca'yı yenerek Şiban ulusunun başına geçmiştir.¹⁷

Cuci ulusunun askeri teşkilatına göre Harezmi ve Maveraünnehir “Sol Kol” kabilelerini teşkil etmekteydi. Altınorda devleti zayıflayınca sağ kol kabileleri

¹³ M. Kafalı, İstanbul, 1971, s. 109.

¹⁴ M. Saray, “The Hanate Of Ozbek (Shaibanids) (1428-1599)”, **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 524.

¹⁵ M. Kafalı, İstanbul, 1971, s. 109.

¹⁶ M. Kafalı, İstanbul, 1976, s. 306.

¹⁷ M. Kafalı, İstanbul, 1971, s. 107.

Kırım'a, sol kol kabileleri ise Sir Derya yöresine göç etti. Bu dönemde Şibanilerin hakimiyeti Turgay vilayeti ve Tobol havzasıyla sınırlı kaldı. Sol kolun Sir Derya'da bulunan boylarına Cuci Han'ın oğlu Tokay Temür'ün neslinden gelen Sü Baş oğlu Kara Nogay Han hükmetti. Kara Nogay Han o dönem Yenikent, Cend, Barçınlğ Kent, Sabran, Otrar ve Sıġnak'a hakimdi. Timur'un çocukları döneminde bu bölgede yaşayan Tokay Temür neslinden Barak Han Timurluların işlerine karışmakta olup oldukça güçlenmişti.¹⁸

Timur'un oğlu Şahruh döneminde Özbek ulusundan bir elçi, Şahruh'u Maveräünnehir fethinden dolayı tebrik etmek için Herat'a gelmişti. Bu elçinin amacı aynı zamanda Timur ve Toktamış döneminde bozulan ilişkileri yeniden canlandırmaktı.¹⁹ Uluğ Bey döneminde 1419 yılı Mayıs ayında Barak Han, Semerkand'a gelerek Özbek ulusunun hakimiyetini ele geçirmek için Uluğ Bey'den yardım istedi. Uluğ Bey yardım talebini kabul ederek 1419 yılı Ağustos ayında Özbek ülkesine doğru sefere çıktı. Ancak Barak Han'ın galip geldiği haberi alınınca Uluğ Bey Semerkand'a geri döndü. Bununla birlikte Barak Han önceleri Cuci ulusuna ait olan, ancak Timur döneminde Çağatay ülkesine katılan Sir Derya boyunda hak iddia etmeye başlamıştı. 1426 yılında Sıġnak yakınlarına gelerek Uluğ Bey'e buranın dedesinden kendisine miras kaldığını bildirmişti. Uluğ Bey, Barak Han'a ikna edici bir cevap vermemişti. Ancak Barak Han'ın sınırı geçtiği haberi gelince Uluğ Bey ordunun hazırlanmasını emretmiş ve babası Şahruh'a da durumu bildirmişti. Maveräünnehir ve Horasandan gelen Çağatay ordusu sayıca Özbeklere göre kalabalık olmasına rağmen 1427 yılı Şubat ayında Sıġnak civarında yapılan savaşı kaybetti.²⁰ 1429 yılında Barak Han öldürüldü ve Sir Derya havzasını Şiban oğulları işgal etti.²¹

Şiban oğullarının başına geçen Ebulhayr Han, 1428 yılında Tobolsk yakınlarındaki Sibir şehrinde bağımsızlığını ilan etti.²² Ebu'l Hayr Han öncelikle Türkistan'daki Moğol soylu Hanlıkları yendi ve öldüğü 1469 yılına kadar kuzeyde

¹⁸ Z. V. Togan, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt I, Batı ve Kuzey Türkistan, İstanbul, 1981, s. 35.

¹⁹ İ. Aka, **Timurlular Devleti Tarihi**, Ankara, 2010, s. 77.

²⁰ İ. Aka, 2010, s. 88-89.

²¹ Z. V. Togan, İstanbul, 1981, s. 35.

²² M. Saray, "The Hanate Of Ozbek (Shaibanids) (1428-1599)", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 524; M. Saray, "Ottoman Policy In Central Asia", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 285.

Sibirya'nın Tara bölgesi, güneyde Ceyhun nehri ve Harezm, batıda Kıpçak bozkırları ve doğuda Fergana'ya kadar uzanan bölgeleri fethetti.²³

Ebu'l Hayr Han Timurluların içine düştüğü anlaşmazlıklardan faydalanarak 1431 yılında Harezm'i ele geçirdi. Ancak buranın iklimine alışamadığı için geri çekildi.²⁴ 1446 yılının sonlarına kadar Sir Derya nehri boyunca yer alan Sıgnak'tan Özkend'e kadar uzanan toprakları fethetti.²⁵ Timurlu hükümdarı Uluğ Bey, asi oğlu Abdullatif'le uğraştığından dolayı ilk dönemler Ebu'l Hayr Han'ın fetihleriyle ilgilenemedi. Moğolistan'da hüküm süren Yunus Han, sınırlarında Özbeklerin güçlenmesinden endişelenerek Özbeklerin topraklarına yağma akınları düzenledi. Ancak Ebu'l Hayr Han, Yunus Han'ın akınlarına karşı etkili önlemler alamadı. Bundan rahatsız olan kabileler Ebu'l Hayr Han'a heyetler göndererek kendilerini savunmasını istedi.²⁶ Bu kabiler aşağıda anlatıldığı gibi sonraki dönemlerde Kazakları teşkil etti.

1450 yılında Uluğ Bey'in oğlu Abdullatif'in suikastle öldürülmesinden sonra suikastçiler, Abdullatif'in oğlu Mirza Abdullah'ı tahta oturttu. Mirza Abdullah'ın tahta çıkması Buhara'daki din adamlarını rahatsız etti. Bunun üzerine Buhara'daki din adamları hapiste bulunan Ebu Said'i çıkartarak ona biat ettiler. Ebu Said Semerkand'ı ele geçirmek için saldırı düzenlese de başarısız oldu ve bozkıra kaçtı. Ebu Said, bozkırdarken Ebu'l Hayr Han'dan yardım istedi. Ebu'l Hayr Han bunu fırsat bilerek Ebu Said'le birlikte 1451 yılında Taşkent, Hocend ve Semerkand'ı ele geçirdi. Aynı yılın Haziran ayında Semerkant yakınlarında Mirza Abdullah'ın ordusuyla yapılan savaşı Ebu'l Hayr Han kazandı ve Ebu Said'i Semerkand'da tahta oturttu. Ebu'l Hayr Han Semerkand'da Uluğ Bey'in kızıyla evlendi ve kıymetli hediyeler alarak yurduna döndü.²⁷ Ebu'l Hayr Han Buhara, Semerkand, Belh ve Herat'ı fethetmek istememiş, şehre yerleşmeyip göçebe hayat tarzını sürdürmeye devam etmiştir.²⁸ Bununla birlikte Ebulhayr Han'a bağlı olan gruplar arasında rekabet başlamış, bu rekabet yüzünden de bazı boylar Ebulhayr Han'dan ayrılmaya

²³ A. Burton, 1997, s. 2.

²⁴ İ. Aka. 2010, s. 94.

²⁵ M. Saray, "The Hanate Of Ozbek (Shaibanids) (1428-1599)", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 525.

²⁶ M. Saray, "Ottoman Policy In Central Asia", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 285.

²⁷ İ. Aka. 2010, s. 107.

²⁸ A. Burton, 1997, s. 2.

başlamıştı. Ayrıca Oyrat ve Kalmuk saldırılarına gereken cevabın verilememesi de Özbek ulusundaki ayrışmayı hızlandırdı. Sonraları “Kazak” adı verilen bu gruplar 1466 yılında Kazak Hanlığını kurmuşlardır. Ebulhayr Han, Kazaklara karşı yaptığı bir savaşta aldığı yaralardan dolayı 1468 yılında ölmüş, ardından da devleti dağılmıştır.²⁹ Ebu'l Hayr Han'dan sonra Şibanilerin başına Arap Oğlan neslinden Yadigar Han geçse de güçlü bir hükümdar olamamıştır.³⁰

Ebulhayr Han'ın torunu Muhammed Şibani Han Maverainnehir, Türkistan ve Horasan'a hakim olmuştur. Ebu'l Hayr Han'ın ölümü sonrasında yaşanan otorite boşluğu yüzünden Özbekler dağılma noktasına gelmişti. Bu aşamada Muhammed Şibani Han kazaklık ederek hayatını sürdürdü. Önce Astrahan'a sığındı. Burada barınamayınca Timurlu Ahmet Mirza adına Otrar bölgesini idare eden Emir Muhammed Mezid Tarhan'a sığındı. O da Muhammed Şibani Han'a Karakol bölgesini kışlak olarak verdi. Ancak buradaki Kazak sultanlarından Kirey Sultan rahatsız olduğundan Emir Muhammed Mezid Tarhan da Kazaklarla arasını bozmak istemediğinden Muhammed Şibani Han'dan Semerkand'a gitmesini istedi. O da yanındakilerle birlikte 1473 yılında Buhara'ya gitti.³¹ Buhara'dan ayrılan Muhammed Şibani Han 1475 yılında Sıgnak'a yerleşti. 1488 yılında Sıgnak'tayken Timurlu Ahmet Mirza, Moğol Hanı Muhammed Han'a karşı Muhammed Şibani Han'dan yardım istedi. Timurluların kendilerine tuzak hazırladığını haber alan Muhammed Şibani Han, Muhammed Han'ın tarafına geçti. Bu olaydan sonra Muhammed Şibani Han oldukça güçlendi.³² 1490'larda Otrar, Yesi (Türkistan), Buhara ve Şehr-i Sebz'i aldı.³³

1499-1500 yılında Timurlu Sultan Muhammed Mirza'nın çocukları arasında anlaşmazlıklar yaşandığını duyan Muhammed Şibani Han, bu karışıklıklardan istifade ederek Semerkand'a saldırdı. Şehrin valisi Sultan Ali Mirza şehri savunmaya çalıştı ancak başarılı olamadı. Bu sırada Buhara hakimi Muhammed Bakır Tarhan

²⁹ A. Gündoğdu, **Hive Hanlığı Tarihi: Yadigar Şibaniler Devri (1512-1740)**, Doktora Tezi, Ankara, 1995, s. 28.

³⁰ M. Kafalı, “Cuci Sülalesi ve Şubeler”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, s. 108, İstanbul, 1971.

³¹ N. Kılıç, **Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)**, Doktora Tezi, Ankara, 1999, s. 92.

³² N. Kılıç, 1999, s. 108.

³³ A. Burton, 1997, s. 3.

10.000 kadar askerle Sultan Ali Mirza'nın yardımına yetiştiyse de Semerkand'ı kurtarması mümkün olmadı. Bunun üzerine Muhammet Şibani Han, Buhara'ya yürüdü. Buhara'nın kuşatılacağı haberi üzerine Buhara kadısı Mevlana Muhammet Ali Harezmi, Şibani Han'a hediyeler gönderdi ve itaatini arz etti. Şibani Han, Buhara'ya Emir Muhammet Salih adlı kişiyi vali olarak atadı. Bunun üzerine Özbek Han'ı Semerkand bölgesine geri çekildi.³⁴

Semerkand'ın önde gelenlerinden Hace Ebu'l-Mekarim, o sırada Andican'da bulunan Muhammed Zahirüddin Babür'ü Semerkand'ı kendisine teslim edeceğini söyleyerek davet etti. Babür, 240 kişiyle Semerkand'a yürüdü. Babür, Semerkandlıların tahriki sonucunda şehirdeki 500 kadar Özbek'i öldürttü. Bunu duyan Özbekler, 8.000 kişiden oluşan ordusuyla şehre doğru hareket etti. Ancak kaleyi alamayacaklarını anladıklarından geri çekildi. Babür de 1000 kadar süvarisiyle şehirden çıkarak Özbekleri takip etti. Ancak Babür, gece vakti Muhammet Şibani Han'ın başında olduğu ordunun saldırısına uğradı. Önce Andican'a sonra da Kabil'e çekildi. Bu olaydan sonra Muhammet Şibani Han Semerkand'ı aldı. Buhara'ya kardeşi Mahmud Sultan'ı, Türkistan'a ise diğer kardeşleri Küçüm (Köçkücü) Han ile Süyünç Hace Sultan'ı tayin etti.³⁵ Muhammet Şibani Han Semerkant'ı aldıktan sonra 1503 yılında Taşkent ve Şahruhiye şehirlerini ele geçirdi. Timurlulardan Bediüzzaman Mirza'nın hakim olduğu Belh'i kuşattı. Hisar ve Kunduz'u ele geçirdi. 1504 yılında Fergana'yı da fethederek Maveräünnehir'in fethini tamamladı. Timur'un başkenti Semerkant'ı başkent yaparak Timur hakimiyetinin sona erdiğini ilan etmiş oldu.³⁶

Şibanilerin Ebulhayr kolu ve Yadigar kolun hükümlerlik sürelerinin çoğunluğunu Safevilerle Horasan'ı elde etmek için harcamışlardır. Pek çok saldırı fetih için değil yağma için yapılmaktaydı. Şibanilerin Kızılbaşlar üzerine yaptığı seferlere kimi zaman Mangıtlar-Nogaylar, Kazaklar hatta Kalmuklar bile katılıyordu. Maveräünnehir'de Şibanilerin güçlenmesi, batıda İstanbul'un fethi ve Kırım'ın kuvvetlenmesi 15. yüzyıldan bu yana İdil havzasını ve Cuci ulusunun merkezlerini boşaltmıştı. Bu durum 16. yüzyılda da devam ederek Sir Derya havzasındaki Özbek,

³⁴ H. Rumlu, **Ahsenü't Tevarih**, Kalkütta, 1931, s. 48.

³⁵ İbid., s. 50.

³⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 31.

Mangıt ve Nogay uruğları Maverünnehir'e yerleşti. İdil havzasında nüfusun azalması bu bölgede Altınorda devletini yeniden kurmayı iddia eden hanların iddiasını zayıflattı ve bölgenin Rusya'nın eline geçmesini kolaylaştırdı.³⁷

1.2 ŞAH İSMAİL DÖNEMİ (1501-1524)

Şah İsmail 17 Temmuz 1487'de Erdebil'de doğdu. İran da Şiiliği resmi ideoloji haline getirerek yeni bir devlet kuran Şah İsmail'in çocukluk yılları zorluklar içinde geçti.³⁸ Babası Şeyh Haydar, Şirvanşahlarla giriştiği mücadelede Akkoyunlular tarafından öldürölünce kardeşleri İbrahim, Ali ve annesiyle birlikte İstahr Kalesi'ne hapsedildi. Burada dört yıl gözetim altında tutulan Şah İsmail, Akkoyunlu Sultan Yakub'un ölümünden sonra tahta geçen Rüstem Bey, kardeşi Baysungur'a karşı Safeviler'in desteğine ihtiyaç duyduğundan İsmail'i ve kardeşlerini Tebriz' e getirtti.³⁹ Ancak 1494 yılında Baysungur'un bertaraf edilmesinin ardından Safevi tarikatının başına geçen Sultan Ali'yi öldürttü. Bunun üzerine Safeviler küçük yaştaki İsmail'i kendilerine şeyh olarak kabul edip onu Erdebil'e kaçırdılar.⁴⁰ Ancak Akkoyunlu takibi burada da devam edince önce Reşt'e, daha sonra Gilan Valisi Karkiya Mirza Ali'nin davetiyle Lahican'a götürdüler. Şah İsmail, 6 yıl boyunca Gilan'da kaldı.⁴¹ İsmail, Lahican'da bölgenin ileri gelenlerinden Kadı (Muallim Sadr) Şemseddin Lahici'nin yanında Farsça, Arapça, Kur'an, tefsir ve On İki İmam Şiası usulünü, kızılbaş reislerinden de savaş tekniklerini öğrendi.⁴² Akkoyunlu ülkesindeki siyasi durum Yakub Bey'in ölümüyle kötüleşmiş, 1492 yılında Rüstem Bey'in tahta çıkmasıyla ülke bir nebze istikrara kavuşmuştu. Ancak Akkoyunlu emirlerinin Rüstem Bey'den rahatsızlığından dolayı 1497 yılında Sultan II. Bayezid'in yeğeni ve damadı Göde Ahmet Bey tahta çıkarıldı. Göde Ahmet Bey'in Akkoyunlu Devletinde Osmanlı'nın merkeziyetçi devlet anlayışını uygulama çabası Akkoyunlu emirleri arasında huzursuzluk yarattı ve bir yıl sonra Ahmet Bey tahttan indirildi.⁴³ Göde

³⁷ Z. V. Togan, 1981, s. 126.

³⁸ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 253.

³⁹ Abdüllatif Kazvini, **Safevi Tarihi**, Ankara, 2015, s. 43.

⁴⁰ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 253.

⁴¹ A. Kazvini, 2015, s. 44.

⁴² Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 253.

⁴³ K. Paydaş, **Akkoyunlu Ahmet Bey ve Onun Osmanlı İdari Sistemini Akkoyunlu Devletine Uygulama Çabası**, Ankara Üniversitesi Dergisi, s. 205, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/31/264.pdf, Erişim: 01.06.2017.

Ahmet Bey ve rakipleri savaşıırken Şah İsmail için uygun bir ortam oluşmaya başladı.⁴⁴ Göde Ahmet Bey'in ölümünden sonra Akkoyunlu ülkesi Murad Bey ile Elvend Bey arasında paylaşıldı. Azerbaycan ve Diyarbekir Elvend Bey'in, Irak-ı Arab, Fars ve diğer yerler Murad Bey'in hakimiyetine geçti. Ayrıca Bayındırlı Murad Bey Yezd'de, Muhammed Kere Eberkuh'ta, Hüseyin Kiya Çelavi Simnan, Har ve Firuzkuh'ta, Pürnek Barik Bey Bağdat'ta, Sultan Hüseyin Mirza Horasan'da ve Ebü'l-Feth Bey Kirman'da bağımsız hareket etmeye başladı. Bu durumdan istifade eden kızılbaş reisleri İsmail'in ortaya çıkmasına karar verdiler. İsmail on iki-on üç yaşlarında iken Gilan'dan ayrılıp Erdebil'e gitti. Ancak kısa bir süre sonra Erdebil hakimi Cekirli Ali Bey'in baskısıyla Erdebil'den ayrılmak zorunda kaldı. Buradan Karabağ'a gelen İsmail, 1500 yılında Karakoyunlu Devleti'ni yeniden canlandırmayı düşünen Barani Hüseyin Bey ile çatışmaya girmeden Erzincan'a yöneldi. Şah İsmail'e bağlı pek çok Türkmen, şeyhlerinin Anadolu'ya geldiğini duyunca ona katılmaya başladı.⁴⁵

Osmanlı devletinde o sırada II. Beyazıt'ın aldığı tedbirlerden dolayı faaliyet yürütemeyeceğini anlayan Şah İsmail yeniden Akkoyunlu topraklarına yöneldi.⁴⁶ 1500 yılı yaz aylarında Şirvanşahları yenerek Bakü ve Şamahı'yı ele geçirdi. 1502 yılı baharında Akkoyunlu Elvend Bey'in ordusunu Nahcivan yakınlarındaki Şerur'da yendi ve Tebriz'e girerek tahta çıktı.⁴⁷ Şehirde Akkoyunlu ailesine ve Sünni kalmaya direnenlere yönelik büyük bir katliam yaptı. Şilliği resmi mezhep ilan ederek on iki imam adına hutbe okutup para kestirdi. Ezanı değiştirdi. Hoca Şemseddin Lahici'yi sadaret makamına getirdi. İran'ı Şiileştirmeye ve ona tabi olmayan hükümetleri kendine tabi kılmaya çalıştı. Bu arada Akkoyunlular toparlanarak saldırıya geçmişti. 1503 yılında Şah İsmail Elvend Bey'i Tebriz yakınlarında, Akkoyunlu Murad Bey'i de Hemedan yakınlarında Almakulağı savaşında mağlup etti. Böylece Irak-ı Arab, Horasan ve Huzistan hariç Akkoyunlu topraklarının büyük bölümünü ele geçirdi.⁴⁸ 1503 yılında Fars bölgesine girerek başkent Şiraz'ı ele geçirdi. Burada Şii olmamak için direnen Kazrun hatiplerini öldürttü. 1504 yılında Eberkuh, Yezd ve Kirman'ı ele

⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Ankara, 2016, s. 228.

⁴⁵ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 253.

⁴⁶ *İbid.*, s. 253.

⁴⁷ A. Kazvini, 2015, s. 49.

⁴⁸ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 254.

geçirdi.⁴⁹ Aynı yıl Firuzkuh bölgesinin hakimi Hüseyin Kiya Çelavi'yi yendikten sonra Firuzkuh, Gülhandan ve Asta kalelerini zaptetti. Ardından Mazenderan, Lahican ve Cürcan hakimleri şaha gelip itaatlerini bildirdiler.⁵⁰ Şah İsmail 1508 yılında Irak-ı Arab'a yürüdü ve Bağdat'ı savaştan ele geçirdi. Ardından Kerbela, Nefes ve Samerra'ya giden Şah İsmail, on iki imama ait türbeleri tamir ettirdi.⁵¹ Şah İsmail Anadolu'daki taraftarlarıyla da iletişim halindeydi. Anadolu'ya gönderdiği "Dai"lerle çalışmalar yürütmekteydi. Şah İsmail'in taraftarları Anadolu'da Antalya yöresinde Şah Kulu, Tokat yöresinde de Nur Ali Halife isyanlarını çıkarmıştı.⁵² Irak'ın fethinden sonra Özbeklerin İran'ın içlerine girdiği haberi alındı ve Şah İsmail Horasan'a doğru yola çıktı.

1.2.1 Özbeklerle İlişkiler

Muhammet Şibani Han, Fergana'dan sonra Herat'ı fethetmeyi düşündü. Ancak batıda Harezmi'nin kendisine tehdit olacağını düşünerek 1505 yılında Harezmi'yi ele geçirdi. Özbeklerin Herat'a yürüyeceğini anlayan Hüseyin Baykara bütün Timurlulara yardıma çağırdı.⁵³ Herat, Timurlular döneminde altın çağını yaşamıştı. Hüseyin Baykara da Herat'ı Timurluların başkenti yapmıştı.⁵⁴ Babür de Timur'un varisi olan Hüseyin Baykara'nın çağrısına herkes sopayla gidiyorsa bizim taşla gitmemiz gerekir diyerek Hüseyin Baykara'nın yardımına koştu.⁵⁵ Hüseyin Baykara 1506 yılında Şibani Han'ın üzerine yürümek üzere Herat'tan hareket etti. 70 yaşında olan, felç olduğundan dolayı da ata binemeyen ve tahtırevanla taşınan Hüseyin Baykara, birkaç konak ilerledikten sonra Badgis'e bağlı Baballahi denen yerde vefat etti. Bu nedenle yapılacak sefer de iptal edildi.⁵⁶ Hüseyin Baykara gençliğinde 1457 yılında kayınpederinden Merv'in idaresini ele geçirmiş, ancak sonra kayınpederine yenilerek Murgab ırmağı tarafına kaçmıştı. Karakoyunlu Cihan Şah'ın bölgeden çekilmesinden sonra daha kuzeye Harezmi'ye kaçtı. Burada Ebu Said'in adamlarını yenerek Hive'yi ele geçirdi. 1468 yılında Ebu'l Hayr Han'a başvurarak yardım istedi.

⁴⁹ Şerafettin Han, **Şerefname, Kürt Ulusunun Tarihi**, Dördüncü Cilt, İstanbul, 2010, s. 466.

⁵⁰ Tufan Gündüz, "Şah İsmail", **DİA**, C. XXXVIII, s. 254.

⁵¹ A. Kazvini, 2015, s. 62.

⁵² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Ankara, 2016, s. 255.

⁵³ A. Gündoğdu, 1995, s. 32.

⁵⁴ Z. V. Togan, "Herat", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. V, s. 435.

⁵⁵ M. Z. Babür, **Vekayi Babür'ün Hatıratı**, 1987, II. Cilt, s. 176.

⁵⁶ Şerafettin Han, 2010, s. 469.

Ancak Ebu'l Hayr Han'ın ölmesi üzerine yardım umudunu yitirdi. Bu nedenle Hüseyin Baykara Horasan'ı Özbek yardımını olmadan ele geçirdi.⁵⁷ Tarihin garip bir cilvesi ki bir zamanlar tahtı ele geçirmek için yardım istediği Şibaniler, Hüseyin Baykara'yı mülkünden etmişlerdir.

Hüseyin Baykara'nın vefatından sonra Muhammet Şibani Han, Horasan'a yaptığı akınlara hız verdi. Muhammet Şibani Han, 1507 yılında İl Aman adlı komutanını Horasan'a gönderdi ancak Timurlular bu komutanı yendi. Bu sırada Kabil hakimi olan Babür, Hüseyin Baykara'nın çocukları Muzaffer Hüseyin Han ile Bediüzzaman Mirza'nın yardım çağrıları üzerine bir kez daha Herat'a geldi. Muhammet Şibani Han, Buhara'dan harekete geçti ve Belh'i aldı. Şibani Han'ın Belh'i aldığını öğrenen Babür, endişelendi ve Timurlu mirzaları Herat'ta bırakarak Kabil'e çekildi.⁵⁸ Babürname'de ise Timurlu ordusu toplanana kadar Şibani Han'ın Belh'i aldığı, Babür Şah'ın 1507-1508 kışını Herat'ta geçirdiği ve 1508 baharında Şibani Han'la savaşmaya hazırlanırken Kabil'de isyan çıktığı için Kabil'e geri döndüğü ifade edilmiştir.⁵⁹ Bununla birlikte Babür'ün anlatımlarına göre Timurlu mirzalarının sürekli içki meclislerinde bulunmaları, düşmanın yaklaşmasına rağmen kararsız bir tutum takınmaları da Babür'ü karamsarlığa sürüklemiş ve Babür Herat'tan ayrılmıştır. Babür kendi ifadelerine bakıldığında ayrıca Timurlu mirzalarının yanında gereken ilgiyi görmediğini de düşünmektedir. Babür o ana kadar Şibani Han'la en çok kendisinin savaştığını düşündüğünden kendisine ona göre muamale yapılmasını da beklemektedir.⁶⁰

Şibani Han, Babür'ün kardeşi Cihangir Mirza'nın yönettiği Kandahar'a saldırdı. Cihangir Mirza, 5.000 kadar askeriyile Kandahar'dan çıktı ve ilk Özbek saldırısını püskürttü. Ancak sonrasında Şibani Han'ın 60.000 kişilik ordusuyla geldiğini duyunca o dönem için sağlam bir kale olan Kandahar'a çekildi. Ancak Şibani Han'ın asker sayısının çok olması nedeniyle şehri koruyamayacağını düşündü

⁵⁷ İ. Aka, 2010, s. 112.

⁵⁸ G. K. Çınar, **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri**, Doktora Tezi, Afyonkarahisar, 2011, s. 24.

⁵⁹ M. Z. Babür, 1987, s. 207.

⁶⁰ İbid., s. 227.

ve ondan af diledi. Şibani Han da Babür'e iletmesi için bir mektup vererek onu Kabil'e gönderdi.⁶¹

Şibani Han, Horasan'daki hakimiyetini sağlamlaştırmak için 1507 yılında oğlu Timur Sultan ve yeğeni Ubeydullah Han komutasındaki ordusu Herat'a gönderdi. Herat'taki Timurlu ordusu yukarı da anlatılan sebeplerden dolayı direnemedi ve Herat Özbeklerin eline geçti.⁶² Bunun üzerine Bediüzzaman Mirza Kandahar'a Muzaffer Hüseyin ise Esterabad'a sığındı. Şibani Han'ın ordusunun Horasan akınına devam etmesi üzerine Bediüzzaman Mirza, beraberindeki 10.000 kişiyle Kandahar'ı terk edip Irak tarafına yöneldi. Amacı Şah'a sığınmak ve Özbeklere karşı ondan destek almaktı. İlk önce Meşhed'e gidip kardeşi İbn Hüseyin Mirza'yı Özbek seferi hususunda bilgilendirdi. Hüseyin Mirza Özbeklere karşı Meşhed'i korumak üzere yerinden ayrılmazken Bediüzzaman Mirza Irak'a doğru yürüyüşüne devam etti. Şibani Han'ın ordusu Meşhed'e doğru yürüdü ve Meşhed'i fazla kan dökmeden aldı.⁶³

Bediüzzaman Mirza'nın sığınma talebinin Safevilerce kabul edilmesi üzerine 1508 yılında Safeviler ve Özbekler arasındaki ilk diplomatik ilişki kurulmuştur. Şibani Han konuya ilişkin Şah İsmail'e bir mektup yazmış ve Şah İsmail de 30 Temmuz 1508'de ona cevap yazmıştır.⁶⁴ Şah İsmail mektubunda, ülkesine zarar vermemesini, kendi ülkesi Maveraünnehir ile yetinmesini, İran'ın bir parçası olan ve İran sultanlarının mülkü olan Horasan'dan çekilmesini istedi. Şibani Han ise Safevi elçilerine Şah İsmail'in neden Şiiliği ihdas ettiğini ve neden sahabeye küfrettiklerini sordu. Onlar da Şia'nın hak mezhep olduğunu, yüzlerce alimin 500 ciltten fazla eser yazdığını, Nasrettin Tusi'nin Hülagü gibi hükümdarlardan itibar gördüğünü, Muhammet Hüdabende'nin Şeyh Mutahhar-ı Hilli'ye saygı gösterdiğini anlatıp, Şah İsmail'in Peygamber soyundan olduğunu ve bir padişah ile savaşa girmeden önce ona nasihat ve tenbih için elçiler gönderdiğini söylediler. Şibani Han da "*Sanki ben kafir miyim de bana nasihat ediyorsunuz?*" diye kızarak elçileri kovdu.⁶⁵

⁶¹ G. K. Çınar, 2011, s. 24.

⁶² M. Z. Babür, 1987, s. 212.

⁶³ G. K. Çınar, 2011, s. 24.

⁶⁴ İbid., s. 27.

⁶⁵ T. Gündüz, 2016, s. 95.

Şibani Han, Şah İsmail'e yeni bir cevap yazarak, Horasan'ın kendisine atalarından miras kaldığını, Şah İsmail'in hac yolunu açması gerektiğini ve ülkesi için mimar göndermesi gerektiğini ifade etmiştir. Şah İsmail, hac yolu güvenliği ve mimar talebini kabul etse de sonraki yazışmalar hükümlerlik iddialarının yarıştığı metinler şeklinde gerçekleşmiştir. Şibani Han son mektubunu 1510 yılında göndermiş ve askeri harekate geçeceği mesajını üstü örtülü bir şekilde yollamıştır.⁶⁶

Şibani Han, son mektubun cevabını beklemeden askeri harekate başlamış ve Şah İsmail'in Timurlu Mirzaları teslim etmeyeceğini anlamıştır. 1509 yılı başında Özbek askerleri İran'a girmiş, Yezd ve Kirman'a kadar akınlar yapmış, Kirman kalesini de ele geçirmiştir. Bunun üzerine Şah İsmail, Safevi ordusunun Sultaniye'de (Kazvin yakınları) toplanması emrini vermiştir. Şahın ordusu Rey üzerinden Damgan'a hareket etti. Şah İsmail'in geldiğini duyan Damgan hakimi Şibani Han'ın damadı Ahmed Sultan, Herat'a kaçtı. Esterabad'ın Özbek hakimi Hace Ahmed Kongrat da Harezm'e gitti. Şah İsmail, Bistam'a vardığında Esterabad halkı Cacerm bölgesinde onun huzuruna varıp tabiiyetlerini bildirdiler.⁶⁷ Cürcan Hakimi Muzaffer Bitikçi de Safevilere tabiiyetini bildirdi. Şah İsmail daha sonra Meşhed'e giderek İmam Rıza türbesini ziyaret etti. Dönüşte de Nesa ve Abiverd'i ele geçirerek Merv'e yöneldi.⁶⁸

İran'la savaşmadan önce Herat'ın doğusunda isyan eden Hazaraları yönetimi altına almak isteyen Şibani Han, onlara mağlup oldu ve ağır kayıplar verdi. Damgan'dan kaçan Ahmet Sultan ise Bağ-ı Cihan Ara'da dinlenen Şibani Han ile birleşti ve onu Kızılbaş ordusunun sayısı ve gücü hakkında bilgilendirdi. Şah'ın ordusunun kalabalık olduğunu duyan Şibani Han, Şah İsmail Sebzvar'a vardığında Herat'tan ayrılıp Merv'e gitti. Herat hakimi Can Vefa Mirza da askerleriyle birlikte Merv'e doğru yol aldı. Şibani Han kale burçlarını istihkam ettirdi. Maveraünnehir tarafına elçiler göndererek Buhara'da bulunan Ubeydullah Han ile Semerkand hakimi Şehzade Timur Sultan'ı da yardıma çağırdı.⁶⁹

⁶⁶ G. K. Çınar, 2011, s. 27.

⁶⁷ İbid., s. 37.

⁶⁸ T. Gündüz, 2016, s. 96.

⁶⁹ G. K. Çınar, 2011, s. 38.

Safeviler, Merv'e Avşar Dane Muhammet komutasında öncü kuvvetler yolladı. Ancak bu kuvvet Özbekler tarafından pusuya düşürüldü ve Avşar Dane Muhammet öldürüldü.⁷⁰ Şah İsmail, 22 Kasım 1510'da Merv'e geldi ve şehri kuşattı. Şehrin iyi tahkim edildiğini gören Şah, geri çekildi. Amacı Şibani Han'ı tuzağa düşürmekti. Şibani Han da bir gün boyunca kaleden çıkmadı. Şibani Han kaleden çıkınca Merv'e yakın Mahmudi köprüsü Safeviler tarafından yıkıldı ve Safevi ordusu hücumu geçti. 2 Aralık 1510 günü yapılan savaş sonucu Şibani Han dahil bütün Özbek ordusu katledildi.⁷¹ Şibani Han, Tekelü Türkmenlerinden Burun Sultan ve askerlerinin yaptığı hücumda öldürüldü.⁷² Safevi ordusu Merv'e girdi ve Merv'de bulunan halkı katletti.⁷³ Ardından Şah İsmail Herat'a girdi ve Maverünnehir'e yapacağı sefer için kışı burada geçirdi. Herat halkını Şiiliğe davet etti ve buna uymayanları katletti.⁷⁴ Herat'ı koruyacak olan Şibani Han'ın oğlu Ubeydullah Han şehri boşalttığından dolayı şehir, savaş yapmaksızın ele geçirildi.⁷⁵ Herat'ın ardından Harezm'e giren Şah İsmail, buraya darugalar atayarak doğrudan kendi yönetimine bağladı.⁷⁶

Şibani Han'ın ölümünden sonra geriye kalan Özbek ordusu Maverünnehir'e çekildi. Böylece bütün Horasan bölgesi Safevilerin eline geçti.⁷⁷ Ülkelerini koruyamayacaklarını anlayan Özbekler Maverünnehir'e saldırmaması için Şah İsmail'e elçi gönderdiler. Şibani Han döneminde vezirlik yapan Hacı Mahmut, Şah İsmail'e elçi olarak gönderildi. Şah İsmail Özbeklerin taleplerini kabul etti ve Amu Derya (Ceyhun) nehri iki ülke arasında sınır kabul edildi. Taraflar birbirlerinin toprakları üzerinde hak iddia etmemeyi kabul etti.⁷⁸

1510 yılından sonra hanlığın başına Şibani Han'ın amcası Süyünç Hoca Han getirildi. Ancak Şibani ailesi arasında Süyünç Hoca Han'ın han seçilmesi meşru sayılmamaktaydı. Çünkü Muhammet Şibani Han, oğlu Muhammet Timur Sultan'ı

⁷⁰ T. Gündüz, 2016, s. 97.

⁷¹ H. Rumlu, 1931, s. 119.

⁷² F. Sümer, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Ankara, 1999, s. 31.

⁷³ Muhammet Yusuf Münşi, **Tezkire-i Mukim Hani**, Tahran, 2001, s. 88.

⁷⁴ Hasan Rumlu, 1931, s. 119.

⁷⁵ T. Gündüz, 2016, s. 98.

⁷⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 38.

⁷⁷ T. Gündüz, 2016, s. 97.

⁷⁸ M. Sykes, **A History of Persia**, London, 1915, s. 243; Şerafettin Han, 2010, s. 478.

veliaht olarak göstermişti. Timur Sultan Şah İsmail'le barış görüşmeleri yapmaya başlamıştı. Şah İsmail, anlaşma için Süyünç Hoca Han'ın onayını almak amacıyla elçi yolladı. Ancak Süyünç Hoca Han, hakaret ederek Safevi elçilerini kovdu. Süyünç Hoca Han'ın ülkede birliği sağlayamayacağı görüldüğünden Köçküncü Han tahta çıkarıldı. Bununla birlikte askeri işler Ubeydullah Han'ın sorumluluğu altındaydı.⁷⁹

1512 yılında Gujdevan zaferinden sonra Ubeydullah, Canibek ve Muhammet Timur Sultan birleşerek Meşhed'e saldırdı. Onlara bağlı bir diğer Özbek grubu da Tirmiz üzerinden Belh'e ilerleyip bu bölgeleri yağmaladı. Şah İsmail ise Necm-i Sani'yi terk eden subayları idam ettirdi. Özbekleri destekleyen Sünnileri cezalandırdı.⁸⁰

1513 yılında Özbekler Horasan'ı tekrar fethetmek umuduyla Herat'a saldırdı. İki ay boyunca Herat'ı kuşatan Özbekler kesin bir sonuç alamadı. Özbek komutanlar Canibeg ile Ubeydullah Han arasında anlaşmazlık çıkınca kuşatma kaldırıldı. Canibeg Sultan Ceyhun'dan karşıya geçip Kermine'ye geçti. Ubeydullah Han da Buhara'ya geçecekken Timur Sultan'ın ordusuyla ittifak etti ve Herat'tan İsfereyin'e kadar olan yerleri ele geçirdiler. Bu sırada İsfereyin'de olan Şah İsmail saldırıya geçti ve Özbekler aldıkları yerlerden geri çekildiler.⁸¹

1515 yılında Ubeydullah Han ve Cani Bek Sultan Horasan'a hücum etti. Ubeydullah Han bu saldırıda yaptığı fetihleri Osmanlı devletine bildirdi.⁸² 1521 yılı baharında Ubeydullah Han önderliğindeki 30.000 kişilik Özbek ordusu Herat'ı kuşattı. Ancak Herat'taki Safevi emirlerinin güçlü savunması sonucu Ubeydullah Han geri çekildi. Bu çatışma Şah İsmail'in 1524 yılındaki ölümünden önceki son Safevi-Özbek savaşı olmuştur.⁸³

1.2.2 Hive Hanlığının Kuruluşu

Hive Hanlığının hüküm sürdüğü Harezmi bölgesi 1505 yılına kadar Timurlu Hüseyin Baykara'nın idaresinde kaldı. Muhammet Şibani Han, bu tarihte Harezmi'i

⁷⁹ M. Alpargu, **Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları**, Ankara, 1995, s. 53.

⁸⁰ M. Alpargu, 1995, s. 57.

⁸¹ G. K. Çınar, 2011, s. 43; Şerafettin Han, 2010, s. 493.

⁸² M. Alpargu, 1995, s. 58.

⁸³ G. K. Çınar, 2011, s. 45.

ele geçirdi.⁸⁴ Muhammet Şibani Han, Harezmi'yi ele geçirdiğinde burada aynı ailenin Yadigar Şibaniler olarak adlandırılan kolu hüküm sürmekteydi. Şibani Han'ın soyu aynı şeceredeki İbrahim Oğlan'dan, Yadigar Şibanilerin soyu da aynı şecereden Arab Şah'tan gelmekteydi. Şibani Han, Harezmi'yi ele geçirdikten sonra bölgeye hakim olan Berke Sultan'ı öldürttü. Bu durum iki hanedan arasında büyük bir düşmanlığa yol açtı.⁸⁵ Ayrıca Hive Hanlığının gelecekteki siyasi tercihlerinde de önemli bir rol oynadı.

Şibani Han, Hive hakimi İlbars Han'dan Merv savaşına destek vermesi için asker istemiş, ancak İlbars Han bu teklifi reddetmişti. Şibani Han'ın Merv savaşında yenilmesinden sonra Harezmi bölgesi Safevilerin eline geçmiş, bununla birlikte Şah İsmail, İlbars Han'ın yönetimine dokunmamıştı. Bu arada Babür ve Şah İsmail, Şibanileri Maverünnehir'den çıkarmışlar, İlbars Han da Deşt-i Kıpçak'a kaçmıştı.⁸⁶ Şah İsmail, Hive, Ürgenç ve Vezir'e üç daruga atayarak idari teşkilat kurmuştu. Ancak bölgedeki Sünni ulema Şii yönetiminden rahatsız oldu. Vezir kadısı Ömer önderliğinde bir muhalefet hareketi başladı. Bu harekettten Bakırgan'da bulunan Şeyh Hüsamettin Kattal liderliğinde bir ayaklanma doğmuş ve Safeviler Harezmi'den kovulmuştur. Şeyh Hüsamettin Kattal'a hükümdar olması teklif edilmiş, ancak Cengiz soyundan gelmediği için tahtta kalamayacağını bilen Şeyh, Yadigar Han soyundan İlbars Han'ın tahta geçmesini teklif etmiştir. İlbars Han, 1512 yılında Vezir şehrindeki Şah İsmail'in darugası Rahman Kulu'nun sarayında *Harezmişah Tac'ını* giymiş, böylece Hive Hanlığı kurulmuştur.⁸⁷

İlbars Han, Şibani hanedanının Arapşahlar ya da Yadigarlar adı verilen koluna mensuptu. Ancak ailenin bu kolu Maverünnehir'e hakim olan koluyla ihtilaf içindeydi. Safeviler, Hive Hanlığı ve Buhara Hanlığı arasındaki ihtilaftan faydalanmaya çalışmış, Hive Hanlığıyla daha yakın ilişkiler kurmuş ve Buhara Hanlığına karşı onları desteklemiştir. Bu sayede Özbeklerin birleşik bir güç olarak karşısına çıkmasını önlemiştir.⁸⁸

⁸⁴ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 126.

⁸⁵ A. Gündoğdu, 1995, s. 49.

⁸⁶ G. K. Çınar, 2011, s. 46.

⁸⁷ M. Bilal Çelik, **Firdevsü'l İkbale Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet** Teşkilatı, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004, s. 19-20.

⁸⁸ Dr. M. Rahmati, 1390, s. 90.

Safeviler ve Hive Hanlığı arasındaki ilişkiler dört döneme ayrılmaktadır. Bunlar sırasıyla şöyledir:

1- Rekabet Dönemi (Arapşahlar Hanedanının Harezmi ve Horasan'ın Kuzey Bölgelerini Ele Geçirmesi): İlbars Han, Merv savaşında Şah İsmail'le müttefik olmasına rağmen bu durum uzun sürmemiş ve bir müddet sonra Harezmi'de Safevilere karşı çıkan isyandan dolayı ilişkiler bozulmuştur. Harezmîler Esterabad'a ve Horasan'ın kuzeyine saldırmış ancak başarılı olamamışlardır. Şah Tahmasp döneminde bir takım iyileşme emareleri görünse de ilişkiler tam anlamıyla düzelmemiştir.⁸⁹

2- Arapşahlar ve Safeviler Arasında Yakınlaşma, Safevi Şahlarının Hive Hanları Üzerinde Nüfuz Kurması (Barış ve İttifak Dönemi): Şah Tahmasp döneminin ortalarından sonuna kadar devam eden dönemdir. Şah Tahmasp bu dönemde Hive Hanlığına saldırmak yerine onların dahili anlaşmazlıklarından yararlanmaya çalışmıştır. Ancak Şah Tahmasp, Arapşah hanedanlığındaki iç çatışmalardan istediği ölçüde istifade edemedi. Hive Hanlığından gelen akınları engellemek için onlarla barış yapmak zorunda kaldı. Yapılan barış sayesinde Hive Hanlığı içindeki iç çatışmalar su yüzüne çıkmaya başladı. Şah Tahmasp da hanlıktaki iç çatışmaları kışkırtarak bazı kişiler üzerinde etki kurmayı başardı. Bu bağlamda Şah Tahmasp daha önce kendisine yenilen Avaniş Han'ın oğlu Din Muhammet Han'ı huzuruna kabul etti ve 1532 yılında kendisine bağlılığını bildirince Nesa ve Abiverd'i ona verdi. Şah Tahmasp ayrıca Kuçan hakimi Süfyan Han'ın kızı Ayşe Begüm'le evlendi. Bu ilişkilerin kurulması sonucu Şah Tahmasp, Ubeydullah Han Hive Hanlığına saldırınca Hive Hanlığının yanında yer aldı ve Ubeydullah Han'ı mağlup etti. 1550'lerde Hive Hanlığında iç savaş çıkınca Safevi yanlısı Hacı Muhammet Han başa geçmiş ve ölene kadar Safevilerle iyi ilişkiler içinde olmuştur.⁹⁰

3- Safevilere Bağımlılık Dönemi: Bu dönem ikili ilişkilerdeki en uzun dönemdir. Şah Tahmasp devrinin sonundan Şah Süleyman'ın tahta çıkışına kadar yaklaşık bir asır boyunca sürmüştür. Ancak bu dönemde Hive hanlığı içindeki iç çekişmeler sona ermiştir. Ancak Abdullah Han'ın genişlemeci politikalarından dolayı Hive Hanlığı Safevilerle daha yakın ilişkiler kurmak zorunda kalmıştır. Hacı Muhammet Han, kızını Şah Tahmasp'la evlendirmiş, oğlu Muhammet Kulu Sultan'ı

⁸⁹ Dr. M. Rahmati, 1390, s. 91.

⁹⁰ İbid., s. 95.

da Safevi sarayına rehin olarak göndermiştir. Şah Tahmasp öldükten sonra da Safevilerin Hive Hanlığı üzerindeki koruması devam etmiştir. Buhara Hanı Abdullah Han, Hacı Muhammet Han'dan kendi himayesine girmesini istemiş, ancak Hacı Muhammet Han, Safevilere olan bağlılığını gerekçe göstererek teklifi reddetmiştir. Abdullah Han Harezm'i işgal ettiğinde ise Safevilere sığınmıştır. Şah Abbas da Hacı Muhammet Han'a yardım etmiş, 1599 yılında Şibani hanedanlığı tahttan çekilinceye kadar da desteğini sürdürmüştür. Hacı Muhammet Han, kendine miras kalan tahttan vazgeçmiş, üçüncü oğlu Süyünç Muhammet Han'ı saraya rehin bırakmış ve ömrünün sonuna kadar Safevilerle ilişkileri iyi olmuştur. Bu olaydan sonra Şah Süleyman tahta çıkana kadar Hive Hanlığı Safevilere bazı şehzadeleri rehin olarak göndermiştir.⁹¹

4- Arapşah Hanedanının Safevilere Karşı Ayaklanması: Bu dönem Ebulgazi Bahadır Han'ın ölümünden (1663), Arapşah Hanedanının sona ermesine kadar devam etmiştir. İran'da merkezi yönetimin zayıflaması, Ebulgazi Bahadır Han'ın oğlu Anuşa Han'ın hanlık içinde rakibinin olmaması, dışarda da düşmanlarının olmaması Anuşa Han'a Safevilere saldırması için uygun bir fırsat sunmuştur. Anuşa Han geçmişte Safevilerle iyi ilişkiler içinde olmasına rağmen Horasan'a saldırmıştır. Hive hanlığının saldırıları Özbeklerin Anuşa Han'a karşı ayaklanarak onu tahttan indirmeleriyle son bulmuştur.⁹²

1.2.3 Babürlülerle İlişkiler

Merv savaşında Özbeklerin yenildiği haberi 1510 yılı Aralık ayında Kabil'de bulunan Babür'e ulaştı. Babür'ün Bedahşan'da bulunan kuzeni Han Mirza, Kunduz'a hareket ederse kendisinin de katılacağını ve eski devletlerini kuracaklarını söyleyerek Babür'ü cesaretlendirdi. Babür Kabil'den yola çıktı ve 1511 yılı Ocak ayında Kunduz'a vardı. Kunduz'a vardıktan kısa bir süre sonra Şah İsmail'den bir elçi geldi. Elçi beraberinde Merv savaşında Şibani Han'ın elinden kurtardığı Babür'ün kız kardeşi Hanzade Begüm'ü de göndermişti.⁹³ Şibani Han, kardeşiyle bir olup kendisine suikast düzenleyeceği şüphesiyle onu boşamış ve Seyit Hadi isimli bir adamla evlendirmişti. Seyit Hadi, Merv savaşında öldürülünce Hanzade Begüm Şah

⁹¹ Dr. M. Rahmati, 1390, s. 98.

⁹² İbid., s. 95.

⁹³ R. İslam, 1970, s. 5.

İsmail'in eline geçmiş ve Babür Şah'a gönderilmişti. Babür bu duruma çok sevindi. Adamlarından Mirza Han'ı hediyelerle ve mektupla Şah İsmail'e gönderdi. Gönderdiği mektupta "*kadim düşman olan Özbeklerin yenilmesi sizin ve bizim yararımızadır*" ifadesini kullandı.⁹⁴ Şah'ın bu jesti Babür'ü etkilese de elinde yeterli askeri kuvvet olmadığından Özbeklerle savaşmadı. Ayrıca Babür, Şah İsmail'den Özbeklere karşı yardım istedi. Şah İsmail de Babür'e Maverâünnehir'de fethettiği yerlerin kendisine ait olacağına dair söz verdi. Ancak askeri birlik yollamadı.⁹⁵

Babür, Hisar'a yöneldi. Hisar'daki Özbeklerin başında Hamza Sultan, Mehdi Sultan, Muhammet Timur Sultan bulunmaktaydı.⁹⁶ Hisar'ı ele geçirip onları öldürdükten sonra Şah'a elçi göndererek zaferini haber verdi ve bölgedeki diğer yerleri alabilmek için Şah İsmail'den askeri yardım istedi. Bunun karşılığında ise şah adına hutbe okutup sikke bastıracağını taahhüt etti. Böylece Babür, şahın vassalı olmayı kabul ederek kendisine miras kaldığını düşündüğü topraklara sahip olacak, Şah İsmail ise Babür ile Şiiliği tüm Horasan'a yayacaktı. Buhara ve Semerkand'ı ele geçirmek için ondan yardım istedi.⁹⁷ Şah, Babür'ün bu talebine cevap vererek Ahmed Bey Sufioğlu ve Şahrüh Bey Afşar komutasında bir grup askeri Babür'e yardıma gönderdi. Safevi birlikleri Babür'ün ordusuna katıldı.⁹⁸ Şah İsmail'den gelen yardımcı kuvvetlerle birlikte Babür'ün asker sayısı 60 bine çıktı. Ubeydullah Han'ın da Karşı kalesinde beklediği haberi geldi. Babür'ün müşavirleri Buhara'nın savunmasının zayıf olduğunu söyleyerek buraya yönelinmesi tavsiye ettiler. Babür'ün öncü kuvvetleri Özbekleri yeninde Özbekler panik halinde kaçmaya başladılar. Semerkand'da bulunan Özbeklerin kaçtığı haberi gelince Babür Semerkant'a yöneldi.⁹⁹ Safevi ve Babür ordusunun Semerkant'a yöneldiğini duyan Ubeydullah Han, Timur Han ve Canıbeg Sultan 60 bin kişi ile Semerkant'ı savunmak için şehrin dışında ordugah kurdu. Yapılan savaş sonucu Babür ve Safevi kuvvetleri Semerkant'ı ele geçirdiler. Bu savaş esnasında Babür'ün askerleri Kızılbaşların kendilerine değer vermediklerini savunarak ilk başta savaşa girmedi. Daha sonra

⁹⁴ Eralp Erdoğan, "Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı", **History Studies**, 2014, Sayı 6, s. 32.

⁹⁵ R. İslam, 1970, s. 5.

⁹⁶ M. Alpargu, 1995, s. 51.

⁹⁷ E. Erdoğan, 2014, s. 32.

⁹⁸ G. K. Çınar, 2011, s. 41.

⁹⁹ M. Alpargu, 1995, s. 52.

Babür'ün bizzat savaşa girmesi ile onun peşinden savaş meydanına indiler. Şehir halkı Babür'ün gelmesinden çok hoşnuttu. Şehrin eşrafı Babür'ü karşılamaya çıktı. Halk şehrin sokaklarını ve çarşılarını süsledi.¹⁰⁰

Babür dönemi tarihçileri Safevilerle olan ilk ilişkilerini Timur'un Ankara savaşı sonrasında Erdebil'e uğraması sırasında Şeyh Hoca Ali'nin Timur'a ricası üzerine elindeki Türkmen esirleri serbest bırakması ve Erdebil'e yerleşmesine izin vermesine dayandırmaktadır. Safevi yardımını kabul eden Babür, Şia mezhebini benimsedi, Şah İsmail'in adına para bastırıldı ve Şii geleneğine göre hutbe okuttu. Hatta Babür, Kızılbaş tacı bile giydi. Bu durum Sünniliğin güçlü olduğu Maverâünnehir halkında rahatsızlık yarattı ve Babür yanında bulunan Safevi komutanlarını İran'a gönderdi.¹⁰¹

Bölgede yaşayan Sünni ahali Babür'ün yanında askeri hizmete girmeyi kabul etmiyordu ve İranlılar da Maverâünnehir'den gitmişlerdi. Babür'ün emri altında 500-600 kişilik bir kuvvet vardı ve bu kuvvetle hiçbir şey yapamazdı. Bu durumu değerlendiren Özbekler, Türkistan'dan harekete geçtiler.¹⁰² Bu arada Babür'ün Safevi komutanlarını Maverâünnehir'den geri göndermesinin ardından Eşik Ağası Mehmet Han, Şah İsmail'e Babür'ün tavırlarını rapor etti ve Babür'ün isyan etme düşüncesinde olduğunu bildirdi. Bunun üzerine Şah İsmail, Emir Necm Sani komutasında bir orduyu Babür'ü uyarması için Semerkant'a gönderdi.¹⁰³ Öte yandan Özbekler Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinde toplanarak Babür'e karşı cihat ilan ettiler. Özbeklerin çoğunluğu Babür'ün kontrolü altındaki Taşkent'e saldırdı. Babür de Ubeydullah Han'ın bulunduğu Buhara'ya yöneldi. Kul Melik denilen yerde Babür ve Özbekler karşı karşıya geldiler. Babür'un 40 bin, Ubeydullah Han'ın ise 3 bin askeri vardı. Babür sayıca üstün olmasına rağmen savaşı kazanan Ubeydullah Han oldu.¹⁰⁴

Babür, Kul Melik savaşıdan sonra Semerkand'a sığındı. Şehre geldiğinde artık Semerkant'ta kalamayacağını anladı ve ailesiyle birlikte Hisar'a gitmek zorunda

¹⁰⁰ E. Erdoğan, 2014, s. 33.

¹⁰¹ R. İslam, 1970, s. 9.

¹⁰² Güzel Kamaç, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s. 77.

¹⁰³ E. Erdoğan, 2014, s. 34.

¹⁰⁴ G. Kamaç, 2010, s. 77.

kaldı. Yardım istemek için Şah İsmail'e elçiler gönderdi. Şah İsmail, Babür'ün yardım talebi üzerine Herat'ta bulunan Necm-i Sani komutasındaki, sayısı 10-12 bin civarında olan bir kuvveti gönderdi. Necm-i Sani ve Babür Belh'te buluştular ve Türkistan'a doğru hareket ettiler.¹⁰⁵ Önce Özbeklerin üzerine yürüyerek Karşı kalesini ele geçirdiler ve kalede bulunan Sünni ve Şii yaklaşık 15 bin kişinin tamamını öldürdüler.¹⁰⁶

Babür ve Necm-i Sani, Karşı'dan sonra Buhara'ya yöneldi. Şehrin büyükleri Buhara'yı Necm Sani'ye teslim ettiler. Necm de şehre girerek Şah İsmail adına hutbe okuttu ve sikke bastırılmasını emretti. 40 gün Buhara'da kaldıktan sonra Semerkant'a doğru hareket ettiler. Ordunun Bayram Han komutasındaki öncü kuvveti yol üstündeki Kula ve Uzun Sakal kalelerini ele geçirerek Semerkant'a gitti. O sırada Semerkant'ta bulunan Ubeydullah Han şehirden kaçma taraftarı olmasına rağmen Timur Han Kızılbaşların arasından kaçan Fulad Sultan'a haremینی emanet ederek on iki bin Özbek askeri ile Bayram Han'ı karşılamaya çıktı. Yapılan savaş sonucu Timur Han ve ordusu yenilmiş ve Timur Han'ın ayağı atın altında kalarak kırılmıştır. Savaştan kaçarak kurtulan dört bin Özbek askeri Semerkant'a geri dönerek Ubeydullah Han'a rapor vermiş, bunun üzerine Ubeydullah Han kendi ailesi ve ordusuyla Semerkant'tan kaçarak çöle doğru gitmiştir. Bayram Han ise Necm Sani'ye kazandığı zaferi haber vermiş ve karşılığında hediyeler gönderilerek mükafatlandırılmıştı. Necm Sani Semerkant'a gelişi esnasında Bayram Han ve Semerkant ahalisi tarafından karşılanarak Semerkant'a girdi. Emir Timur mescidine giderek burada da Şah İsmail adına hutbe okutup sikke basımı için emir verdi. Babür ile Necm Sani iyi geçinmeye çalışsalar da aslında birbirlerini sevmiyorlardı. Babür fethedilen yerlerin kendisine bırakılmayacağından korkuyordu.¹⁰⁷

Babür ve Necm-i Sani, 1512 yılında Özbeklerin savunma pozisyonuna geçtikleri Gujdevan kalesini kuşattı. Kış aylarının yaklaşması ve erzak sıkıntısının başlaması üzerine Babür kuşatmayı kaldırmayı teklif etse de Necm-i Sani kabul etmedi. Gujdevan'da Babür ve Emir Necm'in durumunun iyi olmadığını haber alan

¹⁰⁵ Anonim, **Alem Arayi Safevi**, Tahran, 1350, s. 357.

¹⁰⁶ G. Kamaç, 2010, s. 78; E. Erdoğan, 2014, s. 35.

¹⁰⁷ E. Erdoğan, 2014, 35; A. Kazvini, 2015, s. 70.

Ubeydullah Han ve Cani Bek Sultan Gujdevan'a hareket etmeye karar verdi.¹⁰⁸ Kuşatma sırasında beklenmedik bir anda saldıran Özbekler Necm-i Sani'yi yendi. Emir Necm esir düştü ve Ubeydullah Han tarafından öldürtüldü. Babür ise Hisar'a sığındı. Babür, Hisar'da da duramayarak kardeşinin bulunduğu Kunduz'a kaçtı.¹⁰⁹ Gerçek adı Emir Yar Muhammet İsfahani olan Necm-i Sani, Tacik kökenli bir devlet adamıydı. Kızılbaş ordusu, Tacik kökenli bir emirin komutası altında olmayı kabullenememişti. Bu nedenle de onun emri altında iyi savaşmamış hatta onu savaş alanında terk etmişlerdi.¹¹⁰

Babür, Kunduz'dan sonra güneye doğru inerek Kabil'e geldi. 1514 yılında Şah İsmail Çaldıran'da Yavuz Sultan Selim karşısında yenilince Özbekler tekrar Maverünnehir'de güçlendi ve Babür Semerkant'ta tutunamayacağını anladı. Bu nedenle Afganistan'da merkezi Kabil olmak üzere yeni bir devlet kurmaya çalıştı ve başarılı oldu. 1518'de Güney Afganistan seferine çıktı ve Hayber Geçidi'ni aşarak Sind bölgesine geldi. Bu yılın sonlarında Kunar ile Sind arasındaki topraklara hakim oldu. 15 Şubat 1519'da 1500 kişiyle ilk defa Sind nehrini sallarla geçerek Pencap ile Cenap nehri yöresini yağmaladı. 1398-1399 yıllarında Hindistan'ı istila eden dedesi Timur, Pencap ve Delhi havalisini kendine tabi olan Seyyidlere bırakmıştı. Babür de atasının mirasçısı olarak bu topraklarda hak iddia etti ve halkına baskı yapılmaması için de emirler verdi.¹¹¹ Sonra o dönem Hüseyin Baykara'nın Kandahar valisi Zünnun Argun'un elinde bulunan Kandahar'a yöneldi. Şehri kuşattı ve 1522 yılında Kandahar'ı ele geçirdi.¹¹²

1.3 ŞAH TAHMASB DÖNEMİ (1524-1576)

22 Şubat 1514'te İsfahan yakınlarındaki Şahabad'da doğdu. Şah İsmail'in en büyük oğludur. Henüz iki yaşındayken lalası Türkmen Emir Han Musullu ile birlikte Horasan'a gönderildi ve altı yıl orada kaldı. 1521 baharında lalası ile beraber geri çağırıldı ve bir daha babasının yanından ayrılmadı. Şah İsmail'in ölümü üzerine 23 Mayıs 1524'te on iki yaşında iken tahta çıktı. Saltanatının ilk yıllarında Türkmen aşiretlerinin iktidar mücadeleleriyle meşgul oldu. Safevi Devleti'ndeki iç

¹⁰⁸ M. Alpargu, 1995, s. 55.

¹⁰⁹ G. Kamaç, 2010, s. 78, Eralp, s. 35; A. Kazvini, 2015, s. 71.

¹¹⁰ D. E. Streusand, 2011, s. 140.

¹¹¹ Enver Konukçu, "Babür", *DİA*, C. IV, s. 395.

¹¹² Azmi Özcan, "Kandehar", *DİA*, C. XXIV, s. 293.

karışıklıklardan faydalanan Özbek Hükümdarı Ubeydullah Han 1524 yılında Horasan'a saldırdı.¹¹³ Şah Tahmasp'ın saltanatının ilk on yılı “Kızılbaş Fetreti” olarak da adlandırılmaktadır. Çünkü bu süre zarfında devleti Kızılbaş beyleri idare etmiştir.¹¹⁴ 45 sene süren saltanatında ülkeyi istikrara kavuşturmuştu. Ancak ölümünden iki yıl önce ölümcül bir hastalığa yakalanması nedeniyle taht kavgaları başlamıştı. Zaman zaman Şah ölümüne yaklaşınca kimin tahta çıkacağı konusu yeniden alevleniyordu. Şah Tahmasp bu karmaşa ortamında suikaste kurban gitmiştir.¹¹⁵

1.3.1 Özbeklerle İlişkiler

1.3.1.1 Buhara Hanlığıyla İlişkiler

Şah İsmail'in ölümü sonrasındaki taht değişikliğinden istifade etmek isteyen Ubeydullah Han, 1524 yılında Türkistan'daki Moğol soylu Hanlar ve diğer Özbek Hanlarıyla birleşerek Safevilere saldırdı.¹¹⁶ Şah Tahmasp, saldırıyı haber aldığı anda Tebriz'deydi. Burada beyleriyle istişare ettikten sonra Div Sultan komutasındaki bir orduyu Herat'a yollamaya karar verdi.¹¹⁷ Özbek ordusu Herat'ı kuşattı. Şehri Sam Mirza ve Lalası Durmuş Han savundu. Özbekler Herat'a saldırırsa da Safevi askerleri ellerindeki tüfeklerle saldırıları püskürttü.¹¹⁸ Saldırlardan sonuç alamayan Özbekler diplomasi yolunu denedi. Köçkuncü Han'ın yazdığı mektup Herat'a gönderildi ve Durmuş Han'ın teslim olması istendi. Durmuş Han, Özbeklere verdiği cevapta Özbeklerin kuşatmayı bir aydan fazla sürdüremeyeceğini, ancak Herat'taki 12 bin kişinin ellerindeki erzak ve silahla bir yıl dayanabileceğini söyleyerek teslim olmayacağını bildirdi. Özbekler sonuçsuz saldırılara devam etti. Şamlu garnizonunun hücumu sonra Ubeydullah Han çekilmek zorunda kaldı.¹¹⁹

1526 yılında Durmuş Han vefat edince Horasan'daki Safevi emirleri arasında anlaşmazlık çıktı. Bu anlaşmazlıktan istifade etmek isteyen Ubeydullah Han, Ceyhun'u aştı. Önce Merv'i kuşatarak içinde fazla asker olmayan bu şehri ele geçirdi. Ubeydullah Han, Merv'i ele geçirdikten sonra şehre su kanalları yapılmasını

¹¹³ Tufan Gündüz, “Tahmasb”, *DİA*, C. XXXIX, s. 413.

¹¹⁴ D. E. Streusand, 2011, s. 146.

¹¹⁵ B. Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)*, İstanbul, 1962, s. 13.

¹¹⁶ G. K. Çınar, 2011, s. 56.

¹¹⁷ Şah Tahmasp Safevi, *Tezkire*, Çev: Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, İstanbul, 2001, s. 20.

¹¹⁸ G. K. Çınar, 2011, s. 57.

¹¹⁹ M. Alpargu, 1995, s. 59.

ve şehrin imar edilmesini emretti. Merv'den sonra Serahs'ı ele geçirdi.¹²⁰ Oradan da Meşhed'e giderek şehri kuşattı. Meşhed'i savunan Burun Sultan yardım alamadı ve şehir düştü. Ubeydullah Han buradan Esterabad'a hareket etti. 1527 yılında Ubeydullah Han Esterabad'ı kuşattı. Esterabad'ı savunan Kaçar kabilesinden Kayapa Bey şehri savunamadı ve şehir Özbeklerin eline geçti.¹²¹ Şah Tahmasb, Harezmi'de bulunan Safevi ordusunu Horasan'a göndererek Özbekleri durdurmak istedi. Zeynel Han komutasındaki Safevi ordusu Esterabad'a gelince şehrin hakimi Özbek şehzadesi Abdülaziz Han, İsfarayin'e babasının yanına kaçtı. Ancak Safeviler rehavete kapılarak ordularını dağıttı.¹²² Esterabad'ın düşmesine öfkelenen Ubeydullah Han da Bistam'ı yağmaladı. Safevi ordusu Bistam civarına geldi ve Ubeydullah Han'la muharebe etti. 24 Temmuz 1527'de meydana gelen savaşta Safevi ordusu yenildi.¹²³ Özbekler Esterabad'ı yeniden ele geçirdi. Merv'den Meşhed'e kadar olan bölgeler Özbeklerce ele geçirilerek buralara yeni valiler atandı.¹²⁴

Safevi ordusunu yenen Ubeydullah Han, kışı Bistam'da geçirdi. Havaların düzelmesiyle Herat'ı kuşatmaya karar verdi. 1528 yılı baharı itibariyle harekete geçen Ubeydullah Han, kuşatmanın dördüncü ayında şehre giriş çıkışları engelledi. Şehirde açlık ve hastalık başladı. Kuşatmanın yedinci ayında şehri savunan Şamlu taifesi zayıflamışken Şah Tahmasb'ın Horasan'a gelmekte olduğu haberi yayıldı. Bunu duyan Ubeydullah Han, Herat kuşatmasını kaldırdı. Maveraünnehir'de bütün Türkistan sultanlarından ordu topladı. Cengiz Han'dan bu yana Ceyhun'u geçen en büyük ordu olduğu söylenen orduyla Safevi ordusu 23 Eylül 1528'de Cam şehri civarında karşı karşıya geldi.¹²⁵

Ubeydullah Han'ın Safevilerle yaptığı savaşlardan en önemli savaşlardan biri Cam savaşıdır. Şah Tahmasb iç karışıklıkları sona erdirdikten sonra Özbeklere karşı kalıcı tedbirler almak için harekete geçmiş ve Meşhed'e doğru ilerlemişti. Özbek ordusunun 100 bin kişi olduğu, Safevi ordusunun ise 40 bin kişi olduğu tahmin

¹²⁰ M. Alpargu, 1995, s. 60.

¹²¹ G. K. Çınar, 2011, s. 59.

¹²² M. Alpargu, 1995, s. 61.

¹²³ G. K. Çınar, 2011, s. 59.

¹²⁴ M. Alpargu, 1995, s. 61.

¹²⁵ M. Sykes, 1915, s. 247

edilmektedir. Bununla birlikte Safevi ordusu top ve tüfeklere sahipti. Şah Tahmasp Meşhed'i ziyaret ettikten sonra Herat yolu üzerindeki Cam yakınlarında hendek kazarak savaş durumu aldı. Özbekler bunu bir zayıflık olarak algılayarak Meşhed'e saldırmak için ilerlediler. Şah Tahmasp fazla beklemeden Özbekleri karşılamak için ilerledi. İki ordu 24 Eylül 1528 tarihinde karşılaştı.¹²⁶ İlk saldırıyı Özbekler yaptı. Safevi komutanlarından Yakup Sultan Kaçar, Ulama Sultan Tekelü ve diğer sağ cenah komutanları yenildi. Özbekler ganimet toplarken Safevi askerlerden biri Ubeydullah Han'ı yaraladı. Bu durumu duyan Köçküncü Han ve Cani Beg Han bozguna uğradı ve Merv'e kadar kaçtı.¹²⁷ Görüldüğü gibi savaşın başlarında Özbekler üstünlük sağlasa da Safeviler galip geldi ve Özbekler Horasan'dan çekildi.¹²⁸ Cam savaşının Safevilerce kazanılmasındaki en önemli etken Safevi ordusunda ateşli silahların olması, Özbek ordusunun ise ateşli silahlardan mahrum olmasıdır.¹²⁹ Bu savaşta Özbekler ağır kayıplar verdiler ve uzun süredir mücadele ettikleri Horasan topraklarından da tamamen çıkmak zorunda kaldılar. Her ne kadar Özbek Hanı hala hayattaysa da bu savaş Özbekler açısından aldıkları ağır kayıplar nedeniyle 1510 yılındaki Merv savaşını andırmaktadır.¹³⁰

Cam savaşından sonra Şah Tahmasb, Bağdat hakimi Zülfikar'ın isyanını bastırmak için 1529 yılı baharında Irak'a gitti. Şah Tahmasb'ın Irak'a gitmesinden faydalanmak isteyen Ubeydullah Han, yeniden Horasan'a saldırdı. Ubeydullah Han kuvvetlerini ikiye böldü. Kendisi Herat'ı, komutanlarından Suncek Muhammet ve Abdülaziz Han da Meşhed'i kuşattı. İki ay süren Meşhed kuşatmasından sonuç alınamadı. Ancak Ubeydullah Han, Herat kuşatmasını kaldırıp Meşhed kuşatmasına destek verince erzak sıkıntısı çeken Safeviler şehri Özbeklere teslim etti.¹³¹

Ubeydullah Han, Meşhed'de bir miktar kuvvet bıraktıktan sonra Herat'ı kuşattı. Herat'ın surları güçlü olduğundan ve aşamadığından doğrudan saldırmak yerine abluka uygulamayı tercih etti. Herat kalesi komutanı Hüseyin Han Şamlu,

¹²⁶ M. Alpargu, 1995, s. 62.

¹²⁷ Şah Tahmasp Safevi, 2001, s. 25.

¹²⁸ M. Sykes, 1915, s. 247

¹²⁹ D. E. Streusand, 2011, s. 147.

¹³⁰ G. K. Çınar, 2011, s. 64.

¹³¹ Şah Tahmasp Safevi, 2001, s. 29.

Şah'tan yardım istedi. Ancak Şah'ın en saygın emirlerinden olan Çuha Sultan, Horasan'a gidilmesini ve Özbeklerle savaşılmasını istemiyordu. Gilan'daki Ustacalu emirlerinden bir kısmı onu bu sefere ikna edince Çuha Sultan liderliğindeki Safevi ordusu Horasan'a doğru harekete geçti. Hüseyin Han, geçmişte Çuha Sultan ile arasındaki husumet nedeniyle onun iyi niyetli olduğundan şüphelenmekteydi. Bu nedenle Hüseyin Han, hem kendi canını hem de Herat halkını tehlikeye atmamak için Çuha Sultanın şehre varmasını beklemeden Ubeydullah Hana sulh teklifinde bulundu ve şehri teslim etmek kaydıyla canlarının bağışlanmasını istedi. Ubeydullah Han, teklifi kabul etti. Herat'tan birkaç menzil geri çekildi ve Şamluların kaleden çıkmasına müsaade etti. Kaledeki Şehzade Sam Mirza ile lalası Hüseyin Han bir grup askerle şehirden çıkıp Kic ve Mekran yoluyla Kirman'a oradan da Şirvan'a yöneldiler. Böylece Herat bir kez daha Özbek hakimiyetine girdi. Ubeydullah Han burada kalan 300 kadar savaşçı Kızılbaşı, katlettirip şehri Özbek emirlerinden birine teslim etti, şehirdeki Şii halka karşı katliam ve işkence uygulattı ve Herat halkının mallarını yağmalattı.¹³²

Şah Tahmasb, Irak seferinden dönünce Herat'ı kaybettiğini duydu. Kazvin'e geldi ve Horasan'a doğru sefere çıktı. Bunu duyan Ubeydullah Han, 16 Ağustos 1530 tarihi itibarıyla Merv tarafına gitti. Merv'deyken diğer Özbek sultanlarından yardım istedi. Özbek Hanlığının başındaki Ebu Said Han bugüne kadar Safevilere karşı zafer kazanamadıklarını, diğer Özbek sultanlarının savaşmak istemediğini, Ubeydullah Han'a da savaşacaksa kendi ordusuyla savaşmasını söyledi. Bunun duyan Ubeydullah Han Merv'i de terk edip Buhara'ya çekildi. Ubeydullah Han, Şah'a mektup yazarak onu seferden vazgeçirmeye çalıştı. Şah, Herat'ı ve Meşhed'i ele geçirdikten sonra 7 Kasım 1530'da İsfahan'a döndü.¹³³

Şah İsfahan'a gidince Ubeydullah Han, Kameş Oğlan, Taniş Bey ve Ebu Said Afrasyab liderliğinde bir orduyu 1531 yılında Serahs üzerinden Meşhed'e yolladı. Meşhed hakimi Menteşe Sultan ise Nişabur hakimi Ağzivar Sultan Şamlu ile ittifak ederek Özbekleri yendi ve Özbekler Maveraünnehir'e çekildi. Ubeydullah Han, Kameş Oğlan'ın Meşhed'e hücum ettiği anda Buhara'da ordusunu toplayıp kendisine

¹³² G. K. Çınar, 2011, s. 66.

¹³³ H. Rumlu, 1931, s. 1131.

müttefik bulmaya çalıştı. Bu defa Horasan'ın her vilayeti için bir emirini görevlendirmiş ve hepsini aynı anda Horasan üzerine göndermişti. Buna göre oğlu Abdulaziz'i Meşhed'e, Kameş Oğlan'ı, Esterabad'a, Hangeldi Bahadır'ı ise Sebzvar'a gönderdi. Bistam ve Herat'ın kuşatılmasını da Ubeydullah Han bizzat kendisi üstlendi. Horasan'daki Kızılbaş Özbeklere karşı koyamayacakları düşüncesiyle Şah'ın yanına geri döndüler. Damgan valisi Zülfikar Han ise şehri terk etmek yerine Esterabad'daki Giraylı kabilesini yardıma çağırdı. Bunun üzerine kabilenin lideri Mirza Ali Halife, çok sayıda askeriyle Zülfikar Han'ın hizmetine girdi ve Bistam'daki Özbek kuşatmasını kaldırmaya uğraştı. Safeviler Özbeklere direndi ve pek çok Özbek askerini öldürdü.¹³⁴

5 Mayıs 1532'de Ubeydullah Han yeniden Herat'ı kuşatmak için Herat yakınlarına ordugah kurdu. Kuşatma 14 Ekim 1532 tarihine kadar sürdü.¹³⁵ Behram Mirza ve lalası Gazi Han halkı kalenin dışına çıkardı. Kuşatma uzadıkça erzak tükendi ve salgın hastalık başladı. Kaledekiler direnç gücü kalmayınca Ubeydullah Han'dan sulh istediler. Ancak Ubeydullah Han bunu kabul etmedi. Şah'ın Horasan'a yürüdüğünü duyunca 14 Ekim 1532'de kuşatmayı kaldırdı ve Maveräünnehir'e çekildi. Şah Tahmasb, 20 Aralık 1532'de Herat'a geldi. Sonrasında Meşhed'i ele geçirdi ve baharda Maveräünnehir'e sefere çıkacağını ilan etti. Şah, sefere çıkabilmek için 23 Haziran 1534'te Eleng-i Nişin denen yerde karargah kurdu. Bu sırada Şah'ın emirlerinden Sufiyan Halife 200 süvariyle Sebzvar'da bulunan Hangeldi Özbek'in üzerine hücum etti. Sebzvar'ı ve akabinde Nişabur'u ele geçirip Abdülaziz Han'ın bulunduğu Meşhed'e yöneldi. Kızılbaş ordusunun gücünden çekinen Abdulaziz Han önce Herat'a çekilmek istemiş, babasının oradan ayrıldığını öğrenince de Maveräünnehir'e geri dönmüştür. Tahmasb, Şehzade Elkas Mirza'yı bazı emirleriyle birlikte Merv tarafına gönderdi. Ancak Osmanlı ordusunun Azerbaycan'a girdiği haberini alınca Maveräünnehir seferinden vazgeçip batıya hareket etti.¹³⁶

¹³⁴ G. K. Çınar, 2011, s. 81.

¹³⁵ M. Alpargu, 1995, s. 63.

¹³⁶ Hasan bin Murtaza Hüseyin Esterabadi, **Tarih-i Sultani: Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi**, Tahran, 1399, s. 61.

1.3.1.2 Şah Tahmasp Döneminde Safevi-Özbek İlişkilerinde Osmanlı Devletinin Rolü

Şah Tahmasp döneminde yaşanan Safevi-Özbek çatışmalarına Osmanlı Devleti de zaman zaman müdahil olmuştur. Osmanlı Devletinin Safevi-Özbek çatışmasına müdahil olması ve Çaldıran zaferinden sonra Özbekler savunma durumundan saldırı durumuna geçmişlerdir.¹³⁷ Özbekler ve Osmanlı devleti her zaman Safevilerin politikalarını kendilerine karşı tehlikeli görmüştür. Bu nedenle Osmanlı devleti topraklarını Hazar denizine kadar genişleterek Özbek Hanlıklarıyla irtibat kurmaya çalışmıştır. 1578-1611 yılları arasında Osmanlı devletinin sınırları Hazar denizine ulaşmış ve bu dönem Özbek Hanlıklarıyla daha yakın ilişkiler kurulmuştur.¹³⁸

Osmanlı Devleti'nin Özbek hanlıklarıyla ilk teması Yavuz Sultan Selim döneminde olmuştur. Yavuz Sultan Selim, 1514 yılı Ağustos ayında Muhammet Bey vasıtasıyla Semerkand hükümdarı Köçküncü Han'a Farsça bir mektup göndermiştir. Safevilerin bölgedeki faaliyetler anlatılmış ve ortak hareket edilmesi teklif edilmiştir. Köçküncü Han'ın cevabında Babür'ün Şah İsmail'le ittifak ettiği bildirilmiştir.¹³⁹ Yavuz Sultan Selim 1516 yılında Buhara Hanlığına Farsça bir mektup göndermiş, Buhara'dan da bu mektuba cevap yazmıştır. Aynı yıl Yavuz, Buhara'ya Şah İsmail ve Çaldıran savaşına dair Türkçe bir mektup göndermiştir.¹⁴⁰ Osmanlıların Özbeklerle ittifak kurmak istediğini sezen ve Çaldıran savaşından mağlup çıkan Şah İsmail, Avrupa devletlerinden yardım istedi. Macaristan ve İsviçre kralları Şah İsmail'e mektup yazarak Osmanlı'ya karşı savaşmaya hazır olduklarını bildirdiler. Şah İsmail ayrıca 1518 yılında Alman kralı Şarlken'e (V. Şarl) mektup yazarak doğudan ve batıdan Osmanlı devletine saldırmayı teklif etti. Alman kralı bu mektuba olumlu cevap verse de sözkonusu mektup Şah İsmail'in ölümünden sonra İran'a ulaştığından herhangi bir saldırı gerçekleşmedi. Alman kralı 1529 yılında

¹³⁷ A. Gündoğdu, "Türkistan'da Osmanlı-İran Rekabeti", **Osmanlı**, C. 1, 1999, s. 582.

¹³⁸ Z. V. Togan, 1981, s. 133.

¹³⁹ M. Budak, **Osmanlı – Özbek Siyasi Münasebetleri (1510-1574)**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1987, s. 14.

¹⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım, Ankara, 2011, s. 252.

Osmanlı'nın Viyana seferini haber alınca İran'la ittifak kurmak istedi. Ancak bu mektuba ne cevap verildiği bilinmemektedir.¹⁴¹

Kanuni Sultan Süleyman tahta çıkışından sonra on dört sene boyunca batıdaki sorunlarla uğraşması, doğu sınırlarıyla ilgilenememesine yol açmıştı. Safevi Şahı'nın Anadolu'daki Şii propagandasından başka, Bitlis Hakimi Şeref Bey'in Safeviler'e meyletmiş olması Osmanlıların doğu hudutlarını emniyetsiz hale getirmişti. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'a sert bir mektup yazdı. O bu mektuba cevap vereceği yerde, Osmanlılara karşı ittifak etmek üzere Macaristan ve Almanya Krallıkları'na elçiler gönderdi.¹⁴²

Kanuni Sultan Süleyman, ancak 1533'de Avusturya ile yaptığı barış anlaşmasından sonra doğuya yönelebildi. İran'ın Anadolu ve Türkistan cephelerindeki faaliyetleri Osmanlı Devleti ile Türkistan'daki Özbek Hanlarını birlikte hareket etmeye sevk etmiştir.¹⁴³ Kanuni Sultan Süleyman İrakeyn seferine çıkmadan önce Orta Asya'da bulunan Türk hükümdarları hakkında araştırma yaptırmış, bunların kim olduğu ve ne kadar güçlerinin olduğunu tespit etmeye çalışmıştır.¹⁴⁴ Kanuni Sultan Süleyman bu hükümdarların bazılarını mektuplar yazarak Safevilere karşı harekete geçmelerini teklif etti. Buhara Hakimi Ali Sultan ve Semerkand hükümdarı Ubeydullah Han gönderdikleri mektuplarla bu çağrıya olumlu cevap verdiler.¹⁴⁵

Özbek Sultanı Ebu Said Han öldükten sonra yerine Ubeydullah Han geçti.¹⁴⁶ Ubeydullah Han, Horasan seferlerinden yine vazgeçmedi ve emirlerinden Şeyh Ebu Said Afrasyab, Karaca Bahadır ve Seyyedom Mirza'yı 4.000 süvariyle Horasan'a gönderdi. Fakat Özbekler Safevilere yine yenildi. Bu arada Herat valisi Sam Mirza, Şah'ın izni olmadan Babürlülerin elindeki Kandahar'a saldırdı ancak mağlup oldu. 1535 yılında Garcistan'ın Özbek hakimi Bayram Oğlan, Herat'a saldırdı. Herat'taki

¹⁴¹ M. Saray, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiğin Rolü**, Ankara, 1990, s. 23.

¹⁴² Remzi Kılıç, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017; M. Tayyip Gökbilgin, "Süleyman I", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. XI, s. 118.

¹⁴³ Remzi Kılıç, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017.

¹⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Ankara, 2016, s. 348

¹⁴⁵ M. Budak, 1987, s. 18.

¹⁴⁶ A. Burton, 1997, s. 30.

Safevi askerleri 22 Mayıs 1535 tarihinde şehirden çıkarak Özbeklerle şehir dışında savaştılar. Ancak Safeviler mağlup oldu. Bayram Oğlan ise Garcistan'a çekildi.¹⁴⁷ O dönemde Herat, Gur, Merv ve Gazne arasında bulunan topraklara Garcistan adı verilmekteydi.¹⁴⁸

1536 yılı Ocak ayında Osmanlı Devletinin Irakeyn seferini yaptığını duyan Ubeydullah Han, Meşhed'i kuşattı. Şehirde bulunan Kızılbaş askeri sağlam bir savunma yaptı. Bu yüzden kuşatma uzadı. Kuşatma devam ederken Sufiyan Halife yardıma geleceğini söyledi. Ubeydullah Han, savaşıp savaşmamakta kararsız kaldı ama 15 Ocak 1536 günü savaş pozisyonu aldı. Ubeydullah Han Safevi ordusunu yendi. Sağ kalan Safevi ordusu Abdalabad kalesine sığındı. Özbekler bu kaleyi alıp Sufiyan Halife ve diğer Safevi askerlerini öldürdü.¹⁴⁹ Sufiyan Halife'nin Herat'ta bıraktığı yardımcısı halka çok sert davranıyordu. Bundan rahatsız olan halkın bir kısmı Özbekleri şehre davet etti.¹⁵⁰ Özbek ordusu yeniden Herat'ı kuşattı. Ancak şehirdeki Safevi emirleri arasında ihtilaf olduğundan güçlü bir savunma yapılamadı. 1536 yılı Mart ayında Herat'a gelen Ubeydullah Han ile şehirdeki emir Hızır Çelebi arasında husumet bulunan Mir Ebu Tahir ile gizli bir anlaşma yaptı. Bu anlaşma sonucu Özbek askeri şehre girdi. Ubeydullah Han ve ordusu şehri şiddetli bir şekilde yağmaladı. Askerin bir kısmı bu nedenle cezalandırıldı. Herat'ın düştüğünü ve Safevi ordunun yenildiğini duyan Şah Tahmasb, 23 Eylül 1536'da Horasan'a sefere çıktı. Ubeydullah Han bu arada Meşhed'i kuşatmak için hareket etmişti. Ancak Şah Tahmasb'ın geldiğini duyunca komutanlarıyla istişare etti. Kendisi dışında hiç kimse Safevilerle savaşmak istemeyince 29 Ocak 1537'de Herat'tan ayrılıp Buhara'ya çekildi. Bu karar da halkın kötü muameleden dolayı Ubeydullah Han'ı desteklememesinin de etkisi vardı. Bu sefer Ubeydullah Han'ın son seferi oldu ve Ubeydullah Han 1540'ta vefat etti.¹⁵¹

Ubeydullah Han'dan sonra tahta I. Abdullah Han geçmiştir. I. Abdullah Han'ın saltanatı kısa sürmüş ve yerine Abdülatif Han geçmiştir. Osmanlı-Türkistan ilişkileri Kanuni Sultan Süleyman'ın Nahçıvan Seferi sırasında daha da güçlenmiştir.

¹⁴⁷ G. K. Çınar, 2011, s. 85.

¹⁴⁸ O. Yazıcı, 2012, s. 273.

¹⁴⁹ G. K. Çınar, 2011, s. 86.

¹⁵⁰ M. Alpargu, 1995, s. 65.

¹⁵¹ G. K. Çınar, 2011, s. 86.

İran Şahı Tahmasb, Erzurum'a kadar yağma hareketi başlatmıştı. Bunun üzerine Kanuni, İran'ı iki cepheden sıkıştırmak için 1550 Şubat'ında Abdullatif Han'a bir elçi göndererek İran Seferi'ne çıkacağını belirtmiş, kendisinin de Horasan'dan Safeviler üzerine yürümesini rica etmiştir. Bu mektuba Özbek Han'ı hemen olumlu cevap vermiş fakat silah yardımı istemiş ve onun bu isteği yerine getirilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman 1554'de üç yüz yeniçeri ve bir topçu takımından oluşan bir "kuvve-i muavene"yi Türkistan'a göndermiştir. Ancak bu sırada Ubeydullah Han vefat ettiğinden dolayı bu silahlar ve askerler Özbekler arasındaki taht kavgalarında kullanılmıştır.¹⁵²

Kanuni Sultan Süleyman 1550 yılı Mayıs ayında Abdullatif Han'a bir mektup daha yazmıştır. Bu mektupta Kanuni, Özbek hanının elçisinin Divan-ı Humayun'a ulaştığını Mekke'ye gidip, hac edip döndüğünü, iki yıldır Tebriz afevinde olduklarını, Gürcistan'ı fethederek topraklarına kattıklarını belirtiyordu. Daha sonrada aralarında bir ittifak kurarak İran'ı iki taraftan sıkıştırmak istediğini, eğer o taraftan hareket edilip Şiiler'e karşı birlikte savaşılırsa daha çabuk sonuç alınacağını bildiriyordu. Kanuni Sultan Süleyman'a cevap veren Özbek Hanı kendisinin de Osmanlı devleti ile işbirliği yapmak istediğini belirtiyordu. Kanuni Sultan Süleyman, Harezm'deki Türkmen emirleri ve beyleri ile de yakın münasebetler kurmuştur. Türkmen emirleri de Osmanlı devletiyle Safevilere karşı ortak hareket etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu mektuplaşmalara ve alınan kararlara rağmen, bu savaşta Osmanlı-Özbek askeri ittifakından kaynaklar bahsetmemektedir.¹⁵³ Bu dönemde Özbekler kendi içlerinde taht kavgaları yaşadıklarından Osmanlı'nın yardım talebine cevap verememişlerdir. Daha sonra gönderilen mektupta Kanuni Sultan Süleyman Özbeklerin bu hareketsizliğini eleştiren ifadeler kullanmıştır.¹⁵⁴

1550 yılında Taşkent valisi Barak Han, Maverâünnehir hakimi Abdullatif Sultan'ı ve Hisar-ı Şadman hakimi Şah Muhammed Sultan'ı ikna etmiş, onlarla ittifak kurup Horasan üzerine sefere çıkmıştır. 22 Mayıs 1550 tarihinde Herat'a ulaşan Özbek ordusu şehri kuşatma altına aldı. Herat hakimi Şerafeddinoğlu Muhammed Han da şehrin

¹⁵² Remzi Kılıç, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017.

¹⁵³ Remzi Kılıç, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017.

¹⁵⁴ M. Alpargu, 1995, s. 70.

dışında barikatlar kurdurup topçu ve tüfekçi birlikleriyle savunmaya geçti. Özbekler, şehirde kurulan barikatlarda çok iyi mücadele etmiş olmakla birlikte Şah Muhammed Sultanın öldürülmesiyle ümitsizliğe kapılıp Barak Hanın izniyle 13 Haziran 1550'de Maveräünnehir'e geri çekildiler. Aynı savaşta Safevî tarafından Muhammed Han Şerafeddinoğlu vefat ettiğinden ve oğlu Kazak Han, Özbekler tarafından tutuklandığından Şehzade Muhammed Hüdabende, Horasan valiliğini bırakıp merkeze geri döndü.¹⁵⁵

1554 yılındaki Nahçıvan Seferi süresince Şah Tahmasb, Osmanlı kuvvetlerinden devamlı kaçmıştır. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman Kars'tan 6 Temmuz 1554'te Şah Tahmasb'ı savaşa davet eden ağır bir mektup yazmışsa da bir netice alamadı. Kanuni'nin kuvvetlerini dağıtmadan serhatte kışlayıp, ertesi sene Erdebil üzerine yürüyüp her tarafı yakıp yıkacağı yolundaki tehdidi, Şah Tahmasb'ı barış yapmak üzere yoğun bir siyasi faaliyet içine sürüklemiştir. İşte bu çabaların sonucunda Amasya Barışı yapılmıştır. Şah Tahmasp hem doğu da hem de batı da savaşmak istemediğinden Osmanlı'yla barışmayı kabul etti. Amasya Barışı ile Osmanlı-Safevi ilişkileri düzelerken, Özbek-Safevi ilişkileri bozulmuştur. Amasya antlaşmasından sonra Kanuni Sultan Süleyman Özbek topraklarına Safevilerin saldırması durumunda barışın bozulacağını söylese de Osmanlı-Özbek ittifakı için gereken desteği veremedi. Amasya Antlaşmasından sonra Osmanlı-İran ilişkileri Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar dostane bir şekilde devam etti. Kanuni Sultan Süleyman devrinde Amasya Antlaşması'na kadar gayet uyumlu ve başarılı olarak devam eden Osmanlı-Özbek ilişkileri, İran'ı baskı altına almışsa da onları ortadan kaldıramamıştır. Osmanlı Devleti Amasya Antlaşması'ndan sonra yönünü yine batıya çevirmiştir.¹⁵⁶

Abdüllatif Han'ın ölümünden sonra Semerkand tahtına Nevruz Ahmet Han (Barak Han) oturdu. Osmanlı devleti sağlıklı siyasi ilişkiler kurmak için hem Buhara, hem Semerkand hem de Belh hükümdarlarıyla iletişim kuruyordu. 1556 yılında Buhara'dan gelen elçiler, hac yolunu korumak için Safevilere karşı Osmanlılardan

¹⁵⁵ G. K. Çınar, 2011, s. 114.

¹⁵⁶ Remzi Kılıç, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017.

silah yardımı istemiştir. 1557 yılı Mayıs ayında gönderilen cevapta İran ile sulh aktedildiğinden dolayı silah yardımı yapılamayacağı ifade edilmiştir.¹⁵⁷

1560 yılı Eylül ayında Kanuni Sultan Süleyman, Özbek hükümdarı I. Pir Muhammet Han'a mektup gönderdi. Mektupta Kanuni, oğlu Şehzade Bayezit'in İran'a sığındığını, buna karşı İran'a sefere çıkacağını ve Pir Muhammet Han'ın da sefere çıkması talep edilmiştir. Ancak Şah Tahmasp'ın şehzade ve çocuklarını teslim etmesi üzerine seferden vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Pir Muhammet Han da sefere çıkmamıştır.¹⁵⁸

Pir Muhammed Han, sadece Belh hakimi unvanını taşıdığı 1564 yılında çok sayıda askerle Meşhed'e saldırmıştır. Özbeklerin, Şia için kutsal addedilen bu şehre saldırımları üzerine Şah da Ebu Talip Mirza, Mir Gıyaseddin Mehmed ve Mir Şerif Musevi'yi elçilik vazifesiyle Pir Muhammed'in yanına göndermiş ve şehre zarar gelmemesi için sulh yapılmasını istemiştir. Pir Muhammed şehre girme başarısına rağmen ordusunun yorulduğunu ve savaş gücünün azaldığını görünce sulha razı olmuş ve Belh'e dönmüştür. Şah'ın Meşhed intikamı için Belh'e saldıracağı endişesinden dolayı özrünü bildirmek üzere Şah Tahmasp'a elçi göndermiştir. Şah da Hüseyin Kulu Bey Şamlu aracılığıyla onu affettiğini bildirmiştir. Aynı yıl içerisinde Özbek şehzadelerinden Köçküncü ailesinden Ali Sultan ile kardeşi Ebu'l Hayr Han Horasan'ı ele geçirmek için bölgeye saldırmıştır. Bu Özbek şehzadeleri, Meşhed yakınına gelip Tark mevziisine yerleştiler. Ancak Meşhed'deki Kızılbaş emirlerinden Safi Veli Halife-i Rumlu, Kanber Sultan Ustaclu ve Sultan İbrahim Mirza pek çok Özbek askerini katl ederek Özbek saldırılarını durdurdu. Bunun üzerine korkuya kapılan Ali Sultan derhal bölgeyi terk etti ve Maverünnehir'e geri döndü.¹⁵⁹

1563-1564 yılında Maverünnehir ayanlarından ve Özbek sultanlarından bir grup, hac vazifesini yerine getirmek üzere Kazvin'e gelmişler ve burada bir süre dinlendikten sonra Hicaz tarafına harekete geçmişlerdir. Şah'ın bu seyahate müsaade etmesinin temelinde Osmanlı Devleti ile yaptığı antlaşmaya sadık kalmak ve de Özbeklerle aralarında ciddi problemler çıkmasına mahal vermemek vardı. Bu

¹⁵⁷ M. Budak, 1987, s. 22.

¹⁵⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım, Ankara, 2011, s. 253.

¹⁵⁹ G. K. Çınar, 2011, s. 116.

maksatla Özbek Müslümanlarının bu doğal isteklerini geri çevirmek yerine seyahate göz yummayı tercih etmişti.¹⁶⁰

1567 yılında Maveräünnehir hakimi İskender Han'ın oğlu Abdullah Sultan ile dönemin Horasan hakimi Şah Tahmasb'ın oğlu Muhammed Hüdabende arasında çatışma çıkmıştır. Şah Tahmasb 1566-1567 yılı itibariyle oğlu Muhammed Hüdabende'yi Şah Kulu Ustacalu ile birlikte Herat valisi tayin edip Horasan'a göndermiştir. Bunu öğrenen Özbek Han'ı İskender Han da oğlu Abdullah Han'ı diğer oğulları ile birlikte Kızılbaş şehzadesini durdurmak ve Horasan'dan atmak üzere bölgeye sevk etti. Muhammed Hüdabende, Abdullah Hanın Horasan üzerine gelmekte olduğunu öğrenince derhal Türbet Kalesine sığındı ve şehrin savunma hatlarını sağlamlaştırdı. Bu gelişme üzerine Özbekler de Türbet'e yöneldi. Kalabalık Özbek ordusu karşısında tüm Horasan halkı teslimiyeti tercih etmekte ve II. Abdullah'a hediyeler takdim ederek af dilemekteydiler. Özbekler nihayet Türbet kalesi yakınına vardıklarında burada yaşayan Kızılbaşların sokaklarda kurdukları barikatlarla şehri savunmak üzere hazır beklediklerini gördüler. Ancak Özbek askerinin çokluğundan çekinen ve Özbek kılıcından canını kurtarabilen Kızılbaşlar derhal kaleye sığındılar ve saldırıya geçmek yerine savunmaya öncelik verdiler. Abdullah Han ise askerlerini kaleye yönlendirdi ve top atışlarıyla surların yıkılmasını emretti.¹⁶¹

Bazı iftiralar nedeniyle Özbek şehzadeleri Hüsrev Sultan ile Abdullah Hanın araları bozulmuştu. Hüsrev Sultan Abdullah Han'a itaat etmeyi bırakıp, izin almaksızın Şehr-i Sebz'e geri dönmüştü. Bu haberi duyan Meşhed ve Esterabad hakimleri ise Türbet'te bulunan Muhammed Mirza'ya yardım etmek üzere harekete geçtiler. 26 Kasım 1566'da Şah Tahmasb oğlunun bu zor durumundan haberdar oldu. Şah Tahmasb'ın, bölgeye Safevi ordusunu gönderdiğini öğrenen Abdullah Sultan, derhal Hüsrev Sultan'ın gönlünü alarak onu savaş alanına davet etti. Hüsrev Sultan da bu davete icabet edip Özbek ordusunda yeniden yerini almıştı.¹⁶²

Abdullah Han bu durumdan cesaret alarak Türbet şehrini kuşatmaktan vazgeçip gelmekte olan Kızılbaş ordusunu karşılamak üzere harekete geçmiştir. Özbek ordusu bu sefer sırasında ilk olarak Buryabad kalesi üzerine hücum etti. Kale halkı ateşli silahlarla şehri korumaya çalıştıysa da Özbek zaferinin önüne geçemedi.

¹⁶⁰ G. K. Çınar, 2011, s. 116.

¹⁶¹ Hafız Taniş, *Şerefname-i Şahi*, C. II, s. 124.

¹⁶² *İbid.*, s. 126.

Özbek askerleri şehir ve kaleyi tahrip ederken halktan da pek çok kişiyi katli etti. Buryabad zaferinden sonra Hüsrev Sultan tekrar kendi başına hareket etmeye başladı. Bu defa Pir Muhammed Hanın oğlu Din Muhammed ile işbirliği yaparak Şehr-i Sebz'i tekrar ele geçirdi. II. Abdullah ise içte yaşadığı bu anlaşmazlık nedeniyle Horasan'da daha fazla ilerlemek düşüncesinde değildi ve bu ikiliği ortadan aldırarak maksadıyla rotasını Buhara'ya çevirecekti. Ancak Horasan seferini de tam olarak sonlandırmamıştı. Nitekim dönüş yolundayken İslam alemi için büyük öneme haiz Merv şehrini ele geçirmeyi kararlaştırmış ve bunun için 1568 yılında Merv seferini başlatmıştı. Bu sefere Abdullah Sultan Emir Can Ali, Emir Nazar Sultan Yar Bey, Emir Taniş, Emir Terum (Torum) Emir Cangeldi Bey ve Emir Kulbaba liderliğindeki Özbek askerleri iştirak etmişti. Tüm gayretlerine rağmen kale bir türlü ele geçirilemedi.¹⁶³

1569 yılında Abdullah Hana tabi şehzadelerden Özbek Sultan Horasan bölgesine girip Cam vilayetine yerleşti. Cam valisi Kızılbaş emiri Zeynel Bey, Özbekleri def etmek üzere bir grup askerini onlar üzerine sevk etti. Ancak Safeviler mağlup oldular. Zeynel Han bu yenilgi karşısında Horasan emirlerinden Emir Hüseyin ile Hacı Sultanı da yardıma çağırarak, Cam'a hareket etti. Özbeklerin Cam'dan çekildiklerini görünce de onları takibe başladı. Hatun köprüsü denilen yerde iki ordu karşı karşıya geldi. Savaşta Safeviler mağlup oldu. Zeynel Han ile Emir Hüseyin 1000 kadar Kızılbaşla birlikte öldürülürken, Cam ve çevresi de Özbek Sultan'ın hakimiyetine geçti. Ancak Özbeklerin Cam'daki hakimiyetleri sadece bir yıl sürdü. Çünkü Özbek Han ile savaşta hayatta kalan Hacı Sultan bir önceki yılın intikamını almak üzere 1571 yılında Özbeklerin karşısına çıktı. Özbek Hanı öldürerek Cam vilayetini ele geçirdi.¹⁶⁴

1.3.1.3 Hive Hanlığıyla İlişkiler

Hive Hanlığı zaman zaman Safevilerin Horasan'daki topraklarına saldırmakta ve yağma yapmaktaydı. Hive Hanlığına bağlı Özbeklerin saldırıları zaman zaman o kadar şiddetli olmaktadır ki İsferey'in de tarım yapmak bile imkansız hale gelebilmekteydi. Hive Hanlığıyla iyi ilişkiler kurabilmek için Şah Tahmasb, Hive Hanının yeğeni Ayşe Biki'yle evlendi.¹⁶⁵ Bu sayede batıda Osmanlı'yla savaşırken,

¹⁶³ G. K. Çınar, 2011, s. 119.

¹⁶⁴ İbid., s. 120.

¹⁶⁵ Ebu'l Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Türk*, İstanbul, 2009, s. 187.

doğudaki düşmanlarını azaltmak istiyordu. Şah Tahmasp ilk başta dönemin Hive Han'ı Bucuga Han'ın kızıyla evlenmek istemiş, Bucuga Han'ın kızı olmadığından kardeşi Sufyan Han'ın kızıyla evlenmişti. Evlilik şartlarının görüşülmesi ve düğün hazırlıkları için Ayşe Biki'nin abisi Ağış Sultan başkanlığındaki dokuz kişilik heyet İran'a gönderildi. Şah Tahmasp heyeti ihtişamlı bir şekilde karşıladı. Heyetin başındaki Ağış Sultan'a Hocend'i veren Şah Tahmasp, Bucuga Han'a dokuz adet altın ve seksen bir adet gümüş asa, altın ve ipekten çadırlar, iyi donatılmış dokuz adet at ve bin top ipek gönderdi. Bucuga Han da yeğeniyle birlikte ihtişamlı bir çeyiz yolladı. Şah Tahmasp'ın bu politik evliliği sonucunda Hive Hanlığından gelen saldırılar durdu.¹⁶⁶

Hive Hanlığı içinde Avaniş Han ve İlbars Han arasında güç dengesine dayalı bir sulh mevcuttu. Avaniş Han, saltanatının ilk yıllarında bu dengeyi korudu. Şah Tahmasp'a karşı Muhammet Salih Bitikçi bin Hoca Muzaffer Bitikçi Esterabad'da isyan etmiş ve Avaniş Han'dan yardım istemişti. Avaniş Han, oğlu Ömer Gazi Sultan'ı Esterabad'a gönderdi. Ömer Gazi Sultan da Esterabad'ı Sadreddin Han Ustacalu'nun elinden alarak Muhammet Salih Bitikçi'ye verdi. Ancak bu ittifak Avaniş Han'ın büyük oğlu Din Muhammet Han tarafından bozuldu.¹⁶⁷

Safevi Şahları zaman zaman Buhara ve Harezmi Hanlıklarının taht kavgalarına da müdahil oldu. İlbars Han soyunun ve Avaniş Han arasındaki iktidar kavgası sonucu İlbars Han soyundan gelenler Buhara'ya sığındı ve Ubeydullah Han'ı Harezmi'e sefere çıkması için ikna ettiler. Ubeydullah Han, Harezmi'ye ele geçirdi. Ürgenç'te bulunan Mangıt kabilesinden Sufiyan Halife'nin çocukları ise içteki karışıklıklar nedeniyle Yusuf Sultan liderliğinde Derun hakimi Din Muhammed Han'a sığındılar. Mülteci Sultanları bahane eden ve Safevi askerlerinin desteğini alan Din Muhammed, Harezmi'e saldırdı ve Sufiyan Halife'nin evlatları adına Harezmi tahtının iadesini istedi. Abdülaziz Han müttefik ordu karşısında Harezmi'yi boşaltıp Buhara'ya geri döndü. Bunun üzerine Ubeydullah Han bir kez daha bölgeye geldi ve Hezaresp yakınlarında Din Muhammed'in askerleri ile çatıştı. Savaşta mağlup olan Ubeydullah Han'ın yanındaki birçok emir Din Muhammed'e esir düştü, Ubeydullah Han ise Buhara'ya döndü. Şah Tahmasp, Din Muhammed'in bu zaferinden haberdar

¹⁶⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 60.

¹⁶⁷ İbid., s. 61.

olduğunda çok mutlu olmuş, ona hilat gönderdiği gibi bir miktar da para hibe etmiştir.¹⁶⁸

Din Muhammet Han, Hakim olduğu Nesa ve Abiverd'den sürekli olarak Horasan'a yağma akınları yapıyordu. Şah Tahmasp bu nedenle Din Muhammet Han'ın üzerine asker gönderdi ve Abiverd'i ele geçirerek buraya bir vali tayin etti. Din Muhammet Han, 1543 yılında Abiverd'i geri almak için Kazvin'e giderek Şah Tahmasp'tan özür diledi. Altı ay boyunca Kazvin'de kalmasına rağmen Şah Tahmasp'ı ikna edemedi. Din Muhammet Han, Şah Tahmasp adına sahte bir mühür kazıttı ve bu mühürle Abiverd'in kendisine verildiğine dair bir ferman hazırladı. Bu fermanla birlikte Abiverd'e giderek şehri teslim aldı. Bu duruma sinirlenen Şah Tahmasp, büyük bir orduyla Abiverd'e yürüdü. Ancak Şah Tahmasp, Din Muhammet Han'ı affetti ve Abiverd'i ona verdi.¹⁶⁹

Avaniş Han'ın oğlu Ali Sultan, her sene Şubat ayında Safevi hakimiyetinde olan bölgelere akın yapmaktaydı. Ürgenç'ten çıkarak Horasan'daki Terşiz, Türbet, Cam, Horgerd ve Pil köprüsüne kadar olan yerleri yağmalamaktaydı. Bu saldırılar neticesinde Cürcan, Cacerm ve Esterabad'ı ele geçirmişti. Askerlerine cömert davranması nedeniyle de askerlerinin sayısı sürekli olarak artmaktaydı. Ali Sultan'a müdahale etmek isteyen Şah Tahmasp, 1558 yılında Bedirhan Ustacalu komutasında Şah Kulu Halife, Mühürdar Türkmen, Yedigâr Bey Türkmen, Hasan Bey Fettahoğlu, Rüstem Han, Ahmet Bey Kubadoğlu ve Kasım Bey Durgutoğlu adlı beyleri on iki bin kişilik orduyla birlikte Ali Sultan'ın üzerine gönderdi. Safevi saldırısına oldukça hazırlıksız yakalanan Ali Sultan'ın üç bin civarında askeri vardı. Ali Sultan Esterabad yakınlarındaki Gürkan suyuna çekildi. Ordunun arkasını Gürkan suyuna dayayıp, önüne de hendek kazdı. Atlar ve develerden oluşan bir savunma seddi kurdu. Safeviler saldırıya geçse de bir netice alamadı. Bu esnada Oklu Türkmenlerinin reisi Aba, 300 kişilik ordusuyla Özbeklere katıldı. Yapılan savaşta Safeviler ağır bir yenilgiye uğradı. Safevi komutanlarından Esterabad hakimi İbrahim Han Zülkadir, Rüstem Han ve Kasım Bey'le birlikte binden fazla Safevi

¹⁶⁸ G. K. Çınar, 2011, s. 92.

¹⁶⁹ A. Gündoğdu, 1995, s. 69.

askeri öldürüldü. Bedirhan ve Yadigar Bey Türkmen esir düşmüş, ordunun geri kalanı ağırlıklarını bırakarak kaçmıştır.¹⁷⁰

Abdullah Han, 1559 yılında Safevilere karşı ittifak sağlayabilmek için Harezmlî Din Muhammet Han'ın kızıyla evlendi. Din Muhammet ve kardeşi Ali'nin Safevilerle arasının bozuk olması Abdullah Han'ın bu kararı almasında etkili oldu. Geçmişte Abdullah Han'ın babası Ubeydullah Han ve gelinin babası Din Muhammet arasında kanlı olaylar yaşandığı için bu evlilik kolayca hayata geçmedi. Bunu sağlamak için bölgedeki saygın bir din adamı olan Hoca İslam devreye girdi.¹⁷¹

Din Muhammet Han öldükten sonra yerine oğlu Ebu'l Muhammet Han geçti. Celal adlı oğluyla birlikte Horasan'a saldırdı. Safevi ordusu Meşhet'te toplandı. İki ordu arasında Meşhet'in kuzeyinde yapılan savaşta Hive Hanlığına bağlı Özbekler ağır zaiyat verdi ve geri çekildi.¹⁷²

1.3.2 Babürlülerle İlişkiler

1526 yılında Özbekler Belh'i ele geçirmiş ve burada bulunan Babürlüler Hindistan'a gitmiştir. Belh'i kaybettikten sonra Babürlüler Horasan için tehdit olmaktan çıkmışlardır.¹⁷³ Aynı yıl Babür, Delhi ve Agra'yı fethederek Hindistan imparatoru oldu. Hindistan'a gitmeden önce Afganistan'da Sultan İbrahim Lodi ile savaştı. 1526 yılında Hindistan'da Sultan İbrahim Lodi'yle yaptığı Panipat meydan savaşını kazandıktan sonra Kuzey Hindistan'a hakim oldu.¹⁷⁴ Bu fetihten sonra Horasan ve batı İran'a hediyeler gönderdi. Bu tavrı Safevilerle iyi ilişkiler içinde olmak istediğinin bir göstergesiydi. Şah Tahmasp'ın tahta çıkması üzerine Babür, Hocagi Esat adlı bir elçiyi Tahmasp'ı tebrik etmek için İran'a yolladı. Hocagi Esat 1526 yılı Aralık ayında Süleyman Ağa adlı Türkmen bir elçi ve iki Çerkez cariyeye Hindistan'a geri döndü. İki ay sonra Hocagi Esat, Süleyman Ağa'yla birlikte hediyelerle Şah Tahmasp'a gönderildi.¹⁷⁵ 1527 yılında Babür, Afganlılar ve Hint

¹⁷⁰ A. Gündoğdu, 1995, s. 79.

¹⁷¹ A. Burton, 1997, s. 14.

¹⁷² Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 207.

¹⁷³ M. Alpargu, 1995, s. 59.

¹⁷⁴ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 512.

¹⁷⁵ R. İslam, 1970, s. 18.

Racalarıyla Kanva savaşını yaptı. Rakiplerini ağır bir mağlubiyete uğratan Babür, Hindistan'daki hakimiyetini sağlamlaştırdı.¹⁷⁶

Babürname'de Babür, Şah Tahmasp'ın Ubeydullah Han'a karşı Cam savaşını kazanmasına sevinirken Kamran Mirza'ya da Hisar, Semerkand ve Herat'ın alınması için fırsat doğduğunu yazmıştır. Ancak Herat'a saldırmanın Safevilerle savaş anlamına geleceğinden sonrasında Kabil hakimi Kamran Mirza'ya Şah Tahmasp'la ilişkiler konusunda dikkatli olmasını emretmiştir.¹⁷⁷

1528 yılı sonlarında Hümayun Mirza, Hisar'ı işgal etti. Hindistan'daki durumu düzeltebilmeleri için ilerlemeyi durdurdu. Şah Tahmasp, Osmanlı'ya karşı batıya gitmek zorunda kalınca Özbekler tekrar saldırıya geçip Meşhed ve Herat'ı almışlardı. Bu nedenle Hümayun'un da Turan'a ilerleme şansı kalmadı. Bu olaydan sonra Babür Şah ata topraklarını ele geçirme umudunu kaybetti.¹⁷⁸

Cam savaşından sonra Şah Tahmasp, zaferini duyurmak için Babür'e bir heyet gönderdi. Hasan Çelebi önderliğindeki heyetin gidişi çeşitli sebeplerden dolayı ertelenince Hasan Çelebi'nin kardeşinin de içinde bulunduğu heyet Babür'ün sarayına gitti. Heyet 18 Aralık 1528'de Babür'ün sarayına vardı ve Babür onlara büyük bir ziyafet verdi. 25 Ocak 1529'da da Hasan Çelebi'nin kendisi Hindistan'a geldi. İki hafta sonra Babür, Hasan Çelebi'nin geç gelişini mazur gören başka bir mektup yazdı. Kamran Mirza'ya uyarısını da bu mektuptan iki hafta sonra yapmıştı. Bu olaydan sonra Babür'ün Şah Tahmasp'la ilişkilerine dair bilgi bulunmamaktadır.¹⁷⁹

1530 yılı Aralık ayında Babür öldü ve yerine en büyük oğlu Hümayun tahta çıktı. Hümayun babası gibi yetenekli bir hükümdar değildi. Bu nedenle Afganlıların yeniden hakimiyet kurma çabalarına karşı etkili bir mücadele yürütemedi.¹⁸⁰ Ancak Kabil ve Kandahar Hümayun'un üvey kardeşi Kamran Mirza'nın elindeydi. Kamran Mirza, Babür'ün ölümünden sonra topraklarını Lahor'a kadar genişletmişti. Hatta Kabil'de kendi adına para bastırarak bağımsız bir hükümdar olduğunu da göstermişti.

¹⁷⁶ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 513.

¹⁷⁷ M. Z. Babür, **Vekayi Babür'ün Hatıratı**, 1987, II. Cilt, s. 396.

¹⁷⁸ *İbid.*, s. 639.

¹⁷⁹ R. İslam, 1970, s. 20.

¹⁸⁰ Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cilt 2, Ankara, 1947, s. 45.

İran'ın komşusu Kamran Mirza olduğundan gelecek on yıl boyunca İran, Hümayun'la değil Kamran Mirza'yla mücadele etmek zorundaydı. Hümayun, Gucerat ve Bengal'e doğru topraklarına genişletmesine rağmen yetersiz liderliği nedeniyle ülkesi dağılma sürecine girmişti. Bu süreçte Kamran Mirza, Hümayun ve İran arasında set görevi görmüştü.¹⁸¹

Şah Tahmasp'ın kardeşi ve Horasan hakimi Sam Mirza'nın lalası Ağzıvar Han Şamlu, Hasan Han Şamlu'nun Şah Tahmasp tarafından öldürülmesinden dolayı kaygılanmıştı. Bu yüzden 1534 yılında Sam Mirza'yla beraber Kandahar'ı ele geçirip oraya sığınmak istedi. Sam Mirza ve Ağzıvar Han Şamlu Kandahar'a saldırdı. Şehrin hakimi Hoca Kalan şehri savundu ve Kamran Mirza'dan yardım istedi. Kamran Mirza, Lahor üzerinden Kabil'e oradan da Kandahar'a geldi. Safevi ordusu geri çekildi ve Kamran Mirza onları takip etti. Ağzıvar Han Şamlu öldürüldü ve Sam Mirza da Herat'a kaçtı. Sefer, Şah Tahmasp'tan izin alınmadan yapılsa da Şah bu yenilgiyi Safevi devleti için hakaret saydı ve Kandahar üzerine sefere çıkmaya karar verdi. Safevi ordusunun gücü karşısında direnemeyeceğini anlayan, daha önce de sekiz ay boyunca kuşatmaya direnen Hoca Kalan tekrar Safevi ordusuna direnemeyeceğini anlayıp şehrin anahtarlarını Şah Tahmasp'a yolladı.¹⁸² Gucerat ve Bengal'de büyük topraklar elde eden Hümayun ise Safevilere ses çıkarmadı.¹⁸³

Kamran Mirza Thatta üzerinden Uch'a oradan da Lahor'a çekildi. Şah Tahmasp da Kandahar'da kendi adına hutbe okutturup sikke bastırdı. Ancak 1537 yılında Kamran Mirza bölgeye tekrar geldi ve Kandahar'ı yeniden ele geçirdi. Kandahar, 1545 yılında Safevi desteğiyle Hümayun tarafından ele geçirilinceye kadar Kamran Mirza'nın elinde kaldı.¹⁸⁴

Hümayun, saltanatının ilk yıllarında Safevilerle ilişki kurmadı. Safevi kaynakları 1543 yılından itibaren Hümayun'dan söz etmeye başlamaktadır. Hümayun, 1539 yılında Chausa'da, 1540 yılında da Qanauj'da Afgan rakibi Şir Şah Suri'ye yenildi ve tahtını kaybetti. Yanındaki pek çok emir Safevilere olan sempatisinden dolayı onu terk etti. Hümayun bir müddet avare gezdi. 1543 yılı

¹⁸¹ H. Rumlu, 1931, s. 260.

¹⁸² R. İslam, 1970, s. 23.

¹⁸³ G. K. Çınar, 2011, s. 101.

¹⁸⁴ R. İslam, 1970, s. 24.

ortalarında Hindistan'da barınamayacağını anladı. İran'a hareket etmeden önce son bir umutla Kandahar'a saldırdı. Humayun, Kuetta üzerinden Mastang'a geldi. Kamran Mirza'nın kardeşi Askari Mirza, Kamran Mirza'nın emriyle Hümayun'u tutuklamak istedi. Hümayun kendi adamlarının bu konudaki tavsiyelerini dinlemedi. Ancak Askari Mirza'nın adamlarından biri durumu haber verince Hümayun oğlu Ekber'i de bırakarak 1543 yılı Aralık ayında eşi Hamide Banu'yla birlikte kaçtı. Nisan ayında yoldaşları Hümayun'u terk etmişken Bayram Bey Baharlı, Sind'de Hümayun'a katıldı. Kendisi de Şii olan ve İran'la iyi ilişkileri olan Bayram Bey Baharlı Hümayun'a İran'a gitmesini teklif etti. Hümayun yanında 50'den daha az adamla İran sınırını geçti. 1544 yılı Ocak ayında Şah Tahmasp'a mektup yazdı.¹⁸⁵

Safevilerin Sistan valisi Ahmet Sultan Şamlu, Hümayun'u Sistan'a davet etti. Hümayun Sistan'a vardığından sonra durumu Şah Tahmasp'ın oğlu Horasan valisi Muhammet Mirza'ya ve lalası Muhammet Han Şerafettin İvaoglu'na bildirdi. Muhammet Mirza, Hümayun'un Herat'a gelebilmesi için Şah'a danıştı. Şah Tahmasp, Timur'un soyundan gelen bir şehzadenin kendisinden sığınma talep etmesinden oldukça memnundu. Bunun propagandasını yapmak isteyen Şah, 3 gün davul çaldırdı ve Hümayun'un ağırlanması için 2.000 kelimededen oluşan bir ferman yazdırdı. Bu ferman Sistan'a ve Hümayun'un Kazvin'e gelmek için geçeceği bütün vilayetlere dağıtıldı. Fermanla Hümayun'a hangi tabakların konacağı, tabakların sayısı, hangi şerbetlerin verileceği, halıların nasıl serilip, cariyelerin nasıl oturacağı, Timurlulara ait hangi eserlerin gezdirileceğine kadar bütün ayrıntılar belirtilmişti.¹⁸⁶

Hümayun, 1544 yılı Şubat ayında Sistan'dan ayrıldı ve Hüseyin Baykara'nın başkenti Herat'a gitti. Hümayun için Herat'ta padişahlar için düzenlenen bir kabul töreni yapıldı ve Hüseyin Baykara'nın torununun sarayında ağırlandı. Hümayun Herat'taki misafirlikten memnun kalmış ve Herat'taki kalışını 1544 yılı nevrüzüne kadar uzatmıştı. Nevruz törenini de Şah gibi yönetmiş ve soylulardan ve devlet görevlilerinden hediyeler almıştı.¹⁸⁷

Hümayun, 1544 yılında Herat'tan ayrıldığında Şah Tahmasp'a mektup yazdı ve mektubunda Meşhed'deki İmam Rıza türbesini ziyaret etmek istediğini bildirdi.

¹⁸⁵ Gülbeden, **Hümayunname**, Ankara, 1987, s. 189.

¹⁸⁶ R. İslam, 1970, s. 28.

¹⁸⁷ İbid., s. 28.

Şah Tahmasp bu talebi kabul etti ve Hümayun, Cam üzerinden Meşhed'e gitti. Meşhed'deyken Şah Tahmasp'tan Kazvin'e gelmesini isteyen bir mektup aldı. Hümayun, 1544 yılı Mayıs ayında Meşhed'den ayrıldı. Yol üstündeki Nişabur ve Sebzar'daki yetkililer onu büyük bir hürmetle karşıladı. Şah'ın istediği gibi Bayram Bey'i önden gönderdi.¹⁸⁸ Hümayun, Şah Tahmasp'a Kuh-i Nur adı da verilen değerli bir elmas ve 250 Bedahşan yakutu gönderdi.¹⁸⁹ Bayram Bey, Sultaniye'deki yazlıkta Şah Tahmasp'ın huzuruna çıktı. Şah'la Hümayun'un ziyareti hakkında görüştü. Tahmasp, Bayram Bey'e saçlarını kesmesini ve başına Kızılbaş tacı giydirmesini emretti. Ancak Bayram Bey, efendisinin izni olmadan bunu yapamayacağını söyledi. Bu durum Şah Tahmasp'ı öfkelenirdi ve bazı "Kafirlerin" getirilerek idam edilmesini emretti. Bu hareket Bayram Bey'e ve Hümayun'a açık bir mesajdı. Şah Tahmasp, Hümayun'a mektup yazılmasını emretti. Mektubunda bir daha çağırana kadar olduğu yerde kalmasını emretti.¹⁹⁰

Kısa bir süre sonra Hümayun, Şah Tahmasp'tan Kazvin'e gelmesini talep eden bir mektup aldı. Hümayun Kazvin'e geldi ve Sultaniye'ye doğru yola çıktı. Yolda Şah'ın kardeşleri Sam Mirza ve Behram Mirza tarafından karşılandı. Şah'ın çadırına vardığında ise Şah onu çadırdaki halının ucunda karşıladı. Şah Tahmasp Hümayuna Kızılbaş tacı giymesini teklif etti. Hümayun da Kızılbaş tacını dini bir sembol olarak değil Şah'tan gelen bir şeref olarak kabul ettiğini ifade etmiştir. Ertesi gün Hümayun, Şah'ı kendisine karşı çok kayıtsız bulmuştu.¹⁹¹

Şah Tahmasp, bir gün Hümayun'a Şir Şah gibi zayıf bir düşmana nasıl yenildiğini sordu. Hümayun da ona kardeşlerinin kendisini yeteri kadar desteklemediğinden yenildiğini söyledi. Bunun üzerine Şah Tahmasp "Siz kardeşlerinize nasıl davranıyordunuz?" diye soru sordu. Hümayun da ayakta hizmet eden Şah Tahmasp'ın kardeşi Behram Mirza'yı göstererek "Kardeşlere böyle davranılmalıdır" dedi. Bunun üzerine Behram Mirza, Şah Tahmasp'ı Hümayun aleyhine kışkırtmaya başladı. Behram Mirza ve yandaşları Timurluların İran'a komşu olmalarının tehlikeli olduğunu, Babür'ün geçmişte Kızılbaş ordusunu yüzüstü

¹⁸⁸ R. İslam, 1970, s. 29.

¹⁸⁹ Gülbeden, 1987, s. 90; S. F. Dale, **The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids and Mughals**, Cambridge, 2011, s. 76.

¹⁹⁰ R. İslam, 1970, s. 29.

¹⁹¹ İbid., s. 31.

bıraktığını, Osmanlı'yla işbirliği yapıp İran'a saldıracağını söyleyerek Şah Tahmasp'ı kışkırttılar.¹⁹²

Şah Tahmasp'ın Hümayuna'a karşı soğukluğunun altında Babür Şah zamanındaki Gujdevan savaşında Babür'ün ihanet ettiği inancı, Hümayun'un bir zamanlar yaptığı fetihlerden dolayı kendini Tahmasp'tan üstün sayması ve Hümayun'un tacı giymek istememesinin yattığı söylenmektedir. Ayrıca Şah Tahmasp, Hümayun'a vassalı olması ya da Şii olması için herhangi bir baskı da yapmadı. Kamran Mirza'nın Şii karşıtı tutumu Şah Tahmasp'ı Hümayun'u desteklemeye itmiştir.¹⁹³

Şah Tahmasp, Hümayun'un özellikle Osmanlı devletine giderek anlaşmasından korkmaktaydı. Hümayun da Şah Tahmasp'ın kendisine güvenmediğini bildiğinden ona övgü dolu şiirler yazarak yaranmaya çalışmıştır. Şiirlerinde Şiiliğe yakın görüşler de sarf etmiştir. Hümayun'un şiirlerini gören Şah Tahmasp, eğer Hümayun ülkesinde 12 İmam adına hutbe okutmayı kabul ederse, babasından kalan toprakları almasına yardım edeceğine söz verdi. Bayram Han aracılığıyla iletilen mesajı Hümayun kabul etti. Hümayun'un Şiiliği kabul edeceği sözünü vermesi üzerine Şah Tahmasp, Hümayun'u Kandahar'a göndermeye karar verdi. Yapılan plana göre Kandahar alınınca orası Şah Tahmasp'ın oğlu Sultan Murat Mirza'ya verilecek, Kabil de Hümayun'un olacaktı.¹⁹⁴

Şah, Hümayun'u soğuk karşılarsa da değerli mücevher hediye etmesi üzerine onu av partisine çağırdı. Av partisinden sonra Hümayun İran'dan ayrılmak istedi. 1544 yılı Aralık ayında Taht-ı Hümayun adlı yerde Hümayun için 7 gün uğurlama merasimi yapıldı, eğlenceler düzenlendi. Hümayun'a pek çok hediye, yüklü miktarda para ve hükümdarlık alameti olan eşyalar verildi. Ayrıca Şah Tahmasp küçük oğlu Sultan Murat Mirza'yı Budak Han Afşar'ın korumasında 12.000 askerle Hümayun'a destek için Sistan'a gönderdi. Eğlence sırasında Hümayun, Şah Tahmasp'ın çadırına geldi. Ancak Şah, katlanmış bir halinin üzerinde oturuyordu ve Hümayun'a oturacak yer kalmamıştı. Şah Tahmasp, Hümayun'un kendisine bağlı olduğunu bu hareketle vurgulamak istemişti. Şah Tahmasp, Hümayun'u Taht-ı Süleyman'dan Tebriz

¹⁹² Gülbeden, 1987, s. 91.

¹⁹³ R. İslam, 1970, s. 36.

¹⁹⁴ Gülbeden, 1987, s. 94.

yakınlarına götürdü. Burada da bir ziyafet düzenlendi. Buradan da Miyana'ya gittiler. Burada da bir müddet kaldıktan sonra vedalaştılar ve Hümayun, Behram Mirza'nın refakatinde kendi kampına gitti. Hümayun dönüşte Şeyh Safiyyüddin Erdebili ve Şah İsmail'in mezarlarını ziyaret etmek için Erdebil'i ziyaret etti. Sonra Hazar denizini görmek için Hazar denizine doğru yol aldı. Hümayun, Hazar denizini gördükten sonra Kazvin'e gitti. Ancak Şah Tahmasp'ın da aynı gün Kazvin'e girmesi Şah'ı rahatsız etti ve Şah Hümayun'un başkentten uzaklaştırılmasını istedi. Bu arada Şah'ın askerlerinin Hümayun'un adamlarından birini öldürmesi yaşanan gerilimi artırdı.¹⁹⁵

Kazvin'den ayrılan Hümayun, Meşhed'e gitti ve İmam Rıza türbesini ziyaret etti. Sonra 29 Aralık 1544'te Cam şehrine gidip Şeyh Ahmet Cam'ın türbesini ziyaret etti. Cam'dan Sistan'a gelip orada toplanan orduyu teftiş etti. Ordunun sayısının 12.000 değil, 14.000 olduğunu, içlerinde Şah'ın özel birlikleri Kurçilerin de olduğunu fark etti.¹⁹⁶

Hümayun ve Safevi ordusu harekete geçti. Önce Bust'u ele geçirdiler. Bust'u ele geçirdikten sonra Kandahar'a yürüdüler. Kandahar komutanı Askari Mirza, Kamran Mirza'dan yardım geleceği beklentisiyle uzun süre direndi. Ayrıca Babür ordusunda hiçbir asker Hümayun'un tarafına geçmemişti. Bunu gören Safevi askerlerinin savaşıma isteği kırıldı ve geri dönmek istediler. Kandahar'daki askerler de mevzilerini terk ederek Hümayun'a katılmaya başladı. Altı aylık kuşatmanın ardından Askari Mirza barış istedi ve 1545 yılı Eylül ayında Kandahar'ı Hümayun'a teslim etti. Hümayun, Askeri Mirza'yı alıkoydu. Hümayun, Şah Tahmasp'la olan anlaşmasına sadık kalarak Kandahar'ı ve Kandahar'da ele geçirilen hazineleri Şah Tahmasp'a teslim etti.¹⁹⁷

Kandahar, Safevilere teslim edildikten sonra Sultan Murat Mirza'nın lalası Budak Han, Çağataylıların 5 gün içinde şehri terk etmelerini istedi. Safevi ordusunun küçük bir kısmı şehirde kaldı ve geri kalanları da Hümayun'un izni olmadan memleketlerine döndü. Hümayun şehrin dışında kaldı ve Budak Han ona iase gönderilmesini engelledi. Hümayun zor durumda kalmıştı. Ailesini, hazinelerini ve

¹⁹⁵ Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt 2, Kalküta, 1939, s. 218-219.

¹⁹⁶ R. İslam, 1970, s. 39.

¹⁹⁷ Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt I, Kalküta, 1939, s. 235.

elindeki esiri koyacak kalesi yoktu. Askerlerinin bazıları da aileleri Kabil’de Kamran Mirza tarafından rehin tutulduğu için Kabil’e kaçmıştı. Bu arada Kandahar halkı Safevi yönetiminden memnun değildi ve Hümayun’un komutanları da bu fırsatın değerlendirilmesini istiyordu. Ancak Hümayun, Şah Tahmasp’la ilişkilerini bozmak istemiyordu. Bu sırada Kandahar’da bulunan Safevi şehzadesi Sultan Murat Mirza öldü. Şehri silahsız ele geçirmek için Askari Mirza’nın Truva atı olarak kullanılması düşünüldü. Buna göre Askari Mirza şehre girip Budak Han’ın esiri olmak istediğini söyleyecekti. Hacı Muhammet Han, Uluğ Mirza (Hüseyin Baykara’nın torunu) ve Bayram Han saldırıyı yönetecekti. Budak Han’ın asker sayısı yetersizdi ve ani bir saldırıya karşı zayıftı. Yaşanan çatışma sonrası az bir kayıp verdi ve kaleyi Hümayun’a teslim etti.¹⁹⁸

Kandahar kuşatması sırasında Hümayun, Bayram Han’ı kendisinin ve Şah Tahmasp’ın mektuplarıyla birlikte Kabil’e gönderdi. Ancak Bayram Han, Kamran Mirza’yı teslim olması konusunda ikna edemedi. Hümayun Kandahar’ı aldıktan sonra Kabil’e yürüdü. Kalan adamlarının da kendisini terkettiğini gören Kamran Mirza önce Gazne’ye oradan da Sind’e kayınpederi Hüseyin Argun’un yanına kaçtı. Kabil’e doğru ilerleyen Hümayun ise 18 Kasım 1545 günü Kabil’i ele geçirdi.¹⁹⁹

Kandahar sorununa rağmen ilişkiler Safeviler ve Babürlülere arasındaki sıcak bir şekilde devam etti. 1546 yılında Şah Tahmasp Velit Bey Tekelü ve bir grup kurçiyi Kabil’e göndererek Hümayun’un zaferini kutladı. Velit Bey, Hümayun’un Bedaşan seferine katıldı ve Hümayun’un ordusuyla birlikte savaştı. Bir yıl sonra Velit Bey, Şah Tahmasp’a ve İranlı ressam Hoca Abdüssamet’e gönderilen mektuplarla İran’a döndü.²⁰⁰

Hümayun, 1548 yılında Hoca Celalettin Mahmut adlı elçiyi İran’a gönderdi. Ancak elçi bazı sebeplerden dolayı Kandahar’da kalmak zorunda kaldı ve ertesi sene Kabil’e geri döndü. Aynı yıl Hümayun, Kadı Şeyh Ali adlı elçisini Şah Tahmasp’a kardeşi Behram Mirza’nın ölümü için başsağlığı dilemek ve Kamuran Mirza’nın isyanıyla ilgili bilgi vermek için gönderdi. Şah Tahmasp da Kemalettin Uluğ Bey Arapkirli aracılığıyla gönderdiği mektupta Kamuran Mirza’ya şefkatle davranmasını,

¹⁹⁸ Ebu’l Fazl, **Ekbername** Cilt 1, Kalküta, 1939, s. 240.

¹⁹⁹ Gülbeden, s. 98-100.

²⁰⁰ R. İslam, 1970, s. 46.

gerekirse asker göndereceğini ifade etti.²⁰¹ Hümayun, Şah Tahmasp'ın yanından ayrıldıktan sonra onunla arasını iyi tutmak için Şii gibi görünmeye gayret etti. Ayrıca kendisi de Şii olan Bayram Han'ı yanından ayırmadı ve İran'la onun vasıtasıyla ilişki kurdu. Şah Tahmasp'ın gönderdiği beyleri de yanında tuttu. Bu sayede Safevilerin kendisine saldırmasını önlemeye çalışmıştı.²⁰²

Hümayun, Safevileri kışkırmaktan çekinse de 1548 yılı Ekim ayında Kanuni Sultan Süleyman'a gönderdiği mektup, Osmanlı'nın da desteğini alarak Safevilere karşı savaşmak istediğini göstermektedir. O sıralarda Safevilerin Şirvan valisi olan Şah Tahmasp'ın kardeşi Elkas Mirza kaçmış ve Kanuni Sultan Süleyman'a sığınmıştır. Kanuni de Elkas Mirza'yı kullanarak İran topraklarını ele geçirmektedir. Hümayun mektup yazdığı sırada Kanuni Tebriz'i ele geçirmişti. Hümayun da kardeşlerine karşı güçlü bir konumdaydı. Şah Tahmasp, iki cephede savaşan kaçındığı için Hümayun'dan yardım istedi. Hümayun ise Kanuni'ye mektubunda sözde Tahmasp'a yardıma gideceğini, uygun bir anda onu arkadan vuracağını, Tahmasp'ı kendisine teslim edeceğini söyledi. Ancak Hümayun, Kanuni Sultan Süleyman 1549 yılı yazında İran'da olmasına rağmen İran'a karşı harekete geçmedi ve Belh'te Özbeklerle savaştı. Ayrıca 1549 yılı yazında İran'a yolladığı bir elçiyi de geri çağırdı.²⁰³ Hümayun 1551 yılında İran'a son elçisini gönderdi. Hoca Gazi adlı elçi Şah Tahmasp'a mektup götürmüş, Şah Tahmasp da kardeşi Elkas Mirza'nın isyanından bahseden bir mektubu Hümayun'a göndermişti.²⁰⁴

1556 yılında Hümayun Şah öldü ve yerine Ekber Şah geçti. Hümayun'un ölümü bir ay boyunca gizli tutuldu. Aynı yıl Ekber Şah, Bayram Han'la birlikte Panipat'ta Afgan ve Hindulardan oluşan bir orduyu yenerek iktidarını sağlamlaştırdı.²⁰⁵ Ekber Şah tahta geçtiğinde de Kandahar sorunu devam ediyordu. Zemin Daver'deki Babür komutanı Bahadır Han, Kandahar'ın Babürlü komutanı Şah Muhammet Kallati'nin elinden Kandahar'ı almaya çalışıyordu. Şah Muhammet Kallati, Şah Tahmasp'a mektup yazarak yardım istedi ve zamanında Hümayun Şah'ın Kandahar'ı teslim edeceğine dair taahhütünü hatırlattı. Safevi ordusu Zemin

²⁰¹ R. İslam, 1970, s. 46.

²⁰² Gülbeden, 1987, s. 100.

²⁰³ İbid., s. 103.

²⁰⁴ R. İslam, 1970, s. 46.

²⁰⁵ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 515.

Daver'e gelip Bahadır Han'ı kovdu ancak Şah Muhammet Kallati şehri teslim etmeyip Safevilere karşı savundu. Şah Muhammet Kallati, Ekber Şah'tan yardım istese de Ekber Şah yardım gönderecek durumda değildi ve 1558 yılında Kandahar yeniden Safevilerin eline geçti.²⁰⁶

1562 yılında Şah Tahmasp, Ekber Şah'a baş sağlığı diledi ve tahta geçtiği için tebrik etti. Şah Tahmasp'ın bu yaklaşımı iki ülke arasındaki ilişkiler üzerinde olumlu bir etki yaptı. Mektubu getiren kişi Seyyit Bey Safevi adlı hanedanla akrabalığı olan bir elçiydi. Şah, kendi ailesinden birini göndererek Kandahar'da olan olayların Ekber Şah'tan kaynaklanmadığını ve arayı düzeltmek istediği mesajını vermek istiyordu. Ancak Kandahar olayından dolayı gergin olan Ekber Şah karşılık olarak herhangi bir heyet yollamadı.²⁰⁷ Bu arada aynı yıl Ekber Şah, Bayram Han'ı emekli etti ve iktidarda tek söz sahibi kendisi oldu.²⁰⁸

1564 yılında Şah Tahmasp bir elçi daha yolladı. Elçi yollanmasının sebebi Sultan Mahmut Bakkar'ın Hanhanan olmak için Şah Tahmasp'a hediye yollaması ve destek istemesiydi. Tahmasp bunun üzerine bir tavsiye mektubu yazdı. Ekber Şah da cevap olarak Babür İmparatorluğunda Hanhanan'ın Munim Han olduğunu, bu unvanını taşıyan tek bir kişi olduğunu söyledi. Aynı yıl İran heyeti ülkelerine geri gönderildi. Şah Tahmasp 1576 yılı Mayıs'ında öldü ve bu olaydan sonra ölümüne kadar Babürlülerle herhangi bir diplomatik ilişki kurmadı.²⁰⁹

Safevilerle Babürlüler arasındaki ilişkilere etki eden bir diğer aktör şüphesiz ki Özbeklerdi. Abdullah Han, büyük fetihler yapmış, 1572 yılında Belh'i fethederek Ekber Şah'a komşu olmuştu. Belh'i fethetmesinin ardından Ekber Şah'a bir elçi gönderdi. Özbekler, Babürlülerle birleşerek İran'ı paylaşmayı amaçlamakta, Babürlüler ise atalarının toprakları olan Maveraünnehir'i ele geçirmek istemekteydi. Ancak Ekber Şah, Turan'ı fethetmeyi düşündüğünden elçiye soğuk davrandı.²¹⁰

²⁰⁶ R. İslam, 1970, s. 48.

²⁰⁷ İbid., s. 49.

²⁰⁸ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 515.

²⁰⁹ R. İslam, 1970, s. 49.

²¹⁰ Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt 3, Kalküta, 1939, s. 534.

1.4 II. ŞAH İSMAİL DÖNEMİ (1576-1577)

1574 yılında Şah Tahmasb hastalandığında Şehzadeler ve kızılbaş Türkmenler arasında iktidar mücadelesi başladı. Bu mücadeleler sırasında Tahmasb 14 Mayıs 1576'da zehirlenerek öldürüldü. Ustacaluların desteğiyle oğlu Haydar Mirza tahta geçtiyse de Avşar, Rumlu ve Türkmen beylerinin muhalefeti yüzünden tahttan indirildi.²¹¹ Yerine 22 Ağustos 1576 tarihinde II. Şah İsmail tahta çıktı. II. Şah İsmail on beş ay boyunca tahtta kaldı ve isyancı emir ve şehzadelerle uğraştı. Bununla birlikte dini yönden farklı bir politika izledi. 24 Kasım 1577'de kendi adamlarından Hasan Bey Helvacıoğlu'nun evinde ölü bulundu.²¹² II. Şah İsmail şehzadeliği sırasında Alamut kalesinde hapis hayatı yaşamış ve burada afyona alışmıştı. Afyon alışkanlığı kendisini çok sinirli yapmıştı. Bu nedenle Muhammet Hüdabende ile üç oğlu Hamza, Ebu Talip ve Abbas dışında hanedanda bulunan bütün erkekleri öldürtmüştü. Kendisinin Şuca adında bir oğlu dünyaya gelince bunların da öldürülmesini emretti. Ancak bu emri yerine getirilmeden kendisi hayatını kaybetti.²¹³ II. Şah İsmail Hazret-i Ayşe ve bazı sahabelere lanet okunması uygulamasını yasakladı. Halkın istediği mezhebe inanmakta serbest olmasına karar verdi. Bu uygulamalardan dolayı Sünni olduğu dedikoduları çıkarıldı.²¹⁴

Şah II. İsmail'in din politikasından dolayı zamanın tarihçilerinin bazıları onun Sünni olduğunu düşünse de reel politik açıdan bakıldığında Şah'ın ülke içindeki Sünni halkı kazanmayı, Osmanlı ve Özbeklerle yaşanan savaşlara son vermeyi amaçladığı düşünülmektedir.²¹⁵ Bununla birlikte II. Şah İsmail, Osmanlı topraklarında yaşayan Safevi taraftarlarıyla irtibat kurarak Anadolu'daki Safevi davasını yeniden canlandırmaya çalışmıştır. II. Şah İsmail, Sünnilere hoşgörü göstererek ülke içinde istikrarı sağlamaya çalışırken, aşırılık yanlısı Haydar Mirza önderliğindeki ulemayı görevden uzaklaştırmış, önemli görevlere Sünni kökenli

²¹¹ Tufan Gündüz, "Tahmasb", **DİA**, C. XXXIX, s. 415.

²¹² C. Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, Ankara, 2014, s. 53.

²¹³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 1. Kısım, Ankara, 2011, s. 56.

²¹⁴ C. Aydoğmuşoğlu, **Safevi Devleti Tarihi**, Ankara, 2014, s. 53.

²¹⁵ G. K. Çınar, 2011, s. 147.

bürokratları getirmişti. Bu sayede Şii ulemanın iktidarı üzerinde baskı kurmasını önlemeye çalışıyordu.²¹⁶

İkinci Şah İsmail döneminde Şah, Babürlülerle herhangi bir diplomatik ilişki kurmadı. Bununla birlikte Kandahar valisi Sultan Hüseyin Mirza, Ekber Şah'a iki ülke arasındaki ilişkilerin düzelmesi için elçi gönderdi. Ekber Şah elçiyi iyi karşıladı ve bekletmeden ülkesine dönmesine izin verdi.²¹⁷ 1577 yılında Özbek Hanı Abdullah Han, Ekber Şah'a bir elçi göndererek İran'ın içinde bulunduğu kaotik ortamdan faydalanarak İran'ı birlikte işgal etmeyi teklif etti. Ekber Şah, Mirza Fulad adlı bir elçiyle gönderdiği cevabi mektubunda Safevi Hanedanının peygamber soyundan geldiğini, onlarla savaşmak için dini ve hukuki bir gerekçe bulamadığını, ayrıca geçmişe dayanan dostlukları olduğunu söyleyerek Abdullah Han'ın teklifini reddetti. Mirza Fulad'ın elçi olarak seçilmesi tesadüf değildi. Çünkü Mirza Fulad dindar bir Sünni'ydi. Bu nedenle Özbeklerle iyi anlaşabilirdi. Ekber Şah da İran'ı Özbeklerle beraber işgal etmeyi kafasında tasarlasa da işgal sonrası dengelerin kendi aleyhine değişeceğini düşünmekteydi.²¹⁸

Ekber Şah, Abdullah Han'a cevabında Gucerat'ı fethettiğini ve yeni bir hac yolu açıldığını söyledi. Abdullah Han'ın Safevilerden Kandahar'ı geri alma teklifini de Safevilerin kendisine iyi elçiler yolladığını, tüccarlar için yolun güvenli olmasının mantıklı olduğunu, şu ana kadar ülkesine zarar vermediklerini, zarar vermeleri durumunda gerekeni yapacaklarını söyleyerek reddetti. Abdullah Han'ın "Kafir" Safevilere karşı beraber mücadele etme teklifini de Hindistan'da Hindulara karşı savaşlarını ve Avrupalılara karşı cihat ilan edeceğini söyleyerek reddetti. Son olarak da Safevilerin seyit olduğunu yineledi.²¹⁹

Ekber Şah, Kandahar'ı ele geçirmesinden dolayı Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra II. Şah İsmail'e taziye dilemedi.²²⁰ Bu dönemde Safevilerle ilişki kurmasa da Kandahar'ı almaktan vazgeçmedi. Şah Tahmasp'ın ölümünden sonraki karmaşadan faydalanıp Kandahar'ı ele geçirmek istese de bunu daha sonra yapmayı düşündü.

²¹⁶ C. Aydoğmuşoğlu, "Şah İkinci İsmail Dönemi (1576-1577) Siyasi ve Dini Hadiseleri", **The Journal of Academic Social Science Studies**, No 48, New York, s. 64, 2016.

²¹⁷ Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt 3, Kalkütta, 1939, s. 294.

²¹⁸ R. İslam, 1970, s. 52.

²¹⁹ İbid., s. 53.

²²⁰ N. Falsafi, **Zindegan-ı Şah Abbas-ı Evvel**, 4. Cilt, Tahran, 1346, s. 80.

Çünkü Ekber Şah henüz topraklarında gücünü sağlamlaştıramamıştı. Sind ve Keşmir'de otoritesini kurmaya çalışırken, Kabil'de ise düşmanı olan Mirza Hakim hüküm sürmekteydi.²²¹

1.5 MUHAMMET HÜDABENDE DÖNEMİ (1577-1587)

Şah II. İsmail öldürülünce, Kızılbaş reisleri aralarında istişareler yaptı. İstişareler sonucunda Şah Tahmasp'ın oğlu Muhammet Hüdabende 13 Şubat 1578 tarihinde tahta çıkarıldı. Ancak Şah Muhammet Hüdabende hasta ve âma olduğu için devlet işlerini kardeşi Perihan Hanım, eşi Mehd-i Ulya ve Kızılbaş reisleri ele almıştır.²²² Osmanlı devleti İran'daki karışıklıklardan istidade ederek İran'a saldırmış, yapılan savaşlar sonucu Gürcistan ve Azerbaycan ele geçirilmiştir.²²³

1.5.1 Özbeklerle İlişkiler

Safevilerin zayıflığını değerlendirmek isteyen Özbek hakimi Din Muhammed Han'ın oğlu Celal Han 1578 yılında Horasan'ı yağmalamak için Merv'den hareket etti. Nesa ve Abiverd üzerinden Meşhed'e gelen Celal Han, Meşhed yolu üzerindeki Kuçan, Ratkan, Habuşan, Tus, İsfereyin, İl Giraylı, Cüveyn, Sebzvar, Sultan Meydanı ve Nişabur'u yağmadı. Celal Han, bölgedeki hayvanlara el koyduktan sonra Meşhed üzerine yürüdü. Meşhed hakimi Murtaza Kulu Han Purnak, şehrin savunmasını güçlendirdi, Şah'tan destek kuvvet istedi ve savaş istemeyen şehir eşrafını ikna etti. Özbek ordusunda da savaşa devam edip etmeme konusunda tartışmalar vardı. Nur Muhammet Han önderliğinde bir grup savaş için değil yağma için geldiklerini söyleyerek kuşatmaya katılmak istemedi.²²⁴

Murtaza Kulu Han Purnak'ın öncü birlik olarak gönderdiği 300 savaşçı Ribat-ı Heşte Pohte bölgesinde bir grup Özbekle karşı karşıya geldi ve iki taraf arasında şiddetli bir çatışma gerçekleşti. Çatışma sonucunda Özbeklerin çoğu katl edilirken bir kısmı da esir düştü. İki tarafın asıl kuvvetleri 3 Haziran 1578 tarihinde Cam vilayetine bağlı Bend-i Feriman mevzisinde karşı karşıya geldiler. Kızılbaş

²²¹ R. İslam, 1970, s. 57.

²²² C. Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 55; Oruç Bey Bayat, **İlişkiler, Bir Şii/Katolik**, Çev: Tufan Gündüz, İstanbul, 2014, s. 106

²²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 1. Kısım, Ankara, 2011, s. 59.

²²⁴ G. K. Çınar, 2011, s. 148.

ordusu üç cepheden savaşa dahil oldu. Ancak Celal Hanın esir düşmesi ve birçok Özbek askerinin katledilmesi üzerine Özbekler savaşı kaybetti.²²⁵

1.5.2 Babürlülerle İlişkiler

Şah Muhammet Hüdabende, ülkesindeki kaotik durum ve batıdan Osmanlı devletinin saldırıları üzerine Sultan Kulu Çandanoğlu adlı elçi başkanlığında bir heyeti Hindistan'a gönderdi. Ekber Şah, Kızılbaş beylerini cezalandırmak ve Osmanlı'ya karşı Safevilere yardım etmek için bir oğlunu göndermeyi hatta kendisi de bizzat Horasan'a gitmeyi düşünse de herhangi bir şey yapmadı.²²⁶

Ekber Şah, 1585 yılında kardeşi Kabil hakimi Mirza Muhammet Hakim'in ölümünden sonra bölgeyi denetim altına almak için başkentini Lahor'a taşıdı. 1584 yılında Özbek hükümdarı Abdullah Han, Bedahşan'ı ele geçirmiş, bu durum Kabil'i tehdit etmeye başlamıştı. Özbekler Babür devletini zayıflatmak için bölgedeki Afgan kabilelerini desteklemekteydi. Ekber Şah, Kabil'de yönetim boşluğu olmaması için Raja Man Singh komutasında bir orduyu Kabil'e gönderdi. Kabil kontrol altına alındı. Ekber Şah, kuzeydoğuki hakimiyetini sağlamlaştırmak için gelecek 13 yıl boyunca Lahor'da kaldı.²²⁷

Abdullah Han'ın Ekber Şah'la komşu olmasının bir diğer sonucu da Horasan'a saldırabilmesi için Babürlülerin tarafsızlığını sağlamasının gerekmesiydi. Mir Kureyş tarafından getirilen mektubunda Abdullah Han, önceki mektubunda olduğu gibi Safevilerin gücünü kırmak ve hac yolunu açmak için Horasan'a beraber saldırmayı teklif etti. Ekber Şah da Hakim Hummam'la gönderdiği cevapta Safevilerin Sünni olmasalar da seyit olduğunu, Kızılbaş beylerinin Şah'a itaat etmediğini, Osmanlı Devletinin de İran'ın zayıflığından faydalanıp İran'ı işgal ettiğini, kendisini İran'a yardım etmeye mecbur hissettiğini, İran'a yardım etmek için de Horasan'da buluşabileceklerini söyledi. Ancak Ekber Şah'ın gerçek niyeti yardım etmekten ziyade Kandahar'ı ele geçirmektir ve Kandahar'ı yeniden ele geçirebilmek için de Özbeklerin Horasan'ın bir kısmını elde etmelerine razıydı.²²⁸

²²⁵ G. K. Çınar, 2011, s. 149.

²²⁶ R. İslam, 1970, s. 51.

²²⁷ J. F. Richards, **The Mughal Empire**, Cambridge, 1995, s. 49.

²²⁸ R. İslam, 1970, s. 54.

1586 yılında Ekber Şah, Özbeklerle anlaşma yaparak, Özbeklerin Horasan'a saldırması durumunda tarafsız kalacağına söz verdi. Bunun karşılığında Abdullah Han Afgan kabilelerine desteğini kesecek ve onlara sığınma hakkı vermeyecekti. Bunun üzerine Ekber Şah, otoritesini sağlamlaştırmak için Yusufzai ve diğer Afgan kabilelerine karşı sefere çıktı. Uzun süren seferler sonucunda Yusufzai kabilesinin kontrolündeki Svat ve Bajaur bölgesini ele geçirdi. Ayrıca Keşmir ve Sind'i ilhak etti. Çin'den Pencap'a giden ticaret yolu Kabil üzerinden Hayber geçidine, oradan Peşaver'e oradan da Lahor'a gitmekteydi. Bu yol üzerinde Afgan kabileleri kervanları soymakta, bu durum Hindistan'ın İran, Çin ve Türkistan'la olan ticaretini olumsuz yönde etkilemekteydi. Hindistan değerli kumaşlar, mücevherler ve baharat ihraç ederken, Çin porselen, Türkistan ise at ihraç etmekteydi. Hindistan'da at yetiştiriciliği gelişmediğinden ordunun gücünü sürdürmesi için at ithali hayati bir öneme sahipti.²²⁹

Ekber Şah'ın elçisi Hakim Hummam yoldayken Abdullah Han, 1587 yılında Horasan'ı işgal etmişti. Hakim Hummam, Abdullah Han'la İran'la ilgili bir anlaşma yapmak istedi. Yapılan görüşmeler sonucu Hindikuş dağları iki devlet arasında sınır kabul edildi. Böylece Bedaşan ve Horasan Abdullah Han'ın, Kabil ve Kandahar da Ekber Şah'ın olacaktı. Taraflar birbirlerinin etki alanlarına müdahale etmeyeceklerdi.²³⁰

²²⁹ John F. Richards, 1995, s. 50.

²³⁰ R. İslam, 1970, s. 55.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞAH ABBAS DÖNEMİNDE SAFEVİ DEVLETİNİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

Şah Abbas dönemiyle birlikte Safevilerin toparlandığı, Özbekleri yöneten Şibani hanedanının sona erdiği, Astrahan hanedanlığının iktidarı ele geçirdiği, bununla birlikte Özbeklerin kendi içlerinde bölündüğü, Babürlülerin Ekber Şah öncülüğünde kurumsallaşmaya gittiği, Horasan'da gücünü koruduğu, Hindistan'da ise güneye doğru topraklarını genişlettiği görülmektedir. Bu dönemden sonra Özbekler pek çok akın yapsalar da Herat'ı ele geçirememiş, Horasan'a yönelik saldırıları eskisi kadar etkili olmamıştır. Babürlüler Özbeklerle Kabil ve Bedaşan üzerinde rekabete girmiş, Safevilerle Kandahar ve Dekken üzerindeki rekabet devam etmiştir. Bölgesel rekabete zaman zaman Portekiz ve İngiltere gibi sömürgeci güçler de ticaret yolları üzerinden dahil olmuştur. Sömürgeci güçler İran ve Hindistan arasındaki ticaretin karayoluyla değil deniz yoluyla yapılmasını çıkarları için daha uygun bulmaktaydı.²³¹

17. yüzyılda batıların Asya üzerindeki istila hareketinde bir durgunluk başlamıştır. Rusya'da 1575-1613 yılları arasında yaşanan karışıklıklardan dolayı Ruslar, Deli Petro dönemine kadar doğuda fetih yapamamıştır. 1612 yılında İngiliz-Hint şirketinin kurulmasından, 1752-1753 yıllarında İngilizlerin Hindistan'da Portekiz, Hollanda ve Fransa'ya galip gelmesine kadar batılılar bu bölgede kendi içlerinde mücadele ettiler. Bu sebeplerden dolayı Türkistan 17. yüzyılı batıların müdahalesinden uzak bir şekilde yaşadı. Ancak bu dönemde Türkistan'da yaşanan Kalmuk istilasını bölgedeki devletlere büyük zararlar verdi.²³² Kalmuk akınları bir dönem o kadar ciddi bir hal aldı ki İranlıların ve Özbeklerin topraklarının iç bölgelerine kadar sirayet etti.²³³

17. yüzyıla gelindiğinde coğrafi keşiflerden dolayı ipek yolunun önemini kaybetmesi İran ve Türkistan'ı olumsuz etkilemişti. İran'ın tek ihraç malı ipekti ve

²³¹ Willem Floor, "Ardous Travelling: The Qandahar-İsfahan Highway in the Seventeenth Century", **İran and The World In The Safavid Age**, London, 2012, s. 207.

²³² Z. V. Togan, 1981, s. 152.

²³³ J. P. Tavernier, **The Six Voyages of Jean Baptiste Tavernier**, London, 1678, s. 127.

Şah Abbas modernleştirdiği orduyu finanse etmekte zorlanıyordu. İran git gide ithalata bağımlı hale gelmekte ve toprak sistemi bozulmaya başlamaktaydı. Şah Abbas'ın ölümüne kadar devam eden Safevi devletinin yükselişi onun ölümünden sonra sona ermiş, devlet çöküşe geçmeye başlamıştır. Şah Abbas, kendisini tahttan indirecekleri şüphesiyle iki oğlunu öldürtmüş, diğer şehzadeleri de hareme hapsedmişti. Haremde yaşayan şehzadeler kadınlarla zaman geçirmeye, şaraba ve afyona alışmış, devlet işlerinden ve askerlikten uzaklaşmıştı. Bu durum devletin başına her anlamda yetersiz hükümdarların geçmesine yol açarak devletin çöküşünü hızlandırmıştır. Şah Abbas'tan sonraki Şahların ölüm nedenlerinin alkolizm ya da afyon bağımlılığı olduğu düşünüldüğünde durumun vahameti anlaşılmaktadır. Safevi devletinde merkezi otorite zamanla yok olmuş, ülke dışardan gelen istilalara açık hale gelmiştir. Nitekim 18. Yüzyılda gerçekleşen Afgan istilasına devlet karşı koyamamış ve Safevi devleti yıkılmıştır.²³⁴

Buhara Hanlığı üç parçaya bölünmüş ve Özbekler eski güçlerine kavuşmamıştır. İran üzerinden gelen ticaret yolu kapalı olduğundan tek açık olan ticaret yolu Rusların hakimiyeti altındaki Hazar denizi ve Astrahan üzerinden giden yoldu. Ancak bu yol da bazen Hive Hanlığı, göçebe Türkmenler ve Kazaklar tarafından kapatılmaktaydı. Bu durum Özbek hanlıklarının ekonomik ve teknolojik gelişmelerini olumsuz etkilemekteydi. Bu nedenle Özbekler İran'la baş edecek ölçüde ateşli silahları elde edememişler, dış dünyaya kapalı bir hayat sürmek zorunda kalmışlardı. Ancak 17. Yüzyılın sonuna gelindiğinde üç devlet de çöküşe geçmiş, iç sorunlarıyla uğraşmak zorunda kalmıştır.

2.1 ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1587-1629)

Babası Muhammed Hüdabende'nin yetersiz idaresi, gözlerinin iyi görmemesi ve oğullarının küçük yaşta olması nedeniyle karısı ve annesi Begüm devlet işlerinde söz sahibi oldu. Ancak bundan hoşlanmayan Horasan emirleri 1579'da Begüm'ü öldürttüler. Ardından Herat Valisi Şamlu Ali Kulu Han'ın önderliğinde, henüz on yaşındaki Abbas'ı Horasan'da tahta oturtular. Osmanlı ordusu Azerbaycan'a girdiği sırada Meşhed Valisi Mürşid Kulu Han yanındaki az bir kuvvetle Horasan'dan hareket ederek Kazvin'e girdi ve daha önce hükümdar ilan edilen on yedi yaşındaki

²³⁴ D. E. Streusand, 2011, s. 153.

Abbas'ı 1587 yılında Safevi tahtına oturttu. Hükümdarlığının ilk yıllarında Kızılbaş emirlerini kontrol altına almaya ve Osmanlı'yla barış yaparak Horasan'a odaklanmaya çalıştı. Şah Abbas bunları başardıktan sonra Horasan'ı yeniden ele geçirdi.²³⁵

Şah Abbas tahta geçtikten sonra 1590 yılında Osmanlı devletiyle İstanbul Andlaşmasını yaparak Azerbaycan, Irak, Dağıstan ve Şirvan'ı Osmanlı devletine verdi. Ayrıca kardeşinin oğlu Haydar Mirza'yı da İstanbul'da rehin bıraktı.²³⁶ Aynı yıl Horasan'a sefere çıksa da başarılı olamadı. Kandahar valisi şehri Babürlülere teslim etti. Safevi devletinin zafiyetini gören Şah Abbas, bazı alanlarda reformlar yapmaya karar verdi. Bozulan maliyeyi düzeltmek için ipek üretimini devlet tekeline aldı. Bunun için ipek üretimi yapılan Gilan, Mazenderan, Karabağ ve Şirvan'ı doğrudan merkezi idarenin kontrolüne aldı. Böylece ipek satışından gelen gelirler devletin hazinesine girmiş oldu. Safevi devletinde vilayetler memalik ve has olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Memalik adlı vilayetler Kızılbaş beylerinin kontrolü altındaydı ve gelirleri bu beylere aitti. Savaş zamanında Şah'a destek vermekle yükümlüydüler. Has ise doğrudan Şah'a bağlı, gelirleri de merkezi hazineye aktarılan vilayetlerdi. Şah Abbas, ülkenin mali durumunu düzeltmek ve merkezi otoriteyi güçlendirmek için bazı memalikleri hasa çevirdi. Son olarak Şah Abbas, Osmanlı devletindeki devşirme sistemini örnek alarak yeni bir ordu kurdu. Bu ordunun topçu ve tüfekçi sınıflarını son teknolojiye göre düzenledi. Böylece hem içerde Kızılbaş beylerinin otoritesini yok ederek merkezi otoriteyi güçlendirmeyi, dışarıda ise dış düşmanlarını yenmeyi planladı.²³⁷

2.1.1 Özbeklerle İlişkiler

2.1.1.1 Özbeklerin Herat ve Meşhed'i Ele Geçirmesi

1587 yılı Ekim ayında Şah Abbas, Safevi tahtına oturduğunda Azerbaycan ve batı vilayetleri Osmanlı Devletinin, Horasan ise Özbeklerin saldırısı altındaydı. Abdullah Han, taht kavgalarını sonlandırarak Özbekler arasında birlik sağlamayı başardı. İçerde elini güçlendiren Abdullah Han, Safevi devletinin içinde bulunduğu

²³⁵ Faruk Sümer, "Abbas I", **DİA**, C. X, s. 17.

²³⁶ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 1. Kısım, Ankara, 2011, s. 63.

²³⁷ D. E. Streusand, 2011, s. 152.

karışıklıklardan da istifade ederek İran'a saldırdı. Önce Herat'a saldırarak on ay süren kuşatmadan sonra burayı ele geçirdi.²³⁸ Şah, Herat hakimi Ali Kulu Han Şamlu'nun fazla direnemeyeceğini düşünerek yardım etmek istemiş, ancak Mürşit Kulu Han, Ali Kulu Han'ın itibar kazanmasından kaygılanarak bu yardımı engellemiştir.²³⁹ Ali Kulu Han, Şah Abbas'ın lalalığını yapmıştı ve Şah Abbas'ın kendisine karşı muhabbeti vardı. On ay süren kuşatmadan sonra 17 Mart 1588'de Herat halkı açlık, susuzluk ve salgın hastalıklardan dolayı teslim oldu. Şehir düştükten sonra Abdullah Han, Ali Kulu Han'ı ve şehirdeki Şamlu aşiretinden Kızılbaşları öldürttü. Kadın ve çocukları da esir alarak Maverünnehir'e götürdü. Herat'a da Mir Kul Baba Kükeltaş'ı vali olarak atayarak Meşhed'e yöneldi.²⁴⁰ Timurluların yıkılmasından sonra Herat, Safeviler ve Özbekler arasındaki rekabetin odak noktası olduğundan eski ihtişamını yitirmeye başladı. Yapılan savaşlarda şehri güzelleştiren pek çok yapı zarar gördü.²⁴¹

Herat'tan kaçanların Irak-ı Acem'e ulaştığını ve Ali Kulu Han'ın ölümünü duyan Şah Abbas 9 Nisan 1588'de Horasan seferine çıktı. Sefere çıkmadan önce Osmanlı devletiyle barış yapmak isteyen Şah Abbas, Mürşit Kulu Han'ın Osmanlı elçisi Çeşnirbaşı Veli Ağa'yı Kazvin'de çok bekletmesi sebebiyle tam anlamıyla barış yapamadı. Şah Abbas, Horasan seferine çıkınca Damgan ve Meşhed arasındaki Bestam'da Mürşit Kulu Han'ı öldürttü. İsfereyin'de ordunun toplanmasını bekledi.²⁴²

Şah Abbas, Meşhed'e gitti ancak Abdullah Han geri çekilmişti. Şah Abbas'ın, 1588 yılı Nisan ayında Horasan'a doğru hareket ettiğini ve Babür hükümdarı Ekber Şah'ın hanlık topraklarına saldırdığını duyan Abdullah Han Meşhed'i bırakıp Serahs'a hücum etti ve şehri alamayacağını anlayınca Buhara'ya çekildi.²⁴³ Şah Abbas ise Herat'ı kuşatmak için harekete geçti. Ancak Cam yakınlarındayken Ferhat Paşa ve Cağaloğlu Sinan Paşa komutasındaki Osmanlı ordularının batıdan saldırması, Safevi askerinin seferden dönmek istemesi, Horasan'da yiyecek sıkıntısı ve Özbek ordusunun çokluğu nedeniyle 1589 yılı Mart ayında Kazvin'e döndü.

²³⁸ M. Alpargu, 1995, s. 74.

²³⁹ C. Aydoğmuşoğlu, **Şah Abbas ve Zamanı**, Ankara 2013, s. 178.

²⁴⁰ Rıza Kulu Han Hidayet, **Tarih-i Ravzatü's-Safa fi Sireti'l-Enbiya ve'l-Müluk ve'l-Hulefa, Cild-i Heştom: Safeviyan ve Afşâriyan**, Tahran, 1380, s. 6617

²⁴¹ Z. V. Togan, "Herat", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. V, s. 440.

²⁴² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 180.

²⁴³ İbid., s. 178.

Kazvin'e döndükten sonra Horasan ve Irak-ı Acem'deki Kızılbaş beyleri arasındaki rekabetten dolayı Osmanlı'yla savaşamayacağını düşünen Şah barış yapmaya karar verdi.²⁴⁴

Osmanlı devletinin batıdan iki koldan İran'a saldırması, Safevi ordusunun zayıflığı ve Safevi emirleri arasındaki anlaşmazlıklardan faydalanmak isteyen Özbekler Abdullah Han'ın oğlu Abdülmümin Han önderliğinde kalabalık bir orduyla Horasan'a girdi. Abdülmümin Han önce Nişabur'u kuşattı. Nişabur komutanı Mahmut Han Sufi Ustacalu kale dışına çıkararak Özbeklerle savaştı. Özbeklerden bir kısmını esir aldı. Ancak orduda Abdülmümin Han'ın da olduğunu ve ordunun kalabalık olduğunu anlayınca şehre geri çekildi. Mahmut Han Sufi Ustacalu, Abdülmümin Han'a mesaj göndererek ellerinde Özbek esirler olduğunu, Nişabur'un Meşhed-i Mukaddes'in bir parçası olduğunu ve ne zaman Meşhed'i ele geçirirlerse o zaman hizmetlerinde olacağını söyledi. Abdülmümin Han, Özbek esirler serbest bırakıldıktan sonra Nişabur'daki kuşatmayı kaldırarak Meşhed'e gitti.²⁴⁵

Özbekler 18 Nisan 1589'da Meşhed'i kuşattı. Şehir hakimi Ümmet Han Ustacalu şehri savundu ve Şah'a haber gönderdi. 2 Eylül 1589'da Şah Abbas Kazvin'den Meşhed'e doğru yola çıktı. Ancak Tahran civarında hastalanınca sefer yapılamadı. Ümmet Han ve arkadaşları 5 ay boyunca direndiler. Ancak şehirde açlık ve salgın hastalıklar başladı. Şehirdeki halk ve askerler son çare olarak İmam Rıza türbesine sığındı. 30 Eylül 1589'da şehir Özbeklere teslim oldu.²⁴⁶ Şehre giren Özbekler şehri ve İmam Rıza türbesini yağmaladı. İmam Rıza türbesine sığınanları da kılıçtan geçirdi.²⁴⁷

2.1.1.2 Osmanlı Devletinin Safevi-Özbek Çatışmasında Rolü

III. Murat'ın 1575 yılındaki cülusuna Şah Tahmasp, Tokmak Han başkanlığında ihtişamlı bir heyet göndermişti. Ancak Şah Tahmasp'ın ölümünden sonra Osmanlı-Safevi ilişkileri kötüleşmeye başladı. II. Şah İsmail bir Osmanlı Kervanını Zencan'da basarak tacirleri öldürmüş, mallarını yağma ettirip,

²⁴⁴ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6640.

²⁴⁵ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 180; Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6642.

²⁴⁶ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6643.

²⁴⁷ M. Streck, "Meşhed", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 145.

Erzurum'dan gelen iki çavuşu hapse attirmiş, bu çavuşları sormaya gelen Van Paşasının adamlarını da tevkif ettirmişti. Ayrıca, Anadolu'da Kızılbaş davasını yeniden canlandırmaya çalışıyordu. Bundan başka II. Şah İsmail'in Osmanlılara saldırmak üzere asker topladığı haberleri gelmişti. II. Şah İsmail bazı Kürt Beylerini kendisine bağlamış, bu arada, İran'ın Luristan Valisi de Osmanlılara iltica etmişti. Osmanlı Hükümetinin İran'la mevcut barışı koruma gayretlerine rağmen, İran'dan geçen ticaret kervanlarının yağmalanması, hudut güvenliğini bozan hadiseler ve bu ülkenin Anadolu Halkı üzerindeki tahrikleri gibi, nedenlerden dolayı Osmanlı-İran ilişkileri gerginleşti. II. Şah İsmail'in ölümünden sonra ülkede taht kavgası başlamıştı. Van Beylerbeyi İran'daki karışıklıkları göstererek bundan yararlanılmasını istiyordu. Ancak, Osmanlılar, Avusturya ile savaş halindeydi. Osmanlı Devleti 1577'de Avusturya ile sekiz yıllık bir barış imzaladıktan, sonra İran'a karşı savaş açıldı.²⁴⁸ 1578'de başlayıp, on iki yıl süren Osmanlı-İran savaşları sırasında, Osmanlı-Özbek ittifakını yeniden canlanmıştır. Özbek Hanı, II. Abdullah Han Osmanlı Devleti ile dostane münasebetler kurmuştu. Abdullah Han, sürekli İran'a karşı savaş açmanın tam zamanı olduğunu bildiriyor, bu savaşta bir hareket planı takip edilmesi hususunda teşvik ve telkinlerde bulunuyordu. Ancak, Özbek Hanı'nın bu tekliflerine Osmanlılar, İranla olan aradaki barışı korumak için, pek iltifat etmemişlerdi. Şimdi ise İran'a sefer açılacağından dolayı, Abdullah Han'dan, yardım alınacağını ve iki tarafın birleşmesi ile İran'dan intikam alınacağını, Özbekler ile birlikte hareket edileceğini, III. Murad, Vezir Mustafa Paşa'ya bir hükümle bildiriyordu.²⁴⁹

1578 yılında başlayan Osmanlı-Safevi savaşında Kırım Hanı Adil Giray Han, Şamahı'da Özdemiroğlu Osman Paşa'nın yürüttüğü hareket sırasında esir düşünce Osmanlı devleti ciddi anlamda Özbeklerle ittifak kurmaya çalıştı. Ancak bu sırada Abdullah Han Türkistan'da fetihlerle meşgul olduğu için Osmanlılara olumlu cevap veremedi. Ancak 1582 yılında Osmanlı devletiyle ittifak yapabilecek duruma geldi. Abdullah Han'ı ittifak etmeye ikna edebilmek için Piyale Paşa büyük çabalar harcadı. Piyale Paşa da Kırım Hanı ile birlikte Safevilere esir düşmüş, ancak

²⁴⁸ B. Kütükoğlu, "Murat III", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 616.

²⁴⁹ Remzi Kılıç, **Osmanlı Padişahı III. MURAT Ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması**, <http://remzikilic.com/osmanli-padisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017.

Kazvin'de Safevilerden kaçarak Semerkant'a gitmişti. Abdullah Han'ın elçisi ile birlikte 1582 yılında İstanbul'a gelebildi. İran meselesini iyi bilen bir bürokrat olarak 1586 yılında Abdullah Han'a elçi olarak gönderildi. Hem İran'a karşı ortak hareketi hem de Ruslara karşı Astrahan seferini müzakere etti.²⁵⁰

Abdullah Han, Rusların silahlı tüccarlarla Volga havzası ve Türkistan halkını tedirgin ettiğini görmüş, bu nedenle de Osmanlı devletinden yardım talep etmiştir. 1581'de Şibanilerden Küçüm Han'ın yönettiği Sibir Hanlığının yıkılması Nogaylar ve Abdullah Han'ın Osmanlı devletiyle ilişkilerini sıklaştırmalarına neden olmuştur. 1587 yılında Abdullah Han, Osmanlı devletine bir elçi göndermiştir. Bu elçi maktül Kırım Hanı Mehmet Giray'ın oğlunun Rus çarına ilticasından sonra Ejderhan kalesine saldırılar düzenlediğini ve bu bölgeye Osmanlı devletinin müdahalesini talep etmiştir. Ancak sözkonusu müdahale gerçekleşmemiştir.²⁵¹

Osmanlı devletinin 1578'de İran'a başlattığı saldırı ve Özbeklerle ittifakı Safevileri de Ruslara yakınlaştırmıştı. Safeviler ve Rusların ilişkileri 1568 yılında Astrahan Seferi'nin öncesinde başlamış, aynı yıl bir Rus elçilik heyeti Safevi sarayında kabul edilmiş ve hediye olarak askeri malzeme getirmişlerdi. Rusların amacı Safevileri, Osmanlı Devleti'ne karşı bir ittifaka ikna etmektir. Fakat Şah Tahmasb'ın 1555'te yapılan Amasya Andlaşmasından dolayı batı komşusuyla arayı bozmak istememesi nedeniyle bu ittifak hayata geçirilemedi. 1578 yılında Osmanlı devletinin İran'a saldırması üzerine 1586'da Hâdi Bey'in başkanlık ettiği bir Safevi elçilik heyeti Rusları Osmanlı devletine karşı ittifak yapmaya ikna etmek için Moskova'ya gitti. Safevi Şahı Bakü ve Derbend'i Ruslara vermeye hazır olduğunu Rus çarına bildirdi. Ancak Ruslar, Safevilerin teklifinin ciddiyetinden emin olmadıklarından ve Osmanlı Devleti ile ilişkilerini bozmak istemediklerinden hemen olumlu yanıt vermediler. Savaşın seyrinin Osmanlı devletinden yana olması da bu ittifakın gerçekleşmesine imkan vermemiştir.²⁵²

III. Murad İran'ı kısıpca almak amacı ile arkadan vurması için, Özbek Hükümdarı Abdullah Han'ın Horasan tarafından harekete geçmesini istemiştir. Bu amaçla Özdemiroğlu Osman Paşa, Piyale Paşa'yı yüz yirmi top ve beş yüz kadar

²⁵⁰ A. Gündoğdu, 1999, s. 583.

²⁵¹ M. Budak, 1987, s. 37.

²⁵² Ö. Kùpeli, **Osmanlı-Safevi Mùnasebetleri (1612-1639)**, Doktora Tezi, İzmir, 2009, s. 11.

Yeniçeri ile Bakü'den deniz yolu ile Abdullah Han'a, Özbek Ülkesine gönderdi. Piyale Paşa, Özbekleri İran üzerine birlikte hareket için teşvik etmek amacı ile geldiğinde, onları taht mücadelesi içerisinde, kardeş kavgası ederlerken buldu. Piyale Paşa'nın getirdiği askerler ve toplar kapanın elinde kaldığından İran'a karşı etkili bir şekilde kullanılmadı. Piyale Paşa, Astrahan'a uğramak maksadı ile Harezm'den İstanbul'a hareket etti. Kargaşa ortamında yolda iken, Mangıtlar Piyale Paşayı soydu. Yeniçeriler ve toplar ise orada kalmış, aralarındaki mücadeleler de kullanıldıktan sonra bir kenara terkedilmişti.²⁵³

Abdullah Han, Horasan fetihlerini ve Piyale Paşa ile silahların gelişini duyurmak için Dost Muhammet Bey ve Hüseyin Bey aracılığıyla Osmanlı padişahı III. Murat'a mektup gönderdi. Mektupta Safevilere karşı ortak bir hareket düzenlenmesi talep edilmekte ve Safevilerin Babür hükümdarı Ekber Şah'tan yardım talep ettikleri belirtilmektedir. Ekber Şah'ın da Safevilerin yardım talebine olumlu cevap verdiği ifade edilmektedir. III. Murat Abdullah Han'a gönderdiği cevapta Gürcistan, Revan ve Nahcivan'ı kurtardıktan sonra Tebriz ve Irak-ı Acem'i kurtaracağını, bunun için Özdemiroğlu Osman Paşa'yı görevlendirdiğini, Tebriz'in ele geçirildiğini, Gence'ye kale inşa edildiğini ve hedefin Erdebil ve Kazvin olduğunu söylemiştir.²⁵⁴

İran'ın iç durumunun kötü olması ve Özbek saldırılarından dolayı Safeviler, 1590 yılında Osmanlı Devleti ile barış yaptı. Şah Abbas, barış için kardeşi Hamza Mirza'nın oğlu Haydar Mirza'yı İstanbul'a rehin olarak gönderdi. Anlaşma 22 Mart 1590'da İstanbul'da imzalandı.²⁵⁵ Bu anlaşmaya göre Tebriz, Gence, Revan ve Şirvan Osmanlılarda kaldı. Bununla birlikte bir müddet sonra Şah Abbas, Abdullah Hanın faaliyetlerini Osmanlı Devletine şikayet ederek, Özbek Hanı II. Abdullah'ın kendi tahtı hükmündeki pek çok yeri alıp yağma ettiğini kendilerine rahat yeri komadığını bildirdi. 1591 Yılı yaz mevsiminde Bestam ve Damgan'ı da Safevilerden alan Abdullah Hanın İstanbul'a gelen elçisi ile gönderilen mektupta, Vezir Ferhad Paşa Bundan böyle, İran'a dokunulmamasını, çünkü İran'la barış yaptıklarını

²⁵³ Remzi Kılıç, **Osmanlı Padişahı III. MURAT Ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması**, <http://remzikilic.com/osmanli-padisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017.

²⁵⁴ M. Budak, 1987, s. 40.

²⁵⁵ B. Kütükoğlu, 1962, s. 183.

söylemiştir. Bu sırada Özbeklerin, İran Ülkesindeki başarılarından sonra, Divanda siyasi menfaatin, dini menfatten üstün olmaya başladığını ve dolayısı ile Özbeklerin İran'ı alıp, Osmanlılar için tehlikeli bir komşu olabileceği fikrinden dolayı Osmanlıların İran'la savaşıma fikrinden vazgeçtiği ve Özbeklere karşı yardım isteyen İran Elçisine de hüsnü kabul gösterildiği, Hammer tarafından söylenmektedir.²⁵⁶ 1589 yılında Özbekler Meşhed'e saldırdıklarını Osmanlı devletine haber vermek için bir elçi gönderdiler. Ancak Özbeklerin İran'ı yok ederek Osmanlı'ya kadar sınırlarını uzatma amacında oldukları anlaşıldığından bu elçi soğuk karşılandı. Abdullah Han'ın sözlü olarak Tebriz'i ele geçirmek istediğini ifade etmesi bu durumda etkili olmuştur.²⁵⁷ İkinci Astrahan seferinin başarısızlıkla sonuçlanması, Rusya üzerine gidilemeyeceğinin anlaşılması ve Özbeklerin Osmanlı'yla komşu olma ihtimali Osmanlı devletinde ikinci bir Timur korkusu yarattı. Bu nedenle Safevilerle barış yapmanın daha karlı bir seçenek olduğu düşüncesini doğurdu.²⁵⁸

1590 yılında yapılan İstanbul Andlaşmasından etkilenen bir diğer bölge de Gilan bölgesidir. Gilan, Osmanlı ticaret kervanlarının gidip geldiği bir bölge olup, İran'ın en zengin ipekçilik eyaletlerinden biri idi. Gilan ayrıca Sünni nüfusu da barındırıyordu. Osmanlı Devleti ise politikası gereği İran'ın sünni bölgeleriyle devamlı temas halindeydi. Doğal olarak Gilan halkı, Osmanlıların Safevilerle giriştikleri mücadelelerde Osmanlı Devleti'nin yanında yer alıyordu. Hatta Gilan hükümdarı Han Ahmet, Şah Abbas'a mektup gönderip Osmanlılarla anlaşmasını bile öğütlemişti. Buna oldukça öfkelenen Şah Abbas, Ahmet Han'ın bu mektubuna cevap vermemiştir. Fakat 1590 yılında Osmanlı Devleti ile Safevi Devleti arasında sulh antlaşması yapılırca, Osmanlıların İran'daki yandaşları ile Gilan Hâkimi Ahmet Han, Safevilere karşı güvencesiz ve desteksiz kalmıştı.²⁵⁹

Eylül 1591'de Gilan Hakimi Ahmet Han'ın elçisi Hüsameddin Tacir Lenkerudi, İstanbul'a geldi. Yanında Han'ın kendi el yazısı ile yazılmış bir mektubu vardı. Bu mektupta Ahmet Han, hakim olduğu toprakların yarısını Padişah'a hibe

²⁵⁶ Remzi Kılıç, **Osmanlı Padişahı III. MURAT Ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması**, <http://remzikilic.com/osmanli-padisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017.

²⁵⁷ M. Alpargu, 1995, s. 78.

²⁵⁸ A. Gündoğdu, 1999, s. 585.

²⁵⁹ A. Gündoğdu, "Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilan Sorunu (1591-1594)," **KÖK Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 27.

ettiğini ve geri kalan kısmı için de Padişah'tan kendi ve evlatları adına menşur talep ediyordu. Fakat Safevilere karşı barışı korumaya kararlı olan Osmanlılar, Ahmet Han'ın göndermiş olduğu mektuplara itibar etmeyip, İran Şah'ı ile ihtilaf çıkmaması yönünde karar alıp, sulhu bozmadılar ve Ahmet Han'ın elçisini Divan'a kabul etmeyip geri gönderdiler. Ahmet Han sonra Osmanlı devletine sığınsa da önce hapsedildi, daha sonra da Üsküdar'da mecburi ikamete tabi tutuldu.²⁶⁰

1591 yılında Abdullah Han, Bestam ve Damgan'ı aldığını bir fetihname ile III. Murat'a bildirdi. Harezm'i alması sonrası Hacim Han ve oğulları İran'a sığınınca yeniden bir Safevi-Özbek savaşının çıkacağını anlayan Abdullah Han, Osmanlı devletinden askeri yardım talep etti. Ancak III. Murat barış şartlarını öne sürerek bu yardım talebini de reddetti.²⁶¹ Abdullah Han 1598'de öldü. Abdullah Han'dan sonra gelen diğer hanlar onun kadar Osmanlı devletiyle ittifak yapmaya istekli olmadılar.²⁶²

Abdullah Han vefatından sonra Özbeklerin başına Hükümdar Baki Muhammed Han geçti. III. Mehmed'e bir elçi göndererek Horasan'ı tekrar almak için top ve tüfenk istemiş, fakat İstanbul'da Özbek Elçisini ilk kabul eden Şirvan eski Beylerbeyi Vezir Yemişçi Hasan Paşa, İran ile yapılan İstanbul Barış Andlaşmasını da göz önüne alarak, silah yardımıyla yetinmiştir. Osmanlılar, Ferhad Paşa'nın Özbeklere herhangi bir tecavüz olursa kendilerine yapılmış gibi telakki edilip Safevilerle Andlaşmayı bozup onlara yardım edecekleri taahhüdünü gerçekleştirmemiştir. Ayrıca Şah Abbas, önce Özbeklere iki defa saldırarak Horasan'ı almış, 1603'te Osmanlı devletiyle yaptığı andlaşmayı bozarak Anadolu'ya saldırmıştır.²⁶³ O dönem Osmanlı topraklarında başlayan Celali ayaklanmalarından istifade eden Şah Abbas, önce Tebriz'i, ardından Nahçıvan'ı ele geçirdi. 1603'ün Ekim ayı ortalarında bölgedeki en büyük Osmanlı garnizonunun bulunduğu Revan Kalesi'ni kuşattı. Kaledeki kuvvetler Revan Beylerbeyi Şerif Paşa kumandasında aylarca direnmelerine rağmen Erzurum tarafından beklenen yardım bir türlü

²⁶⁰ A. Gündoğdu, 2000, s. 28.

²⁶¹ M. Budak, 1987, s. 42.

²⁶² A. Gündoğdu, 1999, s. 586.

²⁶³ Remzi Kılıç, **Osmanlı Padişahı III. MURAT Ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması**, <http://remzikilic.com/osmanli-padisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017.

gelmeyince 1604 yılı Haziran ayında teslim olmak zorunda kaldılar.²⁶⁴ Bu savaş 1612 yılında yapılan Nasuh Paşa Andlaşmasına kadar sürmüştür. Bu anlaşmaya göre Osmanlı Devleti İstanbul Andlaşmasına göre almış olduğu toprakları kaybetmiştir. Şah Abbas ise her sene Osmanlı devletine 200 yük ipek vermeyi taahhüt etmiştir.²⁶⁵ Osmanlı sultanları sonraki dönemlerde de Özbeklerle ittifak kurmaya çalışmıştır. Sultan II. Ahmet bu ittifakı sağlamak için Sübhan Kulu Han'a Çağatay Türkçesiyle bir mektup yazmıştır.²⁶⁶

Şah Abbas, Özbeklere karşı zafer kazanıp, ülkede otoritesini sağlamlaştırdıktan sonra Avrupa devletleri ve Papalık ile münasebet kurdu. Bunda 1598'de İran'a gelip hizmetine giren Sherley kardeşlerin önemli katkıları oldu. Sherley kardeşlerin en büyüğü Anthony Sherley ertesi yıl Şah tarafından beraberinde Hüseyin Ali Bey'in başında bulunduğu bir Safevi elçilik heyeti ile birlikte Papa, Habsburg İmparatoru, İspanya, Fransa, Lehistan ve İskoçya krallarıyla, İngiltere Kraliçesiyle ve Venedik Doçuyla görüşüp Osmanlı karşıtı ittifakın gerçekleştirilmesi için Avrupa'ya gönderildi. Daha güvenli olduğu için Rusya üzerinden Avrupa'ya doğru yola çıkan elçilik heyeti önce altı ay kaldıkları Moskova'da Rus Çarı Boris Godunov (1598–1605), sonra 1600 yılı Ekim ayında Prag'da Habsburg İmparatoru II. Rudolph (1576–1612) ile görüştü. Buradan Toskana'ya geçen heyet Toskana dükası tarafından kabul edildikten sonra Papa VIII. Clement'in (1592–1605) huzuruna çıktı. Yolculuğun başından beri Anthony Sherley ile Hüseyin Ali Bey arasında var olan anlaşmazlık burada kavgaya dönüştü ve Sherley heyetin mihmandarlığını bıraktı. Anthony Sherley olmadan seyahate devam eden heyet herhangi bir sonuç alamadan İran'a geri döndü.²⁶⁷

Kuyucu Murad Paşa'nın İran üzerine yürüme hazırlıkları yaptığı sırada Şah Abbas yeniden Avrupa'ya elçi gönderdi. Önce Prag'da Habsburg İmparatoru ile görüşen Robert Sherley 1609 yılı sonlarında İtalya'ya ulaştı ve Papa tarafından kabul edildi. İranlılar gibi giyinen, kadife kumaştan altın işlemeli siyah bir pelerin takan ve üstünde haç bulunan sarığıyla aynı zamanda samimi bir Katolik olduğu izlenimini

²⁶⁴ Ö. Küpeli, 2009, s. 17.

²⁶⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 1. Kısım, Ankara, 2011, s. 67.

²⁶⁶ Z. V. Togan, 1981, s. 155.

²⁶⁷ **The Three Brothers; The Travels and Adventures of Sir Antony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley, in Persia, Russia, Turkey, Spain etc. with Portraits**, London, 1825, s. 21-22.

vermeye çalışan Sherley, Safevi Şahı'nın Papa'ya iyi dileklerini ilettili. Şah Abbas'ın Türklere karşı kazandığı zaferlerden bahsetti ve Papa'nın liderliğinde oluşturulacak bir Hıristiyan ittifakının Türklere İstanbul'u alabileceğini ileri sürdü. Bu gerçekleşirse Şah'ın Hıristiyan olmaya hazır olduğunu ifade etti. Ancak elçinin gösterişi ve uçuk kaçık vaatleri Papa'yı etkileyemedi ve Sherley bir şey elde edemedi Roma'dan ayrıldı.²⁶⁸

2.1.1.3 Hive Hanlığı ve Safeviler Arasında İşbirliği

Hive Hanı Hacı Muhammet Han, 1591 yılında Şah Abbas'a elçi ve mektup göndererek Safevilere bağlılığını bildirdi. Hacı Muhammet Han, Abdullah Han ve oğlu Abdülmümin Han'ın Horasan'daki fetihlerinden rahatsızdı. Şah Abbas da Arapgırlü Mehmet Kuli Bey adlı elçiyi Hive Hanına gönderdi. Hacı Muhammet Han, Şah'a mektup yazarak komutanlarından birini Horasan'a göndermesini ve Özbeklere karşı birlikte hareket edilmesini teklif etti. Osmanlı Özbekleri birleştirmeye çalışsa da Şah Abbas Harezmi destekleyerek Özbeklerin birlik olmasını önlemeye çalışıyordu.²⁶⁹

Şah Abbas, Hacı Muhammet Han'ın önerisini dikkate alarak Ferhat Han Karamanlu, Tokmak Muhammet Han, Ferruh Han-ı Purnak, Çerağ Sultan-ı Ustacalu ve Mühürdar Eslemes Han-ı Zülkadir ile birlikte 5000 kişilik bir kuvveti 1591 yılı Mart ayında sınırları Özbeklere karşı korumaları ve şartlar elverdiğinde bazı yerleri onlardan almaları için Horasan'a gönderdi. Bununla birlikte Şah, savaşta hükümdarların karşı karşıya gelmesi gerektiğini söyleyerek Ferhat Han'a Abdullah Han veya oğlu Abdülmümin Han saldırırsa geri çekilmelerini emretti.²⁷⁰

Ferhat Han, Bestam ovasına ulaşıncaya Hacı Muhammet Han ona katıldı. Hacı Muhammet Han ve Nur Muhammet Han arasında Bağbad ve Nesa'nın hakimiyetiyle ilgili anlaşmazlık olsa da Ferhat Han geldiğinde Abdullah Han'a karşı birleştiler.²⁷¹ Hacı Muhammet Han ve Nur Muhammet Han arasındaki anlaşmazlığın altında yatan temel sebep Nur Muhammet Han'ın tek oğlu Celal ölünce terzi bir kadınla beraberliği sonrası doğmasıydı. Bu nedenle Ürgenç'te bulunan Hacı Muhammet Han,

²⁶⁸ The Three Brothers, 1825, s. 141.

²⁶⁹ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 183.

²⁷⁰ İbid., s. 184.

²⁷¹ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6649.

Nur Muhammet Han'ı fahişenin çocuğu olarak suçlayıp sürekli olarak Merv'e saldırmıştır. Bu nedenle Nur Muhammet Han Abdullah Han'a sığınmış ve Merv'i almak için ondan yardım talep etmiştir. Merv'i aldıktan sonra kendisiyle ilgilenmemesi nedeniyle Nur Muhammet Han, Hacı Muhammet Han'a sığınmıştır.²⁷²

Ferhat Han ve Hive Hanlığı askerleri Nişabur'u kuşattı. Abdullah Han, Hacı Muhammet Han ve Nur Muhammet Han'ın Safevilerle işbirliği yaptığını duyunca Abdülmümin Han'a Belh'ten Horasan'a hareket etmesini emretti. Ayrıca Abdullah Han'ın da Maverünnehir askerleriyle birlikte Harezm'e geldiği şaiyası yayıldı. Bunun üzerine Hacı Muhammet Han Harezm'e döndü. Gelişmeler böyle sürerken Abdülmümin Han, Meşhed'e geldi. Abdülmümin Han'ın Meşhed'e geldiğini duyan Ferhat Han, Şah'ın emrini komutanlarıyla istişare etti. Abdülmümin Han'la savaşmanın Şah'ın emrine aykırı olduğuna karar veren Ferhat Han Bestam'a çekildi. Şah da Ferhad Han'a Kazvin'e dönmesini emretti. İç isyanlardan dolayı Şah, Özbeklere müdahale edememişti. Özbekler ise İsfereyin, Sebzvar ve Damgan'ı alıp Belh'e çekildi.²⁷³

2.1.1.4 Şah Abbas'ın 1592 Yılındaki Horasan Seferi

Şah Abbas Gilan'ı fethettikten sonra 1592 yılında Horasan'a sefer düzenlemeye karar verdi ve ordunun Bestam'da toplanmasını emretti. Bestam'a giderken Abdülmümin Han'dan bir mektup geldi. Abdülmümin Han mektubunda aralarındaki ihtilafın çözümü için sınırlarının Akkoyunlu Uzun Hasan ve Hüseyin Baykara arasında yapılan anlaşmada olduğu gibi belirlenmesini ve nerede isterse savaşabileceklerini söyledi. Şah Abbas, Abdülmümin Han'a cevabında Hüseyin Baykara ve Uzun Hasan'la yapılan anlaşmanın kendileriyle ilgisi olmadığı, Şah Tahmasp ve Belh valisi Keskin Kara Sultan'la yapılan anlaşmayı esas alacaklarını söyledi.²⁷⁴ Bu arada Merv valisi Nur Muhammet Han ve Hacı Muhammet Han arasında anlaşmazlık çıktı. Nur Muhammet Han elindeki Nesa, Derun ve Bağbad'ı kaybedince Abdullah Han'a sığındı. Nur Muhammet Han Abdullah Han'ın yardım etmesi durumunda Merv'i Abdullah Han'a vereceğini söyledi. Abdullah Han onun için Merv'i aldı ama Şah Abbas'ın seferini duyunca verdiği sözleri unutup Buhara'ya

²⁷² Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 209.

²⁷³ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6649.

²⁷⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 186.

döndü. Şah Abbas Horasan'a vardığında Sebzvar'a geldi. Sebzvar'ı ele geçirdikten sonra Nişabur'u aldı. Ancak Şah Abbas ülke içindeki sorunlar, kışın yaklaşması, erzak sorunu ve Meşhed'deki İmam Rıza türbesinin zarar görmemesi hassasiyetinden dolayı Kazvin'e geri döndü.²⁷⁵ Abdullah Han'dan beklediğini alamayan Nur Muhammet Han 1593 yılında Şah Abbas'a sığındı. Abdullah Han, Nur Muhammet Han'ın Hacı Muhammet Han'a karşı savaşında yardım etmediği gibi onu öldürtmeyi de planlamıştı. Şah kendisine sığınan Nur Muhammet Han'ı Kazvin'deki Devlethane-i Humayun içindeki Çehel Sütun sarayında kabul etti. Aynı yıl Abdullah Han Harezm'e, Abdülmümin Han da Horasan'a ordu gönderdi. Abdülmümin Han Mihne, Abiverd, Bağbad ve Derun'u aldı ve sonrasında Nişabur'u kuşattı. Özbekler verdikleri kayıplara rağmen bir burcu yıkıp şehre girdi. Ancak kale komutanı Derviş Han direnmeye devam etti. Erzakları tükenince elindeki Özbek esirlere güvenerek 1593 yılı Haziran ayında şehri Özbeklere teslim etti. Derviş Han ve yanındakiler şehirden ayrıldı.²⁷⁶

2.1.1.5 Abdullah Han'ın Harezm Seferi

Abdullah Han bu seferi üç sebepten ötürü yapmıştı. Birincisi Osmanlı elçisi Piyale Paşa'nın dönüşte Ürgenç'te Hacim Han'ın oğlu Muhammet İbrahim Han tarafından soyulması; başlarında Hacı Kutas olan Maveräünnehir hacılarının Hive'de Polat Sultan'ın büyük oğlu Baba Sultan tarafından soyulması; üçüncüsü de Nur Muhammet Han'ın Abdullah Han'a tabi olarak Hacı Muhammet Han'ın düzenlediği yağma seferlerinden korunacağı inancıdır.²⁷⁷ Abdullah Han, 1594 yılında düzenlediği bu seferde Hacı Muhammet Han'ı yenilgiye uğratmıştır. Hacı Muhammet Han, Harezm'i Abdullah Han'a bırakmış, oğulları Arab Muhammet Sultan, Muhammed Kulu ve Süyünç Muhammet Sultan, kardeşi Polat Sultan ve hizmetkarlarından oluşan 40-50 kişilik bir grupla İran'a kaçmış ve Safevilere sığınmıştır. Daha önce aralarında ihtilaf bulunan iki Özbek hükümdarı görüşmüşler ve birbirlerine saygılarını sunmuşlardır.²⁷⁸ Şah Abbas iki Özbek sultanına da tahtlarını iade edeceği sözü vermişti. Abdullah Han'a karşı kullanmak amacıyla Hacı Muhammet Han (Hacim Han) ve maiyetine günlük bin altın para veriyordu. Ayrıca Şah Abbas Hacim Han'a

²⁷⁵ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 187.

²⁷⁶ İbid., s. 189.

²⁷⁷ A. Gündoğdu, 1995, s. 89-91.

²⁷⁸ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 191.

Han Baba diye hitap ediyordu.²⁷⁹ Şah Abbas ve iki Özbek Han'ı üçlü olarak görüşüyorlardı. Sonbahar sonuna kadar devam eden görüşmelerden sonra Şah Abbas yanına Nur Muhammet Han ve Hacı Muhammet Han'ın oğlu Arap Muhammet Han'ı da alarak İsfahan'a gitmiştir.²⁸⁰ Abdullah Han'ın bölgeyi ele geçirdikten sonra pek çok şehzadeyi öldürtmesi ve halka ağır vergiler koyması Harezmi'nin durumunu kötüleştirmiştir. 1598 yılında Abdullah Han'ın ölümü sonrasında işgal sona ermiş ve Hacı Muhammet Han ülkesine dönerek Hive Hanlığının bağımsızlığını yeniden ilan etmiştir.²⁸¹

Abdülümün Han, iki Özbek Hanının Şah Abbas'a sığınmasının ardından, Şah'a bunların iadesi için sert bir mektup yazdı. Şah Abbas da Abdülümün Han'a aynı sertlikte cevap yazdı. Özbeklerin bölgeden çıkarılmasının zamanının geldiğini düşünen Şah Abbas, 1595 yılı Nisan ayında Ferhat Han Karamanlu'yu 5000 kişilik bir orduyla bölgeye gönderdi. Baharın sonlarında Abdülümün Han Esferayin'i kuşattı. Esferayin'in düşmesinin Kazvin yolunu açacağından endişelenen Şah, Harezmi misafirleri ve 20.000 kişilik orduyla Bestam ovasına geldi. Abdülümün Han, Şah'ın geldiğini duyunca Meşhed'e çekildi. Şah Abbas 11 Ağustos 1595'te Esferayin'e girdi. Topçu sınıfının yetersizliği ve Abdullah Han'ın Horasan seferine çıkacağı söylentileri üzerine Şah, Abdülümün Han'ı takip etmedi. Şah Abbas yanında yeterli donanımı olmayan askerleri Irak'a gönderdi. Yanında çok az adam kalmıştı. Bu sırada 15 Eylül 1595'te Abdülümün Han'ın Sebzvar'a girdiği ve halkı katlettiği haberi geldi. Bunun üzerine Şah, Sebzvar'a hareket etmiş, ancak Abdülümün Han ise Belh'e kaçmıştı. Abdülümün Han'ın geri çekilmesi üzerine Şah Kazvin'e geri döndü.²⁸²

2.1.1.6 Mir Kulbaba Kükeltaş ve Buhara'dan Gelen Elçiler

Herat hakimi Mir Kulbaba Kükeltaş, 1595 yılında Safevi sarayına elçi göndererek Hacca gidecek Özbek ve Maveraünnehir halkına İran topraklarından geçiş izni verilmesini istemiştir. Şah Abbas elçiye iyi davranarak Hacca gitmek isteyenlerin İran topraklarından geçebileceğini söylemiştir. 1597 yılında Şah Abbas,

²⁷⁹ A. Gündoğdu, 1995, s. 94.

²⁸⁰ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 192.

²⁸¹ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 128.

²⁸² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 193.

Abdullah Han'a mektup yazarak hacıların İran topraklarından geçebileceğini ve barış yapmak istediğini belirtmiştir.²⁸³

15 Kasım 1597'de Buhara Hanlığından Kazvin'e bir elçi gelmiş ve Şah Abbas'a Abdullah Han'ın barış teklifini kabul etmediğini söylemiştir. Şah Abbas bu habere çok öfkelenerek Özbek elçisine "Abdullah Han'ın kafatasından şerbet içeceğini" söylemiştir. 1597 yılının sonlarında bir Özbek müfrezesi Yezd'e kadar gelmiş ve yağma yapmıştır. Tebes hakimi Mihrab Han ve Şamlu aşiretinin direnişi ile Şah Abbas'ın İsfahan'a yaklaştığı haberi üzerine Özbekler geri çekilmiştir. Bir müddet sonra Abdülmümin Han ve doğudaki Kazak akınları yüzünden sıkıntı yaşayan Abdullah Han Safevi sarayına elçi göndermiş, 1598 yılı Ocak ayında İsfahan'a gelen Özbek elçisine Şah olumlu bir cevap vermemiştir.²⁸⁴

2.1.1.7 Abdullah Han'ın Ölümü ve Salar Köprüsü Savaşı

8 Şubat 1598'de Abdullah Han Semarkant'ta öldü ve Özbekler arasında taht kavgaları başladı. Özbeklerin içine düştüğü durumdan faydalanmak isteyen Şah Abbas 9 Nisan 1598'de İsfahan'dan yola çıktı. Şah, ordunun Bestam'da toplanmasını emretti. Harezm hakimi Hacı Muhammet Han Özbeklerin iç savaşına müdahil olmazlarsa tahtlarını kaybedeceklerini söyleyerek Şah'tan izin istedi. Şah Abbas önce Esterabad'ı aldı. Sonra Cacerm'e doğru hareket etti. Ferhat Han ve Zülfikar Han'ı da 10.000 kişilik bir birlikle öncü kuvvet olarak gönderdi.²⁸⁵

Cacerm'den sonra Şah Abbas ileri harekate devam etti. Tedbir için şehzadesi Muhammet Bakır Mirza'yı İsfahan'a yolladı. Kendisi de Kalpuş ovasına gitti ve Nişabur halkı Şah'ı desteklemek için ayaklandı. Özbeklerin Nişabur valisi Ahmet Sultan, Şah'tan hac için izin isterken Özbek ahali de Meşhed ve Herat'a gitti. Şah Abbas Nişabur'a girdi ve öncü kuvvetler de Meşhed'e doğru yola çıktı. Bir süre sonra Ferhat Han komutasındaki öncü kuvvetlerin Meşhed'e girdiği haberi geldi. Şah Abbas ise 29 Temmuz 1598 günü Meşhed'e ulaştı. Şah, Meşhed'de iken Abdülmümin Han'a mektup göndererek Buhara ve Belh'i teslim etmesini istedi. Ancak Abdülmümin Han 30 Haziran 1598'de Damen kalesinde babasının ümerası tarafından öldürüldü. Şah Abbas bu durumdan yararlanmak için

²⁸³ Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 230.

²⁸⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 197.

²⁸⁵ İbid, s. 198.

1 Ağustos 1598'de Herat'ı fethetmek için yola çıktı. Nur Muhammet Han'ı da Nesa, Abiverd ve Merv tarafına yolladı.²⁸⁶

Abdullah Han'ın ölümünden sonra oğlu Abdülmümin Han ve yeğeni Din Muhammet Han tahta geçebilecek adaylardı. Bununla birlikte birbirleriyle de rekabet halindeydiler. Din Muhammet Han, Şah Abbas'ın Horasan seferini duyunca Abdülmümin Han'a karşı kendisini destekleyeceğini ve ona tabi olacağını bildiren bir mektup göndermişti. Ancak Abdülmümin Han'ın ölümü üzerine Özbek emirleri Din Muhammet Han'ı han seçince durum değişmiştir.²⁸⁷

Abdülmümin Han öldükten sonra Özbek ileri gelenleri Astrahaniler hanedanından Din Muhammet Han'ı seçtiler. Böylece Özbeklerde hanedan değişimi yaşanmış, Canibey hanedanı son bulmuş ve Astrahani hanedanı iktidara gelmiştir. Ancak Özbekler arasında siyasi birlik yoktu. Din Muhammet Han Herat'ta, II. Pir Muhammet Han Buhara'da ve Abdülemin Han da Belh'te hüküm sürmekteydi. Din Muhammet Han tahta çıkmadan önce Horasan'a girmesi için Şah Abbas'a destek vereceğini söylerken şimdi Horasan'ı yeniden fethetmek istediğini söylüyordu. Din Muhammet Han 500 kişilik küçük bir kuvvetle Meşhed'i ele geçirmek istese de başarısız oldu.²⁸⁸

Astrahanlılar hanedanının soyu şu şekilde Cengiz Han'a dayanmaktaydı: Cani Han, Yar Muhammet Han, Yağışla Han, Cıvak Han, Muhammet Han, Bahadır Han, Kutluk Timur Han, Kutluk Buğa Sultan, Araş Han, Cuci Han ve Cengiz Han. Altınorda hükümdarı Toktamış Han, Kutluk Buğa'ya mağlup olduğunda Toktamış Han, Timur'a sığınmıştı. Timur ona iyi davranarak asker verdi ve Kutluk Buğa'nın üzerine yolladı. Toktamış Han, Kutluk Buğa'yı yendi ve öldürdü. Oğlunun öldüğünü duyan Araş Han, Timur'a elçi göndererek Toktamış Han'dan oğlunun intikamını almasını rica etti. Ancak Timur bu talebi kabul etmedi ve Araş Han ile Timur arasında savaş çıktı. Savaş sonucunda Araş Han yenildi ve ona bağlı olan boy ve kabileler pek çok bölgeye dağıldı.²⁸⁹

²⁸⁶ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 199.

²⁸⁷ A. Burton, 1997, s. 97.

²⁸⁸ İbid., s. 99.

²⁸⁹ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 119.

Araş Han'ın dağılan torunlarından Kutluk Buğa'nın oğlu Kutluk Timur Han Astrahan'a sığınmıştı. O bölgeye hakim olan Altınorda hükümdarı Kutluk Timur Han'ı tanıdı ve ona Astrahan şehrinin idaresini verdi. Kutluk Timur Han'ın soyundan olan kişiler Yar Muhammet Han'a kadar Astrahan şehrini yönetti. Yar Muhammet Han ve oğlu Cani Han ülkelerinde yaşadıkları sorunlardan dolayı Buhara Hanı İskender Han döneminde Buhara'ya göç etti. Buhara Hanı İskender Han, kız kardeşi Zehra Hanım'ı Cani Han'la evlendirdi. Bu evlilikten ileride hanlık yapacak olan Din Muhammet Han, Baki Muhammet Han ve Veli Muhammet Han dünyaya geldi.²⁹⁰

Abdülmümin Han'ın ölümünden sonra Canibeyoğulları ve Ebulhayroğulları sülalesinde tahta geçebilecek yaşta bir erkek bulunmuyordu. Abdülmümin Han pek çok erkeği katletmiş, sadece 2 yaşındaki oğlunu hayatta bırakmıştı.²⁹¹ Bu durumda Abdullah Han'ın kardeşiyle evli olan Banu-yi Uzma, Abdullah Han'ın kardeşi İbadallah'ın cariyesinden olan oğlu 17 yaşındaki Abdülemin'in tahta çıkmasını önerdi. Banu-yi Uzma Abdülemin'i kadın kılığına sokarak Abdülmümin Han'ın katlinden kurtarmıştı.²⁹²

Buhara'da bulunan Pir Muhammet Han da tahta çıkarılmış, ancak afyon bağımlısı olan Pir Muhammet Han kimseyle mücadele etmek istememiştir. Bu arada Din Muhammet Han Horasan'da harekete geçmiş, Şah Abbas'ın da Horasan'a hareket ettiğini duyan Özbeklerin Herat hakimi şehrin kapılarını Din Muhammet Han'a açmıştı. Din Muhammet Han Herat'a geldiğinde Şah Abbas'a yaptığı teklifi kenara attı ve han ilan edildi. Ancak kendi adına hutbe okutup para bastırmadı. Bunun yerine dedesi Yar Muhammet Han adına hutbe okutup para bastırdı. Böylece Astrahanlılar hanedanı dönemi başladı.²⁹³ Astrahanlılar hanedanı önceden Uratepe, Sagırçı, Semerkand, Buhara, Şehrisebz ve Harezmi'e hakimken sonradan Fergana ve Şibanilerin hakim olduğu bütün beldeleri ele geçirmeyi başardılar.²⁹⁴

Bazı Özbek emirleri Din Muhammet Han'a karşı çıkarak Horasan'dan vazgeçilmesini, Horasan'a yerleşen Özbeklerin Maverainnehir'e geri getirilmesini ve

²⁹⁰ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 120-121.

²⁹¹ Z. V. Togan, 1981, s. 152.

²⁹² A. Burton, 1997, s. 99.

²⁹³ İbid., s. 100.

²⁹⁴ Z. V. Togan, 1981, s. 153.

hanlığın iç sorunlarının çözülmesini istedi. Ancak buna muhalif olanlar da Kızılbaş ordusunun sayıca kendilerinden az olduğunu ve onlardan korkmamak gerektiğini savundu. Şah Abbas da Özbeklerin savaşa devam edeceğini duyunca kaygılanmıştı. Çünkü askerleri sayıca azdı. Şah Abbas Herat'ın surlarının yüksek olduğunu ve normal bir kuşatmayla alamayacağını bildiğinden Osmanlı ordusunun batıdan saldırdığı ve kendisinin de geri çekileceği şaiyasını yaydı. Bir miktar geri çekilince Özbek askerleri de peşlerinden geldi ve 10 Ağustos 1598 günü Herat yakınlarındaki Salar köprüsünde meydana gelen savaşı Safevi ordusu kazandı. Din Muhammet Han savaş alanında öldü ve Safevi ordusu Herat'a girdi.²⁹⁵

Şah Abbas sefere çıktığında Esterabad'daki Türkmenler Hacı Muhammet Han'ın yanına geldi. Hive ve Ürgenç'te çok az asker kaldığını, Türkmenlerin buraları alabileceğini söylediler. Şah'a sormadan yola çıkmalarını aksi halde Şah'ın izin vermeyeceğini bildirdiler. Hacı Muhammet Han Türkmenlere karşı çıktı. Ancak Hacı Muhammet Han'ın oğulları Arap Muhammet Sultan ve Muhammet Kulu Sultan teklifi kabul ettiler. Ertesi gün Hacı Muhammet Han durumu Şah Abbas'a aktardı ve Şah Abbas onun da peşlerinden gitmesini emretti. Hacı Muhammet Han, Esterabad'da oğullarına yetişti. Mangışlak Türkmenlerinin de katıldığı orduyla birlikte Ürgenç'e girdi. Abdullah Han yanlısı olan Kat ve Hezaresp valileri de Buhara'ya kaçtı. Hacı Muhammet Han, Derun'a geldiğinde Abdülmümin Han'ın öldüğünü öğrendi.²⁹⁶ Diğer bölgelerde de gelişmeler Şah Abbas'ın lehine gerçekleşti. Nur Muhammet Han Merv'i almış, Şah Abbas adına hutbe okutup sikke bastırmıştı. Hacı Muhammet Han da Harezmi'ye ele geçirmiş ve Şah'a fetih haberini ve saygılarını bildiren bir mektup yazmıştı. Şah Abbas da Horasan zaferini Osmanlı ve Babür hükümdarlarına bildirmişti.²⁹⁷

1599 yılı Mayıs ayında Şah Abbas, Maveraünnehir'deki durumu kontrol etmek ve Nur Muhammet Han'ı himaye etmek için Horasan'a gitti. Bu sırada Pir Muhammet Han ve Buhara emirlerinden ayrı ayrı iki elçi geldi. Pir Muhammet Han, Bağbad'da Safevilerin elinde esir olan Canibek'in torunu Muhammet İbrahim'in affedilerek Maveraünnehir'e gönderilmesini istedi. Muhammet İbrahim, Nur

²⁹⁵ A. Burton, 1997, s. 99; C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 203.

²⁹⁶ Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 227-231.

²⁹⁷ A. Gündoğdu, 1995, s. 100.

Muhammet Han tarafından Merv'i almak için yapılan seferde esir alınmıştı. Buhara emirleri de Muhammet İbrahim'in salıverilmesini istiyorlardı. Çünkü Dünya işlerinden elini çekmiş olan Pir Muhammet'in yerine onu geçirmeyi istiyorlardı. Ayrıca Semerkand'ı ele geçiren Baki Han, Buhara'yı tehdit etmekteydi. Şah Abbas sorun için arabuluculuk yapan Nur Muhammet Han'a mektup yazarak Buhara emirlerinin sözlerine sadık kalıp Muhammet İbrahim'i Merv'de karşıarlarsa sorunun çözüleceğini ilettiler. Kızılbaş askerleri Semnan'a ulaştığında Nur Muhammet Han'ın elçisi Şah Abbas'ın huzuruna kabul edildi. Elçiler Şah'a, Baki Muhammet Han'ın Buhara'yı alarak Pir Muhammet Han'ı öldürttüğünü ve bütün Özbekleri kendi şemsiyesi altında birleştirdiğini söyledi. Bu durum karşısında Şah Abbas, Muhammet İbrahim'i Belh'e göndermeyi düşündü. Bu sırada Belh'ten de Muhammet İbrahim'i talep eden bir heyet geldi.²⁹⁸

Din Muhammet Han'ın ölümünden sonra Özbekler arasında yeniden başlayan taht kavgalarında Baki Muhammet Han, 1599 yılı Temmuz ayında tahta oturdu. Baki Muhammet Han, hanlık içinde kabul edilse de Şah Abbas onun yerine yanında rehin olan Canibeyoğullarından Muhammet İbrahim'i tahta oturtmak istedi. Yukarıda da ifade edildiği gibi Baki Muhammet'e karşı Şah Abbas'tan Muhammet İbrahim'i göndermesi talep ediliyordu. Belh valisi Abdülemin hakkında şikayetler gelince Muhammet İbrahim'i Belh valisi yapmayı düşündü. Baki Muhammet Han da Abdülemin'i tebrik mesajı göndermesine rağmen çok önemsemedi. Ayrıca onun Belh valiliğini de onaylamadı. Bunun üzerine Abdülemin, Baki Muhammet'le savaşmak için Semerkand'a asker yolladı. Belh'teki durumdan endişelenen ve Canibeyoğullarının tahta geçmesini isteyen Banu-yi Uzma ve emirler Şah Abbas'a mektup yazarak Muhammet İbrahim'in Belh'e gönderilmesini istedi. Şah Abbas, Muhammet İbrahim'i iki mektupla Belh'e gönderdi. Mektupların biri Abdülemin'e, diğeri de Belh'teki emirlereydi. Abdülemin'e "Oğlum" diye hitap eden Şah, Canibeyoğullarıyla olan husumetini sonlandırmak istediğini ve onları yeniden iktidara getirmek istediğini söyledi. Emirlerle yazdığı mektupta da Canibeyoğullarına davalarında destek olmaları istedi. Muhammet İbrahim Meşhed'e ulaştığında Şah fikir değiştirdi. Belh halkının kendisini destekleyip desteklemediğini öğrenerek şehre

²⁹⁸ A. Burton, 1997, s. 107.

müdahale etmeye karar verdi. Bunun için Ruhullah Bey Zülkadir adlı elçiyi Banu-yi Uzma'dan gelen elçilerle birlikte Belh'e yolladı.²⁹⁹

2.1.1.8 Şah Abbas'ın Muhammet İbrahim'i Belh Hükümdarı Yapması ve Muhammet İbrahim'in Sonu

Özbekler, Abdullah Han ve Abdülmümin Han'ın ölümünden sonra parçalanmış, tahtta hak iddia eden şehzadeler arasında iç savaş çıkmıştı. Özbeklerin arasındaki iç savaş 1603 yılında sona erdi. İç savaş sonucunda Canibeyoğulları hanedanı iktidarı kaybetmiş, Astrahanlılar hanedanı başa geçmişti. Canibeyoğulları sülalesinden Abdülmümin Han'ın oğlunun yaşı küçük olduğundan Özbek tahtına Astrahanlılar sülalesinden Din Muhammet Han oturdu. Abdullah Han ile Din Muhammet Han'ın babası Cani Muhammet Han kayın biraderdi. Din Muhammet Han'ın dedesi Yar Muhammet Han ve babası Cani Muhammet Han İskender Han'ın kızlarıyla evlenmişlerdi. Bu nedenle tahtta hak iddia edebilirlerdi. Din Muhammet Han tahta çıktığında dedesi adına hutbe okutup para bastırdı. Ama dedesinin hükümdarlığı sözde olmakla birlikte kendisi de 1598'de Salar köprüsü savaşında öldü. Ölümü üzerine Özbekler arasında yeniden iktidar savaşı başlamıştı.³⁰⁰

Şah Abbas, Özbekler arasındaki iktidar mücadelesinden istifade ederek Belh'e hakim olmak istemekteydi. Ayrıca Din Muhammet Han'ı öldüren ve Şah Abbas'ın müttefiki olan Karai Türkmenlerinin Baki Muhammet Han tarafından kılıçtan geçirilmesi bu seferin diğer sebepleri arasında yer almaktadır.³⁰¹ Yukarıda ifade edilen Belh'teki gelişmelere ilişkin Şah Abbas'ın Belh'e gönderdiği Ruhullah Bey Zülkadir 1600 yılının Nisan ayında döndü. Ruhullah Bey, Şah'a mektubun Belh'te büyük tartışmalara yol açtığını, Belhlilerin bir kısmının Muhammet İbrahim'i desteklerken diğer bir kısmının da desteklemediğini söyledi. Abdülemin'in taraftarları Şah'a verecekleri cevabı belirlemek için bir toplantı yaptılar. Belhlilerin sonunda Muhammet İbrahim'in Abdülemin'e bir ağabey gibi saygı göstermesi, önünde eğilmesi, ondan emir alması, emirlerine itaat etmesi, Maveraünnehir tamamen ele geçirilinceye kadar Abdülemin tarafından nereye atanırsa orada oturması, Maveraünnehir fethedildikten sonra da Abdülemin'in Belh'te kendisinin de

²⁹⁹ A. Burton, 1997, s. 108.

³⁰⁰ İbid., s. 100.

³⁰¹ S. S. Ükten, **Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)**, Doktora Tezi, Ankara, 2016, s. XLIX.

Buhara'da oturması şartıyla Muhammet İbrahim'in gelmesini kabul ettiklerini söyledi. Abdülemin, Muhammet İbrahim'e uzlaşmacı bir mektup yazarak kardeşim diye hitap etti. Şah Abbas, bu haberlerden hoşnut olmasa da kendi taraftarının Belh'te olması için Muhammet İbrahim'i Belh'e göndermeye karar verdi. Muhammet İbrahim, Belh'ten gelen atalığı Hüdai Nazar Bey ve Meşhet valisi Budak Han'ın eşliğinde Han gibi Belh'e gönderildi. Muhammet İbrahim'e atalığı Hüdai Nazar Bey'in sözünü dinlemesi ve yeni bir emre kadar Abdülemin'le iyi geçinmesi talimatı verildi. Şah Abbas, Abdülemin'e ve Özbek asilzadelerine İmam Kulu Bey Pakize Türkmen adlı bir elçiyi önden göndererek Hanlığın fethi için askeri destek teklif etti. Ayrıca İmam Kulu Bey Pakize Türkmen, Banu-yi Uzma'ya Muhammet İbrahim'in gelişini bildirdi ve Şah'ın Belh halkının Muhammet İbrahim'i topluca karşılaması mesajını ilettili.³⁰²

Belh'deki asilzadeler Abdülemin Han'ı rencide etmemek için Muhammet İbrahim'i şehir dışında karşılamayı reddetti. Ama Banu-yi Uzma emirlerin bir kısmını ikna ederek Muhammet İbrahim'i Meymene'de karşılamalarını sağladı. Meymene'de Muhammet İbrahim'le görüşen heyet Muhammet İbrahim'in anlaşma şartlarına uymayacağını ve Abdülemin'e itaat etmeyeceğini anladı. Heyetin bir kısmı görüşmeyi iptal ederek Belh'e döndü. Kalan kısmı da Muhammet İbrahim'in İran askerleriyle gelmesine itiraz ederek Muhammet İbrahim'in kendilerine teslim edilmesini istediler. Budak Han ve Hüdai Nazar Bey bu şartları reddetti. İki tarafın temsilcileri de durumu Şah Abbas'ın önünde görüşmeye ve Şah'ın alacağı kararın uygulanmasına karar verdi.³⁰³

İki tarafın heyetleri Herat'ta Şah'ın huzuruna çıktı. Şah Abbas, Muhammet İbrahim'in gaspçılara karşı Buhara ve batı Maveraünnehir'e gidecek orduya önderlik etmesini hayal ettiğini, Abdülemin Han ve emirlerinin de bu harekate katılması ve işbirliği yapmasını beklediğini ifade etmiştir. Ayrıca Belh ve Abdülemin Han'ın kontrolü altındaki bölgelerle ilgili herhangi bir planı olmadığını, Özbeklerle anlaşma yapmaya hazır olduğunu söyledi. Anlaşmaya göre Budak Han ve Hüseyin Han Özbek askerleriyle geri dönüp Muhammet İbrahim'i Belh'e bırakacaklardı. İmam Kulu Bey bu şartları iletmek için bir kez daha Belh'e gitti. Belh'teki emirler

³⁰² İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alemara-yi Abbasi, II. Cilt**, Colarado, 1978, s. 788.

³⁰³ İbid., s. 788.

Abdülemin Han'ı memnun etmek için bu şartları kabul edeceklerdi. Ancak İmam Kulu Bey'le gizli bir anlaşma yaparak Muhammet İbrahim Belh'e ulaştığında onu destekleyeceklerini söylediler.³⁰⁴

Muhammet İbrahim'in İranlı refakatçileri Hudai Nazar Bey ve Safevi askerleri onu Belh'in dışında daha önceden anlaşılmış olan bir yerde bıraktılar. Belh'ten gelen bir heyet, halk ve Abdülemin onu karşılamak için orada beklemekteydi. Halk meraktan, Abdülemin ise Banu-yi Uzma ve emirlerinin tehditlerinden dolayı karşılamaya katıldı. Muhammet İbrahim, gelirken Abdülemin yanlış bir hareket yaparak ondan önce attan indi. Muhammet İbrahim de bu hatayı iyi değerlendirerek onu önünde diz çökmeye zorladı ve şehrin hakimi oldu. Bunda Abdülemin'in ordusunun kendisini desteklememesinin de etkisi vardı. Abdülemin o gece öldürüldü. Teyzesi Banu-yi Uzma da Muhammet İbrahim'e her zaman Belh'i yönetmesini istediğini söylese de fayda etmedi ve Mekke'ye sürgüne gönderildi.³⁰⁵

Muhammet İbrahim, Belh hakimi olduğunda 1600 yılının Haziran ya da Temmuz ayıydı. Muhammet İbrahim'in hakimiyeti Meymene'den Bedahşan'a, Hisar-ı Şadman'dan Ceyhun'un kuzeyine kadar genişlemişti. Şah Abbas'a bir heyet göndererek gelişmeleri bildirdi. Şah Abbas da Muhammet İbrahim'e hediyeler gönderdi. Ancak Baki Muhammet Han bu durumdan hoşnut değildi. 1600 yılı Sonbahar'ında Baki Muhammet Han Bedahşan ve Belh üzerine sefere çıktı. Canibeyoğulları soyundan gelen şehzadelerce yönetilen Caganiyan ve Hisar Şadman'ı kuşattı. Bu şehirlerde bulunan Canibeyoğullarından Mahmut Sultan, Ubeydullah ve Abdullah şehirlerini savunsalar da başarılı olamayıp Belh'e Muhammet İbrahim'in yanına kaçtılar. Baki Muhammet Han, Tirmiz'e yürüdü. Baki Muhammet Han, kayın biraderi Abdi Hoca Cübeyri'nin Tirmiz valisinin dedesinin'nin Şeyhi olmasından istifade ederek şehri savaşmadan ele geçirdi.³⁰⁶

Muhammet İbrahim, Belh'te kendini zevk ve sefaya vermiş, Şah Abbas'ın düşündüğü fetihlerden vazgeçmiş ve halktan da pek çok kişiyi keyfi olarak öldürtmeye başlamıştı. En sonunda Şah Abbas'ın kendisine danışman olarak atadığı Hüdayi Nazar Bey'i de öldürtmüştü. Baki Muhammet Han Hisar-ı Şadman'ı

³⁰⁴ İskender Bey Münşi, s. 789.

³⁰⁵ İbid., 1978, s. 789

³⁰⁶ A. Burton, 1997, s. 111.

aldığında Muhammet İbrahim hastalandı ve öldü. Muhammet İbrahim'i destekleyenler Canibeyoğullarından Ubeydullah Sultan adına ayaklandı. Baki Muhammet Han'ın Veli Muhammet önderliğinde gönderdiği orduya karşı savaşmak istediler. Ama Belh halkı Buhara'ya muhalif bir yönetici için savaşmak istemedi. Baki Muhammet Han gibi bir yönetici istediler ve Belh'teki ordu Veli Muhammet'in tarafına geçti. Böylece Veli Muhammet de Belh'i ele geçirdi. Ubeydullah'ın destekçilerinden divanbeyi Yar Muhammet Bey İran'a kaçtı. Beraberinde Pir Muhammet'in oğlu Muhammet Salim'i ve 13 yaşında Cihangir Sultan adlı şehzadeyi götürdü. Ubeydullah ve kardeşi Baki Muhammet Han'la barış yaptı. Baki Muhammet Han da onların Caganiyan ve Hisar valiliği yapmalarına izin verdi.³⁰⁷

2.1.1.9 Şah Abbas'ın Merv'i Ele Geçirmesi

Şah Abbas ve Harezmlî Muhammet Han'ın ilişkileri kötüleşmeye başladı. 1600 yılı baharında Şah, Nur Muhammet Han ve Hacim Han'ı Maverâünnehir hanlığına karşı uygulanacak politikaları görüşmek üzere Herat'a çağırmişti. Ama ikisi de Şah'ın çağrısına uymadı. Hacim Han, Herat'a gelirken yolda hastalandı. Ancak Nur Muhammet Han hiç yola çıkmadı. Üç ay sonra Muhammet İbrahim Belh yolundayken Nur Muhammet Han'a yeniden mektup yazdı.³⁰⁸ Şah Abbas, Nur Muhammet Han'ın özrünü kabul etse de Hüsrev Bey aracılığıyla gizlice mektup gönderdi. Mektubunda:

Kardeşim, Horasan'a bu seferi yapmaktaki yegane amacım sana yardım etmektir. Yıllardır birbirimizin meclisinde gece ve gündüz eğleniyoruz ve dostluğumuzu yenileme arzusu benim teklifime gerek kalmadan Damgan ya da Semnan'da görüşmemizi gerektirmeliydi. Yakın zamana kadar Baki Han'ın isyanına göz yumdunuz. Bununla birlikte eğer Horasan'dayken beni ziyaret etmeyi ihmal ederseniz, şu an Muhammet İbrahim Han Belh'e güvenli bir şekilde yerleşti ve bu bölgede herhangi bir sorun beklenmiyor. İnsanlar birbirimizle ilişkilerimizi kestiğimizi ve sizin bana düşman olacağınızı düşünecektir. Size sadakat kisvesi altında beni ziyaret etmenizi engelleyenler aslında sizin menfaatinize uygun hareket etmiyor. Bu adamların tavsiyelerini dikkate almamalısınız. Gelin ve benimle birkaç gün geçirin ki sizinle olan karşılıklı taahhütlerimizi yenileyelim ve şerefimizle

³⁰⁷ A. Burton, 1997, s. 112.

³⁰⁸ İskender Bey Münşi, s. 790.

*dönelim. Kısacası sizinle görüşmek dışında beni tatmin edecek herhangi bir yol yoktur. Eğer gelmeyeceksiniz bana bir ev sahibi gibi davranın. Avlanmak için Merv'e geleceğim ve sizinle orada görüşeceğim. Size uygun olan seçeneği seçin.*³⁰⁹

Hüsrev Bey'den mektubu alan Nur Muhammet Han bir kez daha mazeret sundu ve Şah hayal kırıklığına uğradı. Nur Muhammet Han'ın vezirleri ona Şah'ın kendisini çağdırdıktan sonra onu Irak'a göndereceğini, topraklarını da Kızılbaş emirlere vereceğini söylemişti. Bu yüzden Nur Muhammet Han, Şah Abbas'ın vassalı olmak istemedi ve ona düşman oldu. Hatta Abdülemin'e de mektup yazarak Muhammet İbrahim'i şehre almamasını ve Şah Abbas'ın niyetinin Belh'i topraklarına katmak olduğunu ifade etmişti. Bu mektup Muhammet İbrahim tarafından bulunup İsfahan'a gönderilmişti.³¹⁰

Şah Abbas başta Nur Muhammet'in üzerine yürümekte istekli değildi. Ancak Abiverd emiri Mirza Hoca Kalan Çağatay'ın İran'a yakın olmasından şüphelenen Nur Muhammet'in bu emiri görevden almak istemesi üzerine Mirza Hoca Kalan Çağatay, Abiverd yakınlarındaki Paşakuh'ta bulunan Mürşit Kulu Sultan Celayir'den yardım istedi. Mürşit Kulu Sultan başta Şah Abbas ve Nur Muhammet Han'ın arasının iyi olduğunu düşünerek Şah'ın emri dışında hareket etmemek için Hoca Kalan'ın yardım talebini önemsemedi. Ancak Hoca Kalan'ın sürekli mektup göndermesi ve Şah'la Nur Muhammet Han'ın arasının bozuk olduğunu öğrenmesi üzerine Abiverd'e hareket etti.³¹¹

Mirza Hoca Kalan Herat'a gidip Şah'a hürmetlerini sundu. Nur Muhammet Han'ın isyanını anlatıp Şah Abbas'ı onun üzerine yürümeye teşvik etti. Nur Muhammet Han da Abiverd'e yürümüş ve Mürşit Kulu Sultan'a topraklarına tecavüz etme cesaretini nereden aldığını, Şah'tan bir emir aldıysa bunu göstermesi yoksa kaleden çıkması gerektiğini söylemişti. Mürşit Kulu Sultan da Şah'tan herhangi bir emir almadığını, Şah'a olayları bildirdiğini, birkaç gün içinde de cevap beklediğini söyledi.³¹²

³⁰⁹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 791.

³¹⁰ A. Burton, 1997, s. 113.

³¹¹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 792.

³¹² İbid., s. 793.

Mirza Hoca Kalan'ın Herat'a ulaşmasından birkaç gün önce Şiraz'dan Herat'a Şah'ın ve sarayın ihtiyaçlarının karşılanması için bir kervan gelmişti. Şah da bu kervandan Nur Muhammet Han için bir miktar malzeme gönderilmesini emretmişti. İlişkiler gerginleştiği anda bu eşyalar Nur Muhammet Han'a ulaşmıştı. Nur Muhammet Han da kervanın başındaki Veli Bey Yivaoğlu aracılığıyla Mürşit Kulu Sultan'a Şah'ın kendisine hediyeler gönderdiğini, bu yüzden kaleyi terk etmesi gerektiğini söyledi. Mürşit Kulu Sultan da Şah'ın öfkesinden korkarak Abiverd'i terk etti ve Paşakuh'a çekildi. Nur Muhammet Han, Abiverd'de en güvendiği adamlarından Muhammet Sadık Bey Çepni ve Kasım Bey Kebuterbaz'ı görevlendirdi. Kendisi de Nesa ve Bağbad bölgesine çekildi.³¹³

Şah Abbas, Nur Muhammet Han'la görüşmek umuduyla Herat'tan ayrıldı. Serahs üzerinden hareket etti ve Çahca adlı bir kasabaya vardığında Nur Muhammet Han'ın Merv ve Abiverd'i terk ederek Nesa ve Bağbad'a çekildiği haberini aldı. Daha önce gönderdiği mektupta belirttiği gibi Nur Muhammet Han avlanmaya da gelmeyince onun asi olduğuna karar verdi. Nur Muhammet'i cezalandırmak için sefere çıktı. Horasan Beylerbeyi Hüseyin Han Şamlu, Maruçak valisi Bektaş Han, Guriyan valisi Kanber Han Şamlu, Serahs valisi İbn Hüseyin Han ve Herat valisine bağlı aşiretleri Merv'i kuşatmaya gönderdi. Şah'ın kendisi de az sayıda askeriyile Abiverd'e hem avlanmaya hem de şehri kuşatmaya gitti.³¹⁴

Şah'ın geldiğini duyan Nur Muhammet Han'ın adamları onu terk etti ve Nur Muhammet Han kuşatma altında olmasına rağmen Merv'e sığınmayı başardı. Meşhet valisi Budak Han ve Nişabur valisi Mirza Muhammet Sultan Bayat, Hüseyin Han'ı desteklemek için Merv'e gitti. Esterabad valisi Hüseyin Han Kaçar da Esferayın valisinin desteğiyle Nesa'yı kuşattı. Şah Abbas'ın Abiverd'i kuşatmasının 24. gününde şehirdeki askerler canlarının bağışlanması şartıyla şehri teslim etti. Nur Muhammet Han'ın şehre bıraktığı komutanlar Muhammet Sadık Bey ve Kasım Bey Şah'ın hizmetine girdi.³¹⁵

Abiverd'in ele geçirilmesinden sonra Şah, Merv'i kuşatan askerlerine yardım etmek için Merv'e gitti. Herhangi bir çıkış yolu bulamayan ve Şah'ın kendisini

³¹³ İskender Bey Münşi, s. 789., s. 793.

³¹⁴ İbid., s. 794.

³¹⁵ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 208.

affetmeyeceğini düşünen Nur Muhammet Han, vezir Hatem Bey ve Bestam Ağa Türkmen'le görüşmek istedi ve bu talebi kabul edildi. Hatem Bey ve Bestam Ağa Nur Muhammet Han'ı Şah'a karşı olan hareketlerinden dolayı kınadı ve Şah'la aralarında arabuluculuk yapabileceklerini ve Şah'ın hizmetine girebileceğini söyledi. Nur Muhammet Han, aynı gün Şah'ın huzuruna çıkarıldı ve Şah onu affetti.³¹⁶

Şah Abbas ertesi gün Merv'e Cuma namazına gitti ve hutbe Şah İsmail'in ölümünden sonra ilk defa on iki imam ve şah adına okundu. Şah Abbas, Bektaş Han Ustacalu'yu Merv valisi yaptı ve Sünni halkın inancına müdahale edilmemesini emretti. Şehirdeki askerler affedilerek istedikleri yere gidebilecekleri söylendi. Nur Muhammet Han'a ise Fars bölgesinde ev ve maaş verildi. Esterabad valisi Hüseyin Han Ziyadoğlu Kaçar ise Nesa'yı ele geçirdi. Nesa, Abiverd ve Bağbad valiliği Bektaş Han'ın oğlu Melkıs Sultan'a verildi.³¹⁷

2.1.1.10 Belh'ten Kaçan Şehzadelerin İran'a Sığınması

Belh'in Baki Muhammet Han tarafından ele geçirilmesi üzerine Belh'ten kaçan Ebulhayr Han soyuna mensup olan Yar Muhammet Mirza ve Şirefkan Mirza 1601 yılı Mart ayında İsfahan'a vardı. Şehzadeler için Nakş-i Cihan meydanında tören düzenlendi. Şah Abbas bu iki şehzadeyi desteklemeyi düşündü. İki şehzadeye de iyi davranılıp maaş bağladı ve başkentte ev verdi. Şehzadeler bir gün sonra Şah Abbas'a 1589 yılında Abdülmümin Han'ın Meşhet'teki İmam Rıza türbesinden götürdüğü değerli bir elması iade etti. Bunun karşılığında kendilerine Kazvin'de evler ve ihtiyaçlarını karşılayacak araziler verildi.³¹⁸

2.1.1.11 Şah Abbas'ın Meşhed'e Yürümesi ve Belh Seferi

1602 yılında Şah Abbas yaya olarak Meşhet'teki İmam Rıza türbesini ziyaret etti. Kış boyunca Meşhet'te kaldı ve Maveraünnehir hanlığına yapacağı seferin planlarını yaptı. Meşhet'teyken Merv valisi Bektaş Han'dan bir haber aldı. Baki Muhammet Han'ın kendisine Şah'a dostça duygularını iletmiş olduğunu ve safkan atlar istediğini söyledi. Şah Abbas, Bektaş Han'a Baki Muhammet Han'a güzel atlar ve hediyeler göndermesini emretti. Bektaş Han da Bayram Ali Ustacalu adlı elçiyle hediyeleri gönderdi. Bayram Ali Bey, Baki Han tarafından çok iyi karşılandı ve

³¹⁶ İskender Bey Münşi, s. 795.

³¹⁷ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 209.

³¹⁸ İskender Bey Münşi, s. 799.

Şah'a değerli hediyelerle geri döndü.³¹⁹ Bu haberdan sonra Şah Abbas, Baki Muhammet Han'la doğrudan ilişki kurmaya başladı.³²⁰

Şah Abbas, Baki Muhammet Han'a eski bir Buharalı ve Din Muhammet Han'ın divanbeyi olan Can Muhammet Bey'i elçi olarak gönderdi. Can Muhammet Bey, 9 yıl önce Safevi ordusunca Horasan'da ele geçirilmiş, Şah'la da ilişkileri iyi olan biriydi. Baki Muhammet üzerinde de etkisi olacağı düşünülüyordu.³²¹ Şah, Can Muhammet Bey aracılığıyla Baki Muhammet Han'a şu mektubu gönderdi:

Herkes şunun farkında ki Özbek Canibey hanedanıyla Safevi hanedanı arasında bugüne kadar çatışmadan başka bir şey olmadı. Kader Muhammet İbrahim'in elimize düşmesini irade ettiğinde bunun hiçbir faydasını görmedik ama iyi bir namımızın olması için siyasetimizi düşmanlıktan dostluğa çevirdik. Canibey hanedanından hayatta kalanlara yardım ettik ve Muhammet İbrahim'i Belh'te tahta oturttuk. Muhammet İbrahim vassalımız olmayı kabul etti. Muhammet İbrahim talihsiz bir şekilde ölünce siz bize danışmadan uygunsuz bir şekilde Belh'i işgal ettiniz. Belh üzerinde herhangi bir emelimiz olmadığını vurguluyoruz. Ama Abdullah Han'ın ailesinden ve Muhammet İbrahim'in akrabası olan iki oğlan hayatta kaldı ve bize sığındı. Belh ve çevresinin onların elinde olmasını istiyorum. Siz, babanız ve kardeşleriniz Abdullah Han'ın himayesine çok şey borçlusunuz. Allah, Abdullah Han'ın hanedanının dağılmasını ve Türkistan ve Maveraiünnehir'deki iktidarın sizin elinize geçmesini irade buyurdu. Eski efendiniz Abdullah Han'ın size yaptığı iyilikleri düşünerek ve cömertliğiniz ve adaletinizin göstergesi olarak hanedanın bu çocuklarına sevgi ve merhametinizi göstermeli, onlara onların oğlunuz ve kardeşleriniz olduğunu söylemeli, Belh'i ve Ceyhun'un bu tarafındaki toprakları onlara bağışlamalı, siz de Allah'ın size bahşettiği Maveraiünnehir ve Türkistan ile iktifa etmeli ve Allah'ın size bu hediyesi için ona şükretmelisiniz. Bu çocuklardan akrabalık ve kardeşlik ilişkinizi esirgemeyin ki onlar da sizi baba ve ağabey olarak görsün ve size itaat etsin. İsteklerimi bu bağlamda yerine getirirseniz, yaptıklarınız Allah'ı memnun edecek ve dünyada size şan getirecektir. Ayrıca sizi kardeşimiz olarak göreceğiz ve hangi durumda ne gibi yardıma ihtiyacınız olursa sağlayacağız.

³¹⁹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 802.

³²⁰ A. Burton, 1997, s. 114.

³²¹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 114.

*Öte yandan dostça ve iyi niyetli tavsiyemi ve bu planı kabul etmeyi reddedip karşı çıkmakta ısrar ederseniz her şey Allah'a kalmıştır. Çünkü ben bu şehzadelere yardım etmekte kararlıyım.*³²²

Şah'ın mektubunda tehditler ve vaatler vardı. Şah Abbas, Baki Muhammet Han'ı Belh'ten vazgeçmesi için ikna etmeye çalışıyordu. Ayrıca Canibeyoğullarını desteklediğini de açıkça söylüyordu. Baki Muhammet Han'ın temel amacı Belh'in güvende olup olmadığını öğrenmekti. Çünkü Bedahşan'da daha önceden bahsedilen durum kötüleşmişti. Sahte yöneticilerden Muhammet Zaman Mirza ölmüş, yerine ortağı Hümayun geçmişti. Muhammet Zaman Mirza'nın ölümünü duyan Ekber Şah'ın üvey kardeşi Muhammet Hakim'in yeğeni Bediüzzaman, Hisar'dan gelip Hümayun'la savaşmış ve 1601 yılı Haziran ayında onu öldürtmüştü. Bediüzzaman, Bedahşan'ın kontrolünü ele geçirmiş, Ekber Şah adına hutbe okutup sikke kestirerek ona olan bağlılığını bildirmişti. Baki Muhammet Han, Bedahşan'a müdahale etmek istiyor, ancak Belh'i kaybetmekten korktuğu için bunu göze alamıyordu. Bu nedenle Bedahşan sorununu bir müddet daha rafa kaldırdı.³²³ Şah Abbas'ın Belh üzerindeki ısrarının tek sebebi Canibeyoğullarının Belh yönetimine geçmesi değildi. Belh o dönem için önemli bir ticaret merkeziydi. Orta Asya'dan Hindistan'a giden bütün ticaret yolları Belh üzerinden gitmekteydi. Belh halkı da ticarete oldukça maharetli olduğundan Rusya'yla da ticaret yapmakta ve Rusya'da "Balkhintsi" diye adlandırılmaktaydılar.³²⁴ Bu sebeple Şah Abbas'ın Belh'i ele geçirmek istemesindeki bir diğer amaç da Orta Asya ve Hindistan arasındaki ticareti kontrol edebilmektir.

Baki Muhammet Han, Şah Abbas'a Can Muhammet Bey'i kendi emiri yaparak cevap verdi ve ona Şah Abbas'a kendi ağzından mektup yazdırdı. Mektup, Can Muhammet Bey'i Baki Muhammet'e götüren heyet tarafından Şah Abbas'a iletildi.³²⁵ Baki Muhammet Han mektubunda şunları söyledi:

Yar Muhammet Mirza ve benden korkan bir grup asilzade şehzadelerin yakasına yapıştı ve onların iradesi dışında onları İran'a götürdü. Ben onlara başka hisler hariç en fazla babalık hissi besleyen biriyim. Ne zaman onları

³²² İskender Bey Münşi, 1978, s. 803.

³²³ A. Burton, 1997, s. 114.

³²⁴ Z. V. Togan, 1981, s. 183.

³²⁵ A. Burton, 1997, s. 114.

*Maveraünnehir'e gönderirseniz onları saltanatımın kanatları altına alacağım ve kendi kardeşlerime ve oğullarıma verdiğim gibi neresi uygunsa onlara toprak vereceğim.*³²⁶

Ancak bu mektubu Şah Abbas dikkate almadı. Çünkü Can Muhammet Bey, Şah'a bir başka mektup yazarak Baki Muhammet Han'ın Belh'i vermek gibi bir niyeti olmadığını, Belh verilmezse şehzadeleri geri göndermemesini söylüyordu. Bu duruma öfkelenen Şah Abbas, Belh'teki ve hanlıktaki emirleri II. Pir Muhammet'in oğlu Muhammet Salim'i desteklemeleri için ikna etmeye çalıştı. Ama hepsi bu teklifi reddettiler. Şah Abbas uzlaşma yolu kalmayınca yeni ordusu ve topçularıyla Belh'i almak üzere harekete geçti ve 1602 yılının başında ordunun ve Özbek sığınmacıların Kazvin'de toplanmasını emretti.³²⁷

Şah Abbas, Ali Kulu Han Şamlu ve Karçakay Bey komutasındaki bir grup askeri Özbeklerin yaylak olarak kullandığı Meymene ve Çiçektav bölgesini yağmalamaları için gönderdi. Bu askerleri yolladıktan sonra Şah Abbas, Meşhet'te İmam Rıza türbesini ziyaret etti ve Meşhet çevresinde avlandı. Sonra Herat'a gitti ve orada Ali Kulu Han'la buluştu. Ali Kulu Han aldığı Özbek esirleri ve öldürdüğü kişilerin kellelerini gösterdi. Birkaç gün daha Herat'ta kaldıktan sonra Badgis'e gitti. Burada iki ay boyunca ordunun ve topçuların toparlanmasını bekledi. Bu arada Yar Muhammet Mirza ve Şah Koca da Kazvin'den geldi. Şah, Cihangir Sultan'a "Han" unvanı verdi. Yar Muhammet Mirza'yı da Cihangir Sultan'ın "Atalık"ı yaptı. Cihangir Han'a Belh valisi olduğuna dair belgeler verildi. Yar Muhammet Han'a da aşiret liderleriyle irtibata geçmesi talimatlandı.³²⁸

Şah'ın ordusu 40.000 kişilikti ve bunların içinde 10.000 tüfekçi ve 300 top vardı. Şah, Badgis üzerinden Maruçak'a yürüdü. Burada birkaç gün Murgab nehri kıyısında dinlendi. Sonrasında Çiçektav tarafına gitti. İran ordusu gece yürüyüşünün tehlikelerinden korunmak için gündüz sıcakta yürüyordu. Bu yüzden günde ancak iki ya da üç fersah yol alınabiliyordu. Ordu, Andhud yakınlarındaki Kutlaş bölgesine geldiğinde Mihrab Han ve askerleri Özbek esirleri getirdi. Esirler sorgulandı ve Baki Muhammet Han'ın 20.000 askeriyle Karşı şehri yakınlarında olduğu, Karaca Kigan

³²⁶ İskender Bey Münşi, 1978, s. 803.

³²⁷ A. Burton, 1997, s. 115.

³²⁸ İskender Bey Münşi, 1978, s. 809.

adlı bir adamını Andhud valisi Mümin Bey'e göndererek Çiçektav taraflarında keşif yapmasını ve Safevi ordusunun gücü hakkında bilgi toplamasını emrettiği öğrenildi. Ancak Karaca Kigan, keşif sırasında Kızılbaş askeri tarafından esir alındı.³²⁹

Şah Abbas, Kutlaş'tan Andhud'a geldiğinde Mümin Bey'in şehrin savunmasını güçlendirdiğini ve direnmeye hazırlandığını gördü. Şah'ın bazı vezirleri yol üstündeki kaleleri alarak vakit kaybedilmemesini, Belh ele geçirildiğinde diğer kalelerin de teslim olacağını söyleseler de Şah, Andhud'un Özbeklerin elinde olması durumunda Horasan ve Irak arasındaki irtibatın kesileceğini söyleyerek Andhud'un ele geçirilmesi gerektiğini söyledi. Aynı gün şehir kuşatıldı ve top ateşine tutuldu. Direnemeyeceklerini anlayan Özbekler, Şah Abbas'a şehirdeki saygın bir Şeyh ve Mümin Bey'in mürşidi olan Şeyh Azizan'ın iki müridini arabulucu olarak göndererek canlarının bağışlanması şartıyla şehri teslim edeceklerini iletiler. Şah da halkın ve şehirdeki askerlerin canlarını bağışlayacağına söz verdi. Şehrin valisi Mümin Bey'e Belh üzerinde herhangi bir emelinin olmadığını, kimsenin inancına karışmayacağını, daha önce ele geçirdiği Nesa, Abiverd ve Merv bölgelerinde Sünni ve Şiiilerin rahatça ibadetlerini yaptığını ve kendisinin desteklediği Canibeyoğullarından iki şehzadenin bölgeyi yönetmesini istediğini söyledi. Mümin Bey ve yanındakilere isterlerse Cani Bey şehzadelerinin hizmetine girebileceklerini, sivil halkın da günlük hayatını rahatça sürdürebileceğini ifade etti.³³⁰

Elçiler, Mümin Bey'e Şah'tan gelen mesajları ilettiler. Mümin Bey de Şeyh Azizan ve müritlerini Şah'a gönderdi. Şeyh Azizan Şah'tan bombardımanı durdurması halinde ertesi gün Mümin Bey ve diğer asilzadelerin hediyelerle şehirden çıkacağını söyledi. Şah Abbas da geceleyin lağımcılara kalenin bazı yerlerini kazma emri vermiş, günün ilk ışığıyla da saldırıyı planlamaktaydı. Bu yüzden Şeyh Azizan'a Mümin Bey samimiyse hemen kaleden çıkmasını aksi halde sabahleyin saldıracağını söyledi. Heyet durumu Mümin Bey'e iletince Mümin Bey Şah'ın huzuruna çıkarak sabahleyin şehri teslim edeceğini söyledi. Şah onu çok sıcak karşıladı. Ertesi sabah Mümin Bey şehirden seyitler, gaziler ve ulemayla şehirden

³²⁹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 811.

³³⁰ İbid., s. 812.

çıkarak şehri teslim etti. Şah Abbas, beraberinde getirdiği Özbek şehzadelerden Muhammet Selim'i Andhud valiliğine atadı.³³¹

Baki Muhammet Han da Şah'ın sefer hazırlıklarına karşı Çiçektav ve Meymene'deki göçebe aşiretlerle anlaştı. Ordusunu topladı ve Herat'ta ölen kardeşi Din Muhammet Han'ın intikamını alacağını söyledi. Şah Abbas, Andhud'u ele geçirdikten sonra Mümin Bey adlı elçiyi yanında güzel bir kokuyla Baki Muhammet Han'a gönderdi. Baki Muhammet'e sarhoşluğu engelleyen bitkilerin olduğu şarap, altın kadeh ve sırmalı bez göndererek Astrahanlıların siyasi hayallerinin geçici ve istikrarsız olduğu mesajını vermek istiyordu.³³² Mümin Bey, Baki Muhammet'in hizmetine girmek istediğini söyledi ve Baki Muhammet'e gitmeden önce Şah Abbas ona şu mesajı iletmesini söyledi:

Divanbeyi Can Muhammet aracılığıyla ona dostça selamlarımı iletmiştim. Ama benim sözlerimin sağır kulaklara gitmesi sonucu Horasan'a ordu getirmek zorunda kaldım. Şartlarım hala aynıdır. Hülasa Abdullah Han'ın toprağı ve tacı hanedandan hayatta kalabilen yanımdaki iki genç şehzadeye aittir. Abdullah Han'dan pek çok ihsan alan Baki Han'ın, Abdullah Han'ın soyundan gelenlere miras kalan mülkleri güç kullanarak işgal etmesi ne cömertlik ne de mertliktir. Safeviler ve Özbekler arasındaki ilişkiler baştan itibaren sürekli savaştan ibaret oldu. Ama bugün bu iki şehzade bana sığındığı ve benden yardım istediğinden dolayı onlara yardım etmek ve onların nesline iyi anılmak için yüzyıllık çatışma durumunu yok saymaya hazırım. Baki Han'ın Belh'i ve çevresini yönetme hayalinden vazgeçmesi daha iyidir. Bu şehri ve çevresini elimdeki şehzadelere vermeli ve Maveraiünnehir ve Türkistan ile yetinerek Allah'a cömertliği ve adil davrandığı için şükretmelidir. Bu şehzadelere büyük topraklar miras kalmıştır. Eğer onlara bir geçim kaynağı sağlayarsanız onlar bu toprakların az bir kısmını almaktan da memnun olacaktır. Ancak onları bundan da mahrum etmek adaletsizlik olacaktır. Eğer Han onları sürekli olarak miraslarından mahrum bırakmaya niyetliyse, o zaman ne Allah ne de insanlar, efendisinin hanesine nankörlüğe eş değer olan bu hareketi onaylamayacaktır. Öte yandan eğer ki Han benim güzel tavsiyeme kulak verirse ve şehzadelere kendi oğlu

³³¹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 813.

³³² A. Burton, 1997, s. 116.

*gibi davranırsa ben de ona kendi kardeşim gibi davranacağım ve bu konudaki herhangi bir kusurdan sorumlu olmayacağım.*³³³

Şah Abbas, Andhud'dan ayrıldıktan sonra Hoca Dakka adlı yerde konakladı. Ertesi gün 2 fersah uzaklıktaki başka bir yerde konakladı. Buradayken Baki Muhammet Han'ın 20.000 askerle Karşı'dan ayrılarak Ceyhun'u geçtiğini ve Belh'e yürüdüğünü öğrendi. Baki Muhammet'in savaşa niyetlendiğini anlayan Şah, ordusuna savaş düzeni alması emri verdi. Ancak bölgenin sıcak olması ve su kaynaklarının kıt olması nedeniyle bu kadar büyük bir ordunun ilerlemesinin sakıncalı olacağı bildirildi. Bunun üzerine Şah Abbas, bölgeye aşına olan Yar Muhammet Mirza ve adamlarını su kaynaklarının bol olduğu bir yol bulmaları için keşfe gönderdi.³³⁴ İskender Bey Münşi, sıcak havada yavaş bir şekilde ilerleyerek, diğer Özbek kabilelerinin de katılımıyla meydan savaşı yapılmasının Özbekler tarafından önerildiğini ve bazı Kızılbaş beylerinin de bu planı desteklediğini yazmaktadır. Şah Abbas'ın bu plana katılmadığını söylemekle birlikte ne önerdiğini de yazmamaktadır. Audrey Burton ise bu husustan bahsetmemektedir. Şah Abbas'ın otoriter tavrı ve Özbek şehzadelerin ona olan ihtiyaçları düşünüldüğünde Şah Abbas'ın onaylamadığı bir planın uygulanması imkan dahilinde değildir.

Baki Muhammet, Şah Abbas'ın mektubunda yer alan önerileri reddetti. Şah Abbas ve ordusu yirmi gün sonra Belh'in dışına vardı. Ancak askerlerin çoğu sıcak hava, erzak sıkıntısı, dizanteri ve yorgunluktan dolayı savaşıyor durumda değildi. İki ordu Belh yakınlarında mevzi aldı. Baki Muhammet, şehre yakın olması, halkın desteği ve suya kolay erişmesi nedeniyle daha avantajlıydı. Ordusu sayıca az olduğundan bütün ordusuyla saldırmayıp, bekleme oyunu oynadı. Şah da başarı şansı olmadığını gördüğünden Baki Muhammet'in ilk hamleyi yapmasını bekledi. Baki Muhammet, Şah'a bir mektup yollayarak ilk hamleyi yaptı. Baki Muhammet mektubunda iki şehzadeyi istediğini, iade edilmeleri halinde diğer Özbek şehzadeleri gibi gölgesinde mutlu olacaklarını, bu istekleri reddedilirse de saldıracığını ve Şah'ın yenilgisinin Şah'ın şöhretini yok edeceğini söyledi. Bunun üzerine Şah Abbas risk almadı ve ordusuna saldırmama emri verdi. Baki Muhammet de aynısını yaptı ve bir ay boyunca iki ordu karşılıklı olarak durdu. Ancak Şah'ın ordusundaki hastalık ve

³³³ İskender Bey Münşi, 1978, s. 814.

³³⁴ İbid., s. 815.

açlık devam etti. Ordudaki asker sayısı çok azalmış, askerler açlıktan ağaç yaprakları yemeye başlamıştı. Ayrıca Belh halkı da Astrahanlılardan vazgeçmiş gibi görünmüyordu. Savaşı kazanamayacağını anlayan Şah seferden vazgeçip 1602 yılı Haziran ayında İran'a dönmeye karar verdi.³³⁵ Şah Abbas'ın seferi sonlandırmasındaki bir diğer etken orduda yaşanan gıda zehirlenmesiydi. Erzakları tükenen ve aç kalan askerler yoldaki ılgın ağacının yapraklarını yemiş ve zehirlenmişlerdi.³³⁶

Yaz sıcağında ordu oldukça yavaş hareket ediyordu. Ancak Özbekler Safevi ordusunu hızlı bir şekilde takip ediyordu. Safevi ordusunun artçıları Belh'ten iki gün uzaklıkta bir yerde Özbekler tarafından tuzağa düşürüldü ve Safeviler pek çok kayıp verdi. Şah Abbas, çekilmeye devam etti. Şah, Andhud'a vardığında askerlere koyduğu yağma ve esir alma yasağını kaldırdı. Yağma yapacak birlikler Şibirgan ve diğer yerlere gönderildi. Şah Abbas Andhud'da bir gün durdu ve durduğu gün boyunca şehirdeki asiller, gaziler, müftüler ve önemli kişilerin tespit edilip Irak'a gönderilmesini emretti. Kadınlar ve çocuklar da köle olarak alındı. Andhud şehri tamamen boşaltılmıştı.³³⁷ Belh seferinden istediğini elde edemeyen, Özbeklerin de Astrahan sülalesinden vazgeçmediğini gören Şah, hem intikam almak hem de askerlerinin ganimetsiz dönmesini önlemek için bu gibi yağma hareketlerini serbest bıraktığı düşünülmektedir. Sefere çıkarken yöre halkının gönlünü almak için olumlu hamleler yapsa da halkı kazanmaktan ümidini kaybetmesi de onu bu hareketi yapmaya itmiş olabilir.

Safevi ordusu Andhud'dan ayrıldıktan sonra geri dönüş yolculuğuna devam etti. Safevi ordusu Kutlaş'a yaklaştığında bir grup Özbek, sol kanattaki Ustacalu aşiretinden olan kurçilere saldırdı. Ustacalular Özbekleri takip ederken Şibirgan'da pusuya düştüler ve pek çok Safevi askeri öldü. Şah Abbas Çiçektav'a geldi ve buradaki kaleyi yıktı. Sonra Maruçak'a geldi ve sınırdaki Maruçak kalesini güçlendirdi. Maruçak'tan sonra Herat'a oradan da 1602 yılının Eylül ayında Meşhet'e ulaştı. Meşhet'ten sonra da Kaşhan üzerinden İsfahan'a gitti.³³⁸

³³⁵ A. Burton, 1997, s. 117.

³³⁶ S. S. Ükten, Ankara, 2016, s. L.

³³⁷ İskender Bey Münşi, 1978, s. 820.

³³⁸ A. Burton, 1997, s. 117, İskender Bey Münşi, 1978, s. 822.

Ekber Şah'ın öfkelerini üzerine çeken, Şah Abbas'ın da Belh'e bir kez daha saldıracığından endişe eden Baki Muhammet Han, Osmanlı'dan yardım istedi. Sultan III. Mehmet'e elçi gönderip ondan silah yardımı istedi. Sultan III. Mehmet de İran'la savaşın yakın olduğunu bildiğinden bu talebe olumlu cevap verdi. Baki Muhammet Han'a Safevilere karşı kullanılmak üzere 20 top ve 200 tüfek gönderildi. 1603 yılı Ağustosunda Osmanlı ve İran arasında savaş çıktı. Şah Abbas, Maverainnehir hanlığına saldırmadığı gibi Baki Muhammet Han da İran'a karşı bu silahları kullanmadı.³³⁹ Şah Abbas, 1590 yılında Osmanlı devletine kaybettiği toprakları yeniden ele geçirmeye odaklanmıştı. Horasan sınırındaki Buhara emirleri İranlı mevkidaşlarına mektup göndererek iki tarafın birbirlerine ve kervanlarına saldırmaması için mektup yazdı. Bu durum Osmanlı'yla savaşmak isteyen Şah Abbas'ı memnun etti.³⁴⁰

2.1.1.12 Belh Seferi Sonrası Buhara Hanlığındaki Olaylar

Baki Muhammet Han'ın, Horasan'daki emirlere gönderdiği barışçı mesaj bir miktar nefes almasını sağlamıştı. Şah Abbas'ın 1603 yılı Eylül ayında Osmanlı'ya saldırmasını üzerine Çahar Cuy ve Andhud'a asker gönderdi. Ancak babası Cani Muhammet'in ölümü ve Kıldı Muhammet'in hanlığa saldırması üzerine planlarını değiştirdi. Tahta çıkmayı dedesine teklif etse de kabul etmedi ve Baki Muhammet Han 17 Kasım 1603'te Buhara'da tahta çıktı. Kuzeyden Kıldı Muhammet yeniden saldırdı. Bu saldırıya Kırgız ve Kazaklar da katıldı. Ancak Baki Muhammet Han onlara karşı direnmeyi başardı.³⁴¹

1604 yılı yazında içinde kayın biraderi Abdi Hoca'nın da bulunduğu bir grup Baki Muhammet Han'a karşı komplo kurdu. Abdi Hoca, Baki Muhammet Han'ın otoritesini Tirmiz'de tanınması karşılığında verilen ödülün yetersiz olduğunu düşünüyordu. Baki Muhammet Han da sert yönetimi ve vergiler yüzünden sevilmiyordu. Komplocular Baki Muhammet Han'ı öldürüp yerine Abdi Hoca'yı getirmek istedi. Ancak suikastçi çıldırınca suikast girişimi başarısız oldu ve suikastçi

³³⁹ Hammer, II. Cilt, s. 723.

³⁴⁰ A. Burton, 1997, s.118.

³⁴¹ İbid., s.120.

işkencede her şeyi itiraf etti. Baki Muhammet Han, komplocuları öldürttü, Abdi Hoca ve bir diğer hocayı sürgün etti, mallarına da el koydu.³⁴²

Abdi Hoca bu olaylar üzerine Hindistan'a sığındı. 1604 yılı Eylül ayında Ekber Şah'ın sarayına varan Abdi Hoca sıcak karşılandı. Ekber Şah, hanlığa saldırmak için güzel bir bahane elde etmişti. Abdi Hoca da Baki Muhammet Han'ın zulmünden ve tiranlığından bahsetmişti. Ekber Şah, Maverâünnehir'e sefere çıkmayı düşünse de komutanları Dekken'de durumun ciddi olduğunu ve orada kalmaları gerektiğini bildirdiler. Bunun üzerine Ekber Şah Maverâünnehir seferinden vazgeçti.³⁴³

1604 yılı sonlarında Kıldı Muhammet ve Kazaklar yeniden hanlığa saldırdılar. Ancak saldırıları başarısız oldu ve Baki Muhammet Han onları vassalı yaptı. Ancak Baki Muhammet Han hastalandı ve 1605 yılında öldü. Yerine kardeşi Veli Muhammet'in geçmesini istedi. Baki Muhammet Han, kardeşi Din Muhammet Han'ın ölümünden sonra hanlığı eski gücüne kavuşturmuş, İran'dan ve Kazaklardan gelen saldırılara karşı başarılı bir şekilde hanlığı ayakta tutmayı başarmıştı.³⁴⁴

Baki Muhammet Han'ın ölümünden sonra İran'da bulunan Buharalı sığınmacılar hanlığın içinde bulunduğu karışık durumu değerlendirmek için harekete geçti. 1605 yılı Eylül ayında sığınmacılardan Yar Muhammet Bey, Nahcivan'a Şah Abbas'la görüşmeye gitti. Azerbaycan ve Şirvan'ın fethiyle meşgul olan Şah Abbas, ilk başta onlarla ilgilenmedi. Yar Muhammet Bey Şah'a önce kendilerinin Herat'ın kuzeydoğusundaki Garcistan'ı kontrol edeceğini, sonrasında ise Belh'e yürüyeceklerini söyledi. Bunun üzerine Şah Abbas Horasan ve Garcistan'daki emirlerine Özbeklere yardım etmeleri için talimat verdi. Özbek şehzadeleri 1605 yılı Aralık ayında Kazvin'den ayrılıp Horasan'a gitti. Herat'a vardıklarında onlara silah ve destek kuvvet verildi. 1606 yılı baharında Garcistan'a doğru yola çıktılar. Şah Abbas'ın Osmanlı'ya karşı kazandığı Sufiyan zaferinden etkilenen pek çok aşiret etraflarında toplandı.³⁴⁵

³⁴² A. Burton, 1997, s. 121.

³⁴³ İbid., s. 122.

³⁴⁴ İbid., s. 122.

³⁴⁵ İskender Bey Münşi, 1978, s. 824.

Veli Muhammet Han, Bedahşan'da çıkan isyanı bastırmak için yeğeni İmam Kulu Han'ı yolladı. Ancak şöhretinin arttığını duyunca Kunduz'a çekilmesini emretti. Veli Muhammet Han'ın devlet işlerinden anlamaması ve eğlenceye düşkün olması yüzünden bazı emirler onu devirip yerine İmam Kulu Han'ı tahta oturtmayı planladı. Ancak plan ortaya çıkınca İmam Kulu Han'ın haberi olmadığı ortaya çıktı. Bu yüzden ordu komutanlığı görevinden alındı. Veli Muhammet Han devlet hazinesini ölçsüz bir şekilde fakirlere dağıtıyordu. Emirlerin kendinden rahatsız olduğunu ve İmam Kulu'nun etrafından toplandıklarını anlayınca onu affetti ve Semerkant valisi yaptı. Kuzeyden Kazakların saldırısı geri püskürtüldü, güneyde ise Bedahşan'daki ayaklanma tamamen bastırıldı.³⁴⁶

İran'daki Özbek şehzadeler Cihangir Sultan ve Muhammet Selim Sultan 1607 yılı baharında 13.000 kişilik bir orduyla Belh'e saldırmak için Garcistan'dan hareket etti. Hazara kabileleri, Şibirgan, Meymene ve Çiçektav emirleri Belh valisi Şah Bey Kükeltaş'tan yardım istedi. O da şehirde kalıp Han'a mektup yazarak talimat istedi ve şehrin savunmasını güçlendirdi. Şehzadelerin ordusu Maruçak'a vardığında Veli Muhammet Han, Hacı Bey Kuşçu komutasında bir ordu gönderdi. Şehzadelerin ordusundan korkan bazı askerler taraf değiştirdi. Ancak Han'ın yeğenleri duruma müdahale etti ve Şehzadelerin ordusu yenildi. Şehzadelerin ordusu Garcistan'a kaçtı ve yeni kuvvetler toplayarak yeniden saldırdı. Veli Muhammet Han, kardeşi Nadir Muhammet'i Belh valisi olarak atayarak üzerlerine gönderdi. Nadir Muhammet'in düşmanla temas kuramaması üzerine Veli Muhammet Han bizzat kendisi ordunun başında Belh'e gitti. Ancak Belh emirleri Saripul'da Cihangir Sultan ve Muhammet Selim Sultan'ın ordularına yenilmişti. Şibirgan'da halk da şehzadelerin etrafına toplanmıştı ve Belh yakınlarındaki Akça'ya gelmişlerdi. Veli Muhammet Han'ın komutanı Muhammet Baki Bey şehzadelerin ordusuna saldırarak onları yendi. Özbeklerin ordusu seferi planlayanları aramaya başladı. Önce Yar Muhammet Bey yakalandı ve öldürüldü. Sonra Muhammet Selim kayboldu. Cihangir Sultan da Saripul'a döndü ve Nadir Muhammet'in Belh'ten ayrıldığını duyunca Belh'e girdi. Ancak kısa süre sonra yakalandı ve öldürüldü.³⁴⁷

³⁴⁶ A. Burton, 1997, s. 125.

³⁴⁷ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 213.

Veli Muhammet Han, şehzadeleri desteklemesinden dolayı Şah Abbas'ı cezalandırmak için sefer düzenlemeye karar verdi. 1607 yılı Sonbaharında iki orduyu Horasan'a gönderdi. Birincisine Merv'i yağmalamalarını, ikincisine ise daha güneye Badgis'e gitmelerini emretti.³⁴⁸ Ordunun ana unsurları Badgis-Herat yolunun kesiştiği yerde bulunan Havz-ı Han kalesinin önünde üç gün boyunca kamp kurdu. Ancak kaleye saldırmayıp Zorabad ve Badgis bölgesindeki kabileleri yağmaladılar. Horasan emir-ül ümerası Özbek saldırısına karşı uyarıldı. O da diğer kalelerdeki askerlere haber gönderdi ve askerlerini savaşa hazır hale getirdi. Ancak ani hava değişimi sonucu kar yağışı başladı ve Özbeklerin pek çoğu soğuktan dondu. Sağ kalanlar ise geri çekildi. Geri çekilenlerin bir kısmı da Maruçak kalesinden geçerlerken kale komutanı Hüseyin Han'ın oğlu Kazak Han'ın saldırısına uğradılar.³⁴⁹

Merv tarafına giden Özbekler bölgeyi yağmaladı ve içinde eşyalar ile hayvanların da bulunduğu ganimetlerle Çahar Juy'a geri döndü. Merv valisi Bektaş Han Ustacalu, 300 adamını kalede bırakarak Özbekleri takibe koyuldu. Adamlarının bir kısmını öncü olarak gönderdi. Öncüler Özbeklerle karşılaşınca saldırıya geçti. Özbeklerin bir kısmı kaçtı bir kısmı ise savaşarak öldü. Bektaş Han, olası bir tuzağa düşmemek için Özbekleri takip etmedi. 28 Şubat 1607'de Bektaş Han, Şah'ın Şamahı'daki kampına bir haberci ve Özbek esir gönderdi. Ayrıca on iki önemli Özbek esir de savaşta bulunan Safevi gazileriyle birlikte Şah'a gönderildi. Esirler ve onları götürenler Halkal yakınlarındaki Miyansaray'a geldiğinde Özbek esirlerden biri ellerini çözdü ve arkadaşlarının bazılarını da kurtarmayı başardı. Bektaş Han'ın askerleri çevredeki köyleri esirler konusunda uyardı. Bir süre sonra esirler yakalandı ve Şah'ın huzuruna çıkarıldı. Şah Abbas ise esirlerin hepsini idam ettirdi.³⁵⁰

Veli Muhammet Belh'i ele geçirince halkın Nadir Muhammet'i desteklediğini görünce bundan endişelendi. Diğer yeğeni İmam Kulu Han'la da arası bozuk olan Veli Muhammet Han, Belh'i ele geçirmek için Şah Abbas'tan destek almak istedi. 1610 yılı ilkbaharında İran'ın Horasan valilerine mektup yazarak Şah Abbas'la dostça ilişkiler kurmak istediğini söyledi. Ancak Şah Abbas, Gürcistan seferinde

³⁴⁸ A. Burton, 1997, s. 127.

³⁴⁹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 936.

³⁵⁰ İbid., s. 937.

olduğundan sadece doğu sınırlarının barış içinde olmasından memnun olduğunu söyledi. Ayrıca Belh'e müdahale etmesi için de herhangi bir neden yoktu. Mirza Ali Bey Türkmen'i Buhara'ya elçi olarak gönderdi ve elçi Buhara'da iyi bir şekilde ağırlandı.³⁵¹

İran'la iyi ilişkiler kurulması hanlıkta yaşayan halkı rahatsız etti. Veli Muhammet Han'ın emirleri de bu durumdan rahatsız olduğundan İmam Kulu'ya mektup yazıp başkente gelmesini ve amcasını devirmesini istediler. Ama mektupları hanın eline geçti. Veli Muhammet Han, mektubu yazan emirleri yargıladı ve 1610 yılı Kasım ayında hepsini idam ettirdi. İdam edilen emirlerin arasında Hanlığı 1607 yılındaki savaşta savunan Hacı Bey Kuşçu'nun da bulunması diğer emirleri korkutsa da bu durum onları İmam Kulu Han'ın tarafına itti. Muhammet Baki Bey, Yalangtuş Bey ve Hoca Haşim Belh'e kaçtı ve İmam Kulu'yla birleşip Veli Muhammet Han'a savaş açtılar. İki ordu 1611 yılı Mart ayında Karşı yakınlarındaki Katlış'ta karşılaştı. Veli Muhammet Han'ın ordusu sayıca az olduğundan Veli Muhammet Han uzlaşma teklif etti. Emirler kendisine teslim edilirse onları bağışlayacağını söyledi. Ancak o gece Veli Muhammet Han'ın kampına yaban domuzları ve kurtlar saldırınca düşman baskını olduğunu sanan Veli Muhammet Han kaçtı. Geri kalan askerleri de teslim oldu.³⁵²

Veli Muhammet Han, Buhara'ya gitti ama şehrin kapılarını kimse açmadı. Sonra Çahar Cuy'a gitti. Ancak 26 Mart 1611'de Nadir Muhammet'in burayı kuşatmak için harekete geçtiğini duydu. Hacca gitmek ve Şah Abbas'tan yardım alacağı beklentisiyle İran'a kaçtı. Veli Muhammet Han önce Şah'la görüşmek niyetiyle Merv'e gitti. Şah'a dostluk mektubu gönderdi ve Şah da Veli Muhammet Han'ın yolculuğundaki ihtiyaçlarının karşılanması için valilerine talimat verdi. Ayrıca Han'a hediyeler de gönderdi. Önce Meşhed'e gitti. Meşhet'teyken İmam Rıza türbesini ziyaret etti ve bu Şah Abbas'ı memnun etti. Şah Abbas ona altınla süslü Irak atları, at, deve, çadır, şamdan, halı ve pek çok değerli hediye gönderdi. Ayrıca deri, kürk, şam kumaşı, altın kaftanlar ve para gönderdi.³⁵³

³⁵¹ A. Burton, 1997, s. 128.

³⁵² İbid., 129.

³⁵³ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 214.

Veli Muhammet Han, Meşhet yakınlarındaki Çahar Bağ'da Meşhet darugası Şah Nazar Bey Tekelü'nün kardeşi Mirza Arap tarafından ağırlandı. Sonra Irak tarafına giderek Bestam'a ulaştığında Esterabad valisi Ferhat Han tarafından karşılandı. Ferhat Han ona Semnan'daki Kar adlı yere kadar eşlik etti. Kar'da Şah tarafından karşılamak ve İsfahan'a kadar eşlik etmek üzere gönderilen Eşik Ağasıbaşı Ali Kulu Han Şamlu tarafından karşılandı. Ertesi gün Ali Kulu Han, Veli Muhammet Han'ı ağırladı ve Han'a pek çok hediye verildi. Kaşhan'dan geçtiklerinde ise şehir aydınlatıldı.³⁵⁴

Şah Abbas, Veli Muhammet Han'ı İsfahan'ın 15-20 kilometre dışındaki Devletabad adlı yerde Allahverdi Bey, kurçibaşı Allahkulu Bey, mühürdar Nadir Han gibi üst düzey yetkililerle birlikte karşıladı. Şah Abbas at üstüneyken Veli Muhammet Han'ı kucakladı ve sıcak davrandı. Kemal Devletabadi adlı bir şeyh, Şah Abbas ve Veli Muhammet Han'ı çilehanesine davet etti. Karşılamadan sonra Şah Abbas'la birlikte şehre değerli eşyalarla süslü ve 20.000 tüfekli askerin dizildiği bir yoldan geçtiler. Şah evlerinden birini Han'a tahsis etti. İhtiyaçları saraydan karşılandı. Ertesi gün Şah Abbas onu ziyaret ederek sıcak bir şekilde sohbet etti. Onu ziyafetlere, özel akşam yemeklerine ve av partilerine davet etti. O gün "Su Serpme Festivali"ydi ve Veli Muhammet Han, Nakş-i Cihan meydanında yapılan ateş gösterileri, aydınlatmalar, çevgan oyunları, at ve okçuluk yarışmalarından çok etkilendi.³⁵⁵

Şah Abbas, Veli Muhammet Han'a tahtını elde etmesi için yardım edeceğine söz verdi ancak bu işi Azerbaycan'ı tamamen fethedeceği gelecek sene yapabileceğini söyledi. Veli Muhammet Han, Şah'ın hemen yardım etmeyeceğini anlayınca hanlığa geri dönmeyi düşündü. Bu arada İmam Kulu Han'ın kendisini kafir ilan ettiğini, eşi Ay Hanım'la olan nikahının düştüğünü ve İmam Kulu Han'ın da Ay Hanım'la evlendiğini öğrendi. Ayrıca Veli Muhammet Han, Maveräünnehir'den de davet mektupları alıyordu. Bu şartlar içinde Şah'ın da yardıma gelebileceğini düşünen Veli Muhammet Han, hanlığa dönmeye karar verdi.³⁵⁶

³⁵⁴ İskender Bey Münşi, 1978, s. 1043.

³⁵⁵ İskender Bey Münşi, 1978, s. 1044, A. Burton, 1997, s. 130.

³⁵⁶ A. Burton, 1997, s. 130.

Hanlığa dönmeden önce Veli Muhammet Han, Şah'tan kendisinin Kızılbaş askeriyle Maverainnehir'e gitmesinin hoş karşılanmayacağını, bu yüzden Herat'ta bekleyen oğluna askeri kuvvet vermesini, bu kuvvetlerin Garcistan'dan saldırmasını istedi. Şah Abbas, bu plana razı olmasa da sonrasında kabul etti. 1611 yılı Temmuz ayında Veli Muhammet Han İran'dan ayrıldı. Şah Abbas da birkaç gün önce Azerbaycan seferi için yola çıkmıştı. Şah Abbas yola çıkmadan önce Veli Muhammet Han'a at, deve, katır, çadır, silah ve para verdi.³⁵⁷

Veli Muhammet Han, Meşhet'e ulaştığında Belh'e mi yoksa Buhara'ya mı saldıracağı konusunda tereddüt etti. Veli Muhammet Han'a katılan Özbekler, İmam Kulu Han'ın Taşkent'e Kazakların üzerine sefere gittiğinden dolayı iki şehrin de boş olduğunu söyledi. İmam Kulu Han ve kardeşi Taşkent'ten yeni dönmüş ve askerlerinin çoğunu da Semerkant'a bırakmıştı. Hanlığa saldırmak için vaktin uygun olduğuna karar veren Veli Muhammet Han Çahar Juy ve Buhara'ya, oğlu da Kızılbaş askeriyle Belh'e saldıracaktı. Buhara'ya yürüdüğünde İmam Kulu Han Buhara'daydı Veli Muhammet Han'ın geldiğini duyunca haberi doğrulamak için bir adam gönderdi. Ancak gönderdiği adam Veli Muhammet Han'ın tarafına geçince İmam Kulu Han tehlikeyi anladı ve şehirden ayrıлып Karşı ve Belh tarafına gitti. Veli Muhammet Han ise 25 Ağustos 1611'de Çahar Cuy'u, ertesi gün de Buhara'yı ele geçirdi. Veli Muhammet Han, yeğenine destek veren kişilere karşı intikam almaya başladı. Ancak intikam güden politikalar izlemesi destekçilerini kaybetmesine neden oldu. Ay Hanım'ın evlenmesinden sorumlu tuttuğu Cübeyri Şeyhi Abdürrahim'i cezalandırarak onun desteğini kaybetti. İmam Kulu Han'ı destekleyenleri ağır cezalara çarptırdı. İhanet edebileceğini düşündüğü kişileri yakalatıp sokak ortasında işkence yaptırdı. Bir süre sonra yanındaki asiller ve beyler de aynı duruma düşmekten korkup ona verdikleri desteği çekti.³⁵⁸

Veli Muhammet Han, hanlık içinde kendisine karşı oluşan muhalefetin farkında değildi. Buhara'yı kolayca ele geçirdiği için hanlığa bağlı diğer şehirlerde de zorlanmayacağını düşünüyordu. Bu yüzden yanında bulunan İranlı askerlerin yarısını Şah Abbas'a geri gönderdi ve Şah'a ülkenin tamamını kontrol ettiğini söyledi. Veli Muhammet Han'a yeğeninın Karşı yakınlarında olduğu söylendi ve

³⁵⁷ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 216.

³⁵⁸ A. Burton, 1997, s. 132.

takibe başlandı. Yanındaki devlet adamları yeğenin yokluğunda Semerkant'ı almasının daha iyi olacağını söylediler.³⁵⁹ Veli Muhammet Han ve yanındaki Kızılbaş askerleri İmam Kulu Han'ın Karşı'da az kişiyle bulunmasından dolayı Karşı'yı kuşatmaya karar verdi. İmam Kulu'nun Semerkant'a ulaşması durumunda durumun daha da zorlaşacağını düşündüler. Ancak Özbek yaşlıları (emirleri) bu fikre karşı çıkıp Semerkant'a yürümekte ısrar etti. Veli Muhammet Han da onlara uydu ve Semerkant'a yürüdü.³⁶⁰

Semerkant'ta bulunan emirler Veli Muhammet Han'ın tahta çıktığını duyunca ona itaat edip etmemek konusunda fikir ayrılığına düştü. Veli Muhammet Han ve İmam Kulu Han Karşı'dayken iki tarafın arasındaki ayrışma keskinleşti. Semerkant'taki İmam Kulu Han yandaşları hızlıca Karşı'ya gidip şehirdeki durumu ona haber verdi ve az kullanılan bir yol üzerinden onu Semerkant'a getirdiler.³⁶¹ Bunlardan habersiz olan Veli Muhammet Han, Semerkant'a son derece yavaş hareket ediyordu. Yavaş hareket etmesinin sebebi Semerkant emirlerine kin gütmeyeceği mesajını vermek ve desteklerini alacağına olan güveniydi. Semerkant'a yaklaştığında İmam Kulu'nun Semerkant'a geldiğini öğrendi. Yavaşlığı İmam Kulu ve kardeşi Nadir Muhammet'in savunma düzeni almasını sağlamıştı. Veli Muhammet savaş alanına çok yavaş geldiği gibi, sayısal olarak üstün olmasına rağmen Kazak Hanı Abuli Sultan ve kardeşi Buhung'dan gelecek 5.000 kişilik takviyeyi bekledi. Kazak Hanından gelen takviye sadece 300 kişiydi. Abuli Sultan kendisinin ertesi gün geleceğini söyledi. Veli Muhammet Han beklerken İmam Kulu Han ilk saldırıyı yaptı. İran askerleri iyi bir savunma yaptı. Bununla birlikte Semerkant'taki din adamları İmam Kulu'yu destekledi ve Veli Muhammet'i kafir ilan etti. Bu yüzden takviye gelecek Kazak askerleri İmam Kulu'ya katıldı. Kazakların saf değiştirmesi Veli Muhammet Han'ın ordusunda karmaşaya sebep oldu ve ordu dağıldı. Veli Kulu Han, yanındaki 300 İranlı askerle sonuna kadar savaştı. İmam Kulu Han amcasını yakalattı ve idam ettirdi. Sağ kalan 40-50 İranlı asker de tüccar kılığına girip Horasan'a dönebildi. Veli Muhammet Han'ın oğlu da İran'a kaçtı.³⁶²

³⁵⁹ A. Burton, 1997, s. 132.

³⁶⁰ İskender Bey Münşi, 1978, s. 1053.

³⁶¹ İbid., s. 1053.

³⁶² A. Burton, 1997, s.134.

2.1.1.13 İmam Kulu Han'ın Tahta Geçmesi Sonrası Olaylar

Veli Muhammet Han'ın ölümünden sonra tahta İmam Kulu Han geçti. 1611 yılı Ağustos ayında Veli Muhammet Han'ın oğlu Rüstem Muhammet Han, İranlı askerlerle birlikte Belh'e saldırmıştı. Nadir Muhammet Han, Veli Muhammet Han'a karşı Semerkant'a kardeşiyle beraber savaşmaya gittiğinden duruma müdahale edememişti. Rüstem Muhammet Han da Belh ve Çiçektav çevresini yağmalamış. Ancak yenilerek bölgeden çekilmek zorunda kalmıştı.³⁶³

İmam Kulu Han, Veli Muhammet Han'la savaşırken Kazakların desteğini almak için Tursun Muhammet Sultan'ın oğlunu Taşkent valisi yapmış ancak onlardan hiçbir yardım gelmemişti. Veli Muhammet'le olan savaşta İmam Kulu Han'a yardım eden Abuli Han ise savaştan sonra İmam Kulu'nun kampını ve Semerkant çevresini yağmalamıştı. Bunun üzerine İmam Kulu Han kendisine yakınlık gösteren İşim Sultan'ın oğlunu Taşkent valisi yaptı. Ancak bu durum İşim Sultanı memnun etmedi. Bunun üzerine İşim Sultan ve Abuli Sultan birleşerek Taşkent ve Türkistan'a saldırdı. İmam Kulu Han kuzeyde Kazaklarla meşgulken 1612 yılında Rüstem Muhammet Han'ın taraftarları Çiçektav'a saldırdı. Çiçektav valisi Abdullah Bey Kıpçak'ı ele geçirdi. Meymene valisini de Darre-yi Cüz Cazravan kalesine kaçırmaya zorladı. Ancak Rüstem Muhammet, Taşkent'te İşim Sultan'a karşı savaşan Yalangtuş Beye yardım edip geri dönen Divanbeyi Allahyar'ın bölgeye gelmesi üzerine mağlup oldu ve kaçtı. Ancak Abdullah Bey Kıpçak'la olan ittifakı devam etti.³⁶⁴

1613 yılında Rüstem Muhammet İran'dayken taraftarları yeniden Belh ve çevresine saldırdı. Garcistan'da gıda sıkıntısı yaşandığından halk Belh tarafında yağma yapmak için Abdullah Bey Kıpçak'a katılmaya başlamıştı. Pek çok kale ve içindeki erzak Abdullah Bey'in taraftarlarınca ele geçirildi. On gün sonra Buhara ordusu geldi. Rüstem Muhammet'in taraftarları yenilse de Buhara ordusuna ağır kayıplar verdirmişlerdi. Rüstem Muhammet bu zaferden memnun oldu ve elde edilen ganimet ile esirlerden bir kısmını Şah Abbas'a gönderdi.³⁶⁵

1613 yılı ilkbaharında Kazaklar Türkistan ve Taşkent'i ele geçirmişti. İmam Kulu Han emirlerini Türkistan ve Taşkent'i almaları için bırakırken kendisi de

³⁶³ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 216.

³⁶⁴ A. Burton, 1997, s. 136.

³⁶⁵ Ibid., 137.

Kazakları cezalandırmak için Kıpçak bozkırlarına gitti. Ancak Fergana ve Andican'da İşim Sultan'ın kışkırtmasıyla ayaklanma çıkması üzerine Fergana ve Andican'a dönmek zorunda kaldı. İşim Sultan'ın rakibi Tursun Muhammet Sultan, İmam Kulu Han'la müttefik oldu ve Taşkent valisi yapıldı. Nadir Muhammet Han, İmam Kulu Han yoldayken Andican'daki ayaklanmayı bastırmıştı. İmam Kulu Han, Nadir Muhammet Han'ın geri dönmesine izin verdi. Ancak kısa bir süre sonra Andican'da yeniden isyan çıkması üzerine geri çağırdı.³⁶⁶

Bu ortamda Rüstem Muhammet, Nadir Muhammet'in Kazaklar üzerine seferini fırsat bilip Garcistan'a geldi. Nadir Muhammet Han durumu kardeşine anlatsa da kardeşini ikna edemedi. Semerkant'a doğru yola çıkarken yerine kendisini ve kardeşini Salar köprüsü savaşında kurtaran atalığı Abdurrahman Uşun'u bıraktı. Rüstem Muhammet iki defa Belh'e saldırdı. Saldırıların ilkinin Abdullah Bey Kıpçak yaptı. Abdullah Bey, sürpriz bir saldırıyla Faryab ve Belh'e yürüdü. Bunu gören Belh valisi Abdurrahman Uşun, şehir halkını, etraftaki köylerin halkını ve din adamlarını toplayarak şehir dışında savunma yaptı. Abdurrahman Uşun'un yaptığı savunma etkili oldu ve Abdullah Bey Kıpçak savaş alanını terk etti. İkinci saldırıya Rüstem Muhammet bizzat komuta etti. Rüstem Muhammet Belh'in dış mahallelerine saldırdı ve Abdurrahman Uşun kaleye çekildi. Abdurrahman Uşun, Rüstem Muhammet'i zayıf olduğu yönünde aldatmak için hemen saldırmadı. Gece vakti hiç beklenmedik bir anda saldırdı ve Rüstem Muhammet yenilerek Herat'a kaçtı.³⁶⁷

1613 yılı Eylül ayında İmam Kulu Han, Hoca Nevruz adlı bir elçiyi Moskova'ya gönderdi. Hoca Nevruz, İmam Kulu Han'ın İran'la iyi ilişkiler içinde olduğunu, iki ülke arasında ticaret kervanlarının ve elçilerin gidip geldiğini söyledi. Ayrıca Şah Abbas'ın İmam Kulu Han'a Osmanlı'ya karşı beraber hareket etmeyi teklif ettiğini ancak Han'ın bu teklifi reddettiğini söyledi. Bu cevapla İmam Kulu Han, Sünni dünyasının liderine karşı Şii'lerle ittifak etmek istemediği ve Rüstem Muhammet'in Şah tarafından desteklenmesini onaylamadığı mesajını vermiştir. Şah Abbas'ın da İmam Kulu Han'dan herhangi bir beklentisi yoktur. Şah Abbas bu teklifle hanlığa karşı güçlü olsa da Gürcistan seferiyle meşgul olduğundan herhangi bir harekette bulunmayacağı mesajını vermek istemiştir. Ayrıca Rüstem

³⁶⁶ A. Burton, 1997, s. 137.

³⁶⁷ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 217.

Muhammet'in saldırılarını desteklemeyeceğini, İmam Kulu Han'dan da buna karşılık Türkiye ve Gürcistan seferindeyken Horasan'daki İran hakimiyetine saygı göstermesini beklemiştir.³⁶⁸

İran ve Buhara arasındaki ilişkiler Hoca Nevruz'un anlattığı gibi iyi değildi. Moskova'da bulunan İran elçisine 1613 yılı sonlarında Buhara üzerinden İran'a gitmesi teklif edilse de İran elçisi bu teklifi Özbeklerle savaşta olduklarından dolayı reddetmişti. İranlı elçi Buharalı elçilerin Kazan'da rehin tutulması durumunda Buhara üzerinden İran'a gideceğini söylemiştir. Hoca Nevruz bu yüzden Kazan'da bir yıl alıkonuldu. Ancak kendisine bu söylenmedi. Alıkonulmasının nedeni kendisine Düzmece Dimirtri'nin karısı Marina Mnizsek'in Astrahan'ı elinde tutan Kazak atamanı İvan Zarutskii'nin elinde olduğundan Astrahan'dan geçemeyeceği söylenmişti. Hoca Nevruz, Astrahan'dan geçmeden önce de Marina Mnizsek, Şah Abbas'a mektup yazarak kendilerine destek vermeleri durumunda Astrahan'ı İran'a vereceklerini söylemişti. Bu yüzden Rus elçi Tikhanov ve İranlı mevkidaşı Hazar üzerinden gidemezlerdi ve Hoca Nevruz'u rehin tutarak Ürgenç üzerinden İran'a gitmişlerdi. Tikhanov Astrahan Zarutskii'den alındığından dolayı dönüşü Astrahan üzerinden yapabildi. 1615 yılı Nisan ayında Moskova'ya varan Tikhanov, Çar'a İran ve Buhara arasındaki ilişkilerin Hoca Nevruz'un anlattığı kadar iyi olmadığını söyledi. 30 Aralık 1614'te Rüstem Muhammet'in Moskova'ya gönderdiği elçi gelmişti. Elçi, Çardan Buhara'ya karşı asker istemeye gelmişti.³⁶⁹

İmam Kulu Han, Şah Abbas'ın Gürcistan seferinde olması, Rüstem Muhammet'in de Herat'ta olması ve Belh'e saldırmasından dolayı Horasan'a sefere çıkmayı planladı. Kendisi sefere katılmadığından ilk saldırıya 1614 yılı sonlarında Yalangtuş Bey komuta etti. Yalangtuş Bey, 20.000 askerle Merv'e yürüdü ve şehir dışındaki bir grup süvariye yendi. Yalangtuş Bey, Merv'i kuşatmaya hazırlanırken askerlerinin bir kısmını da Meşhet tarafına gönderdi. 1615 yılı Mart ayında Şah'ın Gürcistan seferinden döndüğü ve Mazendaran'a geldiğini duyunca kuşatmayı kaldırdı ve yüklü ganimetlerle hanlığa geri döndü.³⁷⁰

³⁶⁸ A. Burton, 1997, s. 139.

³⁶⁹ İbid., s. 142.

³⁷⁰ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 218.

Birkaç ay sonra Kara Togma adlı Buhara emiri 4-5.000 askerle Belh'ten hareket etti. Cam ve Boharz'ı yağmalayıp pek çok ganimet elde ederek Belh'e geri döndü. Herhangi bir dirençle karşılaşmayan Kara Togma daha az adamla yeniden sefere çıktı. Ancak bu sefer başarılı olamadı. Önce Karuk kalesini elinde bulunduran Cemşidi kabilesiyle savaştı. İki taraf da büyük kayıplar verdi ve Kara Togma, Karuk kalesini alamadı. Bunun üzerine Kara Togma Herat tarafına gitti. Sonra da Kuhdestan tarafına çekildi. Herat valisi Hüseyin Han, Bayram Bey Şamlu komutasında 600 ya da 700 tecrübeli askeri gönderdi. Hüseyin Han bu kuvvetin yeterli olmayacağını düşündüğünden Hüsrev Bey komutasında 200 asker daha gönderdi. Bayram Bey, Cemşidi kabilesiyle beraber bölgeye giderken hava karardı. Özbeklerin kampına bir keşif kolu gönderdi. Ancak kamptakilerin bazıları uyanık olduğundan at ve deve seslerini duydular. Bayram Bey askerleri sayıca az olduğu için korksa da Özbekler Safevi askerlerinin sayısını bilmediğinden baskın fırsatını kaçırmak istemedi. Bayram Bey Özbeklere saldırdı sonrasında Hüsrev Bey de yetişince Özbekler yenildi. Kara Togma ise kaçtı.³⁷¹

1616 yılı Buhara ve İran arasında olaysız geçti. 1617 yılı Mart ayında, Şah Abbas'ın Karabağ'da kışlamasını fırsat bilen Özbekler üç koldan Horasan'a saldırdı. Sefere İmam Kulu Han ya da Nadir Kulu Han katılmadılar. Kalmuk Muhammet Baki Bey önderliğindeki bir kol Mazenderan ve Esterabad'a, Muhammet Kulu Durman önderliğindeki diğer bir kol Andhud ve Serahs'a saldırdı. Muhammet Kulu Durman ilk savaşta Maruçak valisini yendi. İkinci savaşta ise Serahs valisini yendi ve öldürdü. Kara Togma'nın yönettiği üçüncü kol İran içlerinde Yezd'e kadar geldi ve çok sayıda büyük baş hayvanın da olduğu yüklü bir ganimetle geri döndü.³⁷²

Şah Abbas ülkesinin merkezine kadar yapılan akınlardan rahatsızdı. Ancak Osmanlı'yla barış yapmak istediğinden herhangi bir karşılık vermedi. Ayrıca İmam Kulu Han ve Sultan I. Ahmet arasında 1616 ve 1617 yıllarındaki İran'a karşı ortak bir hareket yürütmek için yapılan mektuplaşmalardan da haberdardı. İmam Kulu Han da Salar Köprüsü savaşında ölen babasının intikamını almak istiyordu. Bununla birlikte Mart 1617'de yapılan saldırılar şaşırtma saldırısıydı. Üç koldan yapılan saldırılar Şah'ı Azerbaycan'ı terk etmeye zorlayarak Osmanlı'ya nefes aldirmayı amaçlıyordu.

³⁷¹ İskender Bey Münşi, 1978, s. 1109.

³⁷² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 219.

Osmanlı toparlandıktan sonra Özbeklerle aynı anda saldırı düzenlenecekti. Ancak Sultan I. Ahmet'in 1617 yılı Kasım ayındaki ölümü bu planın uygulanmasına engel oldu.³⁷³

1617 yılı Aralık ayında İmam Kulu Han'ın amcası divanbeyi Nadir Tugay komutasındaki 30.000 kişilik Özbek ordusu Buhara'dan hareket ederek Merv ve Abiverd üzerinden Nişabur'a geldi ve buraları yağmaladı. Burada yaşayan Bayat ve Çemişgezeklü aşiretleri zarar gördü. Meşhet'e yürümeye niyetlenirken kendisine Hisar-ı Şadman'dan takviye olarak gelen Tülek Bahadır ve Dostum Mirza komutasındaki 1.500 askerin Merv yakınlarında şehrin valisi Mihrab Han komutasındaki 1.000 Safevi tüfekçisi tarafından durdurulduğunu duyunca endişelendi ve hanlığa geri döndü. 300'e yakın ölü ve bir miktar da esir vermişlerdi. Mihrab Han, zaferini Şah'a bildirdi ve esirlerin içindeki on üst düzey kişiyi Şah'a gönderdi. Bu dönemde Şah, Mazenderan'daydı. Ölenlerin kelleleri Farhabad'daki pazar yerinde teşhir edildi.³⁷⁴ Esirler Mazendaran'a kapalı arabada götürüldü ve Şah'ın yanına vardıklarında da elleri çözüldü. Üç ay süren esaretlerinde kendilerine iyi davranıldı. Şah Abbas'la yakın ilişki içinde oldular ve Şah onları Farhabad'dan Kazvin'e götürdü. Esirler halka ve yabancı elçilere gösterildi. Şah, 1618 yılı Haziran ayında esirlere içki ikram edip İmam Kulu Han'a mesaj iletmelerini istedi. Mesajında ona dostluk teklif ettiğini, baskınlar dışında Buharalıların kendisine karşı başarılı olmadığını ve gelecekte bütün yabancılara olduğu gibi Özbek ziyaretçilere de nazik davranacağına söz verdi. Şah Abbas, iki ay sonra Osmanlı İran'a saldırınca İmam Kulu Han'ın da saldırmaması için böyle bir davranışa ihtiyacı vardı. Ayrıca Çin'le ticaret yapmak istiyordu ve Buhara'dan her sene Çin'e giden bir kervan olduğunu öğrenmişti. Bu nedenle de Buhara'yla iyi ilişkiler kurmak istiyordu.³⁷⁵

Şah Abbas'ın dostluk teklifi İmam Kulu Han'a ulaştığında Yalangtuş Bey'in başarısız Horasan saldırısının haberi geldi. Yalangtuş Bey Horasan valisi Hüseyin Han Şamlu'nun ölümü üzerine Herat'a saldırmış ancak Hüseyin Han'ın oğlu Hasan Han şehrin savunmasını güçlendirince Guriyan tarafına saldırmıştı. Burada sert bir dirençle karşılaşmıştı. Sonra Meymene ve Çiçektav'da bıraktığı ağırlık ve atların

³⁷³ A. Burton, 1997, s. 145.

³⁷⁴ J. P. Tavernier, 1678, s. 162.

³⁷⁵ A. Burton, 1997, s. 146.

Hasan Han ve Rüstem Muhammet tarafından ele geçirildiğini öğrenince hanlığa geri dönmüştü. İmam Kulu Han, Şah Abbas'ın dostluk mesajına karşılık olarak İsfahan'a elçi gönderdi. 1619 yılı Nisan ayında İsfahan'a varan elçiye iyi davranıldı. Osmanlı ve Babürlülerden gelen elçilerin ortasına oturtuldu. Elçilere pirinç, erik ve çeşitli şaraplardan oluşan bir menü sunuldu.³⁷⁶

Şah Abbas, Kandahar'dan döndüğünde Yalangtuş Bey'le hesaplaşmak ve Garcistan'ın kendi toprağı olduğunun bilinmesini istedi. Bunun için sıcak hava bahanesiyle Gur dağları üzerinden Garcistan'a gitti. Çakçaran'dan geçtikten sonra Kara Togma'nın kalesine saldırdı. Askerlerinin bir kısmını da Halef Bey komutasında Yalangtuş Bey'in dağda bulunan kalesine yolladıktan sonra Herat'a gitti. İran ordusunun geldiğini duyan Yalangtuş Bey kaleyi terk edip Kabil'e kaçtı. Halef Bey de kale çok güçlü olmadığından kuşatmadı. Etraftaki halkı ve hayvanları önüne katarak Herat'a geldi. 17 Ağustos'tan beri Herat'ta olan Şah Abbas, Halef Bey'in başarısından memnun oldu ve Yalangtuş Bey'in bir daha Horasan'a saldıramayacağından emin oldu. Herat'ta kaldığı dönemde Rüstem Muhammet'e de büyük bir teveccüh gösterdi ve ona büyük bir arazi verdi.³⁷⁷

2.1.1.14 Hive Hanlığında Arab Muhammet Han'ın Oğullarının İsyanı

Hacim Muhammet Han'dan sonra Hive Hanı olan Arab Muhammet Han'ın yedi oğlu vardı. Bunlar sırasıyla İsfendiyar Sultan, Habeş, İlbars Sultan, Ebulgazi Sultan, Şerif Muhammet Sultan, Harezmsah Sultan ve Ugan (Afgan) Sultan idi. 1616 yılında o sıralarda 14 ve 16 yaşlarında olan İlbars Sultan ile Habeş Sultan iktidar heveslisi arkadaşlarının tahriklerine kapılarak babalarından izinsiz Vezir ve Ürgenç'ten asker toplamaya başladı. Babalarının gevşek tutumundan istifade eden pek çok kişi İlbars Han ve Habeş Sultan'a katıldı. İlbars Han ve Habeş Sultan kendilerini babalarına ispat etmek için topladıkları askerlerle Horasan'a Safevilerin üzerine akınlar yaptılar. Babalarına yaranmak için de ganimetten babalarına da hediye gönderdiler.³⁷⁸

Arab Muhammet Han, oğullarının üzerine yürüyecekken kendisine oğullarının etrafında az adam olduğu bilgisi verildi. O da Hive'ye geri döndü. Ancak

³⁷⁶ A. Burton, 1997, s. 147.

³⁷⁷ İbid., s. 161.

³⁷⁸ A. Gündoğdu, 1995, s. 97.

Habeş ve İlbars Sultan Kıran Kırı adlı yerdeki zahire ambarlarını yağmalayarak yandaşlarına dağıttı. Bu sırada saygın beyler araya girdi ve Vezir şehrinin Türkmen ahalisinin Habeş ve İlbars Sultanlara verilmesi şartıyla barış sağlandı.³⁷⁹

Bu şekilde sağlanan barış 5 yıl sürdü. 1621 yılında İlbars Sultan, babasının Ürgenç'e gitmesini fırsat bilip Hive'yi işgal etti. Babasını da yakalayıp hapsedti. Arab Muhammet Han, Ebulgazi Sultan ve İsfendiyar Sultan'dan yardım istedi. Ebulgazi Sultan, İsfendiyar Sultan ve Arab Muhammet Han, Ürgenç üzerine yürüdü. Ancak geç saldırımları nedeniyle İlbars ve Habeş Sultana yenildiler. Arab Muhammet Han'ın gözleri kör edildi. Ebulgazi Han Semerkant'a, İsfendiyar Sultan ise İran'a Şah Abbas'a sığındı.³⁸⁰

2.1.1.15 Özbek Şehzadesi Rüstem Muhammet'in Buhara Hanlığına Saldırısı

1621 yılı başlarında Rüstem Muhammet Horasan'a döndü. Aynı yılın baharında Nadir Muhammet bu haberi aldığı anda 200 adamıyla Belh'in güneyine av bahanesiyle gitti. Bu hareketinin Rüstem Muhammet'i caydıracağını düşündü. Rüstem Muhammet, İranlı askerler ve bazı kabile askerlerinden oluşan 2.000 kişilik ordu Andhud ve Maruçak'a saldırarak yağma yaptı ve direnenleri öldürdü. Nadir Muhammet düşmandan uzun süre kaçtı, düşmanın barış tekliflerini de reddetti. Sonunda iki ordu çarpıştı. Gün boyu süren savaşı asker sayısı az olmasına rağmen Nadir Muhammet kazandı. Nadir Muhammet, Rüstem Muhammet'in ordusunu takip ederek pek çok kişiyi öldürdü ya da esir aldı.³⁸¹

Nadir Muhammet güneyde Rüstem Muhammet'le uğraşırken İmam Kulu Han da doğuda Kazaklarla savaşıyordu. Ordunun başında Nadir Divanbeyi vardı. Kazaklarla yapılan iki savaşı büyük kayıplar vermesine rağmen kazanmıştı. Haşim Hoca adlı bir Şeyhin araya girmesiyle Kazaklarla barış yapıldı. Ancak Taşkent halkı Kazaklarla işbirliği yapmıştı ve İmam Kulu Han, Taşkentlileri cezalandırmıştı. Bunun üzerine Semerkant ve Buhara halkı buna tepki göstererek ayaklandı. Halk İmam Kulu Han'ı ölümle tehdit ettiği gibi, Nadir Divanbeyine saldırdılar ve Buhara valisi Mirza Bey'i yaraladılar. Mirza Bey halka karşı sert davranan bir adamdı. İmam Kulu Han Semerkant'a geldi ancak isyancıları cezalandıracak herhangi bir hamle

³⁷⁹ A. Gündoğdu, 1995, s. 98.

³⁸⁰ İbid., s. 100.

³⁸¹ A. Burton, 1997, s. 147.

yapmadı. Tek ihtiyacı halkın gözünde kendini popüler hale getirecek bir zafer elde etmesiydi. İmam Kulu Han'ın hakim olduğu bölgelerde mali bir kriz yaşanıyordu ve bölgesinin gelirleri azalmıştı. Nadir Muhammet'in hakim olduğu Belh'in ise gelirleri artıyordu. İmam Kulu Han'ın parasızlıktan atlarını halka kiraladığı bile söyleniyordu.³⁸²

Hanlıkta ciddi sıkıntıların yaşandığını duyan Rüstem Muhammet 1621 yılı sonlarında en az iki defa hanlığa saldırdı. Rüstem Muhammet ilk saldırısını Andhud ve Şibirgan'a yaptı. Yanında 2-3 bin Özbek bir miktar da İran askeri vardı. Ayrıca Çiçektav ve Meymene'yi de yağmaladı. Meymene kalesi bir müddet direndi. Rüstem Muhammet'in ordusu Abdurrahman Uşun komutasındaki ordunun geldiğini duyunca bölgeyi terk etti. İkinci saldırı Yalangtuş Bey'in Hazara kabileleriyle Rüstem Muhammet'i cezalandırma amaçlı çıktığı seferde gerçekleşti. Havanın karlı olmasına ve Rüstem Muhammet'in Herat'a kaçtığını duymalarına rağmen Übeh'e saldırdılar. Yapılan iki savaştan sonra Rüstem Muhammet'in taraftarları karanlıktan faydalanıp Herat'a kaçmaya çalıştı. Gur dağları ve Garcistan üzerinden Herat'a kaçtılar. Ertesi yıl Buhara emiri Kara Togma, Rüstem Muhammet'in akınlarını önlemek için Übeh'in doğusundaki Çakçaran'a bir kale yaptırdı. Bu olaydan sonra Şah Abbas, Kandahar seferine çıkmayı düşündüğünden Özbeklerle barış yapmaya karar verdi.³⁸³

Nadir Muhammet 1622 yılı başlarında İsfahan'a Çıra Ağası Payanda adlı bir elçi gönderdi. Elçi hem Nadir Muhammet'in Rüstem Muhammet tarafından Belh'e yapılan saldırılara karşı öfkesini hem de Rüstem Muhammet'in kontrol altına alınması durumunda Şah'la iyi ilişkiler geliştirme isteğini Şah'a ilettili. Kandahar seferine çıkmayı düşünen Şah Abbas, sefer sırasında Özbeklerin Horasan'a saldırmaması için Nadir Muhammet'in Rüstem Muhammet kontrol altına alınmazsa misillemede bulunacağına aldırmadı. Şah, Özbek elçisini kendi elçisi Muhammet Salih Bey'le birlikte dostluk mesajlarıyla Belh'e gönderdi. Sonrasında Şah Abbas, Rüstem Muhammet'e Kandahar seferi boyunca Belh'e saldırmaması talimatı verdi.

³⁸² A. Burton, 1997, s. 155.

³⁸³ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 219.

İmam Kulu Han, 1618 yılında yapılan barışı koruduğundan sorunları kardeşinin çözmesini istedi.³⁸⁴

2.1.1.16 Hive Hanlığının Başına İsfendiyar Han'ın Geçmesi

Şah Abbas, Kandahar seferindeyken Harezmi şehzadelerinden İsfendiyar'dan mektup aldı. İsfendiyar, kardeşleri İlbars ve Habaş'a karşı mücadele edememiş ve 1621 yılı sonu, 1622 yılı başında İran'a sığınmıştı. Mektupta İlbars ve Habaş'ın kendi aralarında savaştığı, hatta İlbars'ın babalarını öldürttüğü yazmaktaydı. İsfendiyar Harezmi tahtını elde etmek için uygun bir zaman olduğunu düşündü ve Şah Abbas'tan yardım istedi.³⁸⁵ Şah Abbas da Esterabad Türkmenlerine İsfendiyar'a yardım etmeleri emrini verdi. İsfendiyar yoldayken, kardeşi Ebu'l Gazi'den de yardım istemiş ancak Ebu'l Gazi, İmam Kulu Han'ın gelmesine izin vermediğini söylemiştir. İsfendiyar, önce Habeş Sultan'a saldırdı ancak Habeş Sultan kurtuldu. Savaşa devam eden İsfendiyar Han Mangışlak'a giderek buradaki Türkmenlerden yardım aldı. İlbars Sultanla tekrar savaş yaparak onu yendi ve öldürttü. Habeş Sultan da Karakalpaklara sığınsa da Mangıt Mirzası Şanik Mirza onu İsfendiyar Han'a teslim etti. 1623 yılı yazında İsfendiyar, İlbars ve Habaş'ı öldürerek tahta çıkmayı başardı.³⁸⁶ Ebu'l Gazi Bahadır Han, iki yıl boyunca İmam Kulu Han'ın yanında kaldı. İmam Kulu Han, İsfendiyar Han tahta çıkınca Ürgenç'e gelmesine izin verdi. İsfendiyar Han, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı Ürgenç hakimliğine atadı.³⁸⁷

2.1.1.17 Şah Abbas Dönemi Safevi-Özbek Barışı

Şah Abbas Herat'tayken Nadir Muhammet Çıra Ağası Payanda'yı elçi olarak gönderdi. Payanda, İran elçisi Muhammet Salih Bey'le beraber gelmişti. Payanda'nın bu seferki görevi Rüstem Muhammet'in Horasan'dan çıkarılması için Şah'ı ikna etmektir. Şah Abbas, 1602'de yaşadığı felaketi göz önünde bulundurarak tahtta hak iddia eden bir şehzade için hanlığı işgal etmek istemedi. Bu yüzden Nadir Muhammet'in barış teklifini kabul etti. Bu durumda Muhammet Salih Bey, Belh ve Buhara'da iyi bir şekilde karşılandı. Hanlığın Kazaklarla çatışma içinde bulunduğu bir ortamda Horasan sınırının emniyette olması önemliydi. Şah Abbas Ekim ayında

³⁸⁴ A. Burton, 1997, s. 160.

³⁸⁵ İbid., s. 160.

³⁸⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 102.

³⁸⁷ Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 248.

yanına Rüstem Muhammet'i de alarak Herat'ı terk etti ve Mazenderan'a gitti. Orduyu da Horasan'daki kışlalarında bırakıp, Nadir Muhammet'in elçisini de ertesi yılın baharına kadar yanında tuttu.³⁸⁸

Nadir Muhammet ve kardeşi, Şah'ın Horasan'la ilgili planlarından ve elçilerinin kaderinden endişe etmeye başladı. Bunun üzerine Nadir Muhammet ve İmam Kulu Han, Şah'a taleplerini kabul ettirmek için güç kullanmaya karar verdiler. 1622 yılı sonu veya 1623 yılı başında Uraz Bey komutasındaki orduyu Badgis ve Bala Murgab'a gönderdiler. Bala Murgab ele geçirilerek içindeki askerlerin bir kısmı öldürüldü, içlerinde valinin de olduğu bir kısmı da esir alındı. Buna karşı Şah, herhangi bir misilleme yapmadı. Aksine bahar ayında Horasan'daki orduyu da terhis etti. İsfahan'a döndükten sonra Rüstem Muhammet'e İran'da bir valilik verdi. Payanda'yı da Muhammet Salih Bey'le beraber Nadir Muhammet'e verilecek hediyelerle birlikte barış teklifi için Belh'e gönderdi. Şah Abbas barış şartı olarak Bala Murgab kalesi ya da esirleri de istemedi. Şah Abbas'ın tepki vermemesi ve barış istemesindeki temel sebep Bağdat üzerine sefere çıkmak istemesiydi.³⁸⁹ O sene Sultan II. Osman yeniçeri ayaklanması sonucu öldürülmüştü ve Osmanlı devleti karmaşa içindeydi. Şah Abbas da bu fırsatı değerlendirmek istedi.

İranlı elçi Muhammet Salih Bey, 1623 yılı baharında hanlığa ulaştı. Cübeyri şeyhleri görevini başarabilmesi için gerekli desteği sağlamıştı. Barış şartları kabul edildi ve Muhammet Salih Bey, Belh'ten Hoca İbrahim'le birlikte İsfahan'a gönderildi. Şah Abbas memnuniyet ifadesi olarak Hoca İbrahim'i alıkoymadı. Şah, 1623 yılı sonbaharında Hoca İbrahim'i geri yolladı ve Abdürrahim Hoca Cübeyri'ye bir mektup yazdı. Mektubunda kendi halkının huzuru için barışa karar verdiğini yazdı. Sonrasında Şah Abbas önce İsfahan'a oradan da Bağdat'a gitti. 1624 yılı başında Bağdat'ı Osmanlılardan aldı. Özbekler ve Safeviler arasında bu sayede barış kurulmuş oldu. 1629 yılında Şah Abbas'ın ölümüne kadar iki ülke arasında herhangi bir çatışma yaşanmadı.³⁹⁰

1624 yılında İran'dan Kemalettin adında bir elçi Belh'e geldi. İran'a dönüşünde de Nadir Muhammet onu Mirza Nadir Divanbeyi adlı bir elçiyle

³⁸⁸ A. Burton, 1997, s. 162.

³⁸⁹ İbid., s. 162.

³⁹⁰ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 220.

gönderdi. Mirza Nadir Divanbeyi, Şah'ın Mazenderan'a yola çıkmasından sonra İsfahan'a varsa da başkentte Şah'ın davrandığı şekilde ağırlandı. Şah Abbas'ın Mazenderan'daki kışlağına vardığında da Şah ona aynı şekilde iyi davrandı. Elçi de Şah Abbas'a hediyeleri ve Nadir Muhammet'in alaca atları talep ettiği mektubu teslim etti. Elçi iki ay sonra ayrıldığında Şah Abbas siyah bir alaca at göndererek ona yeteri kadar iyi olan bir at bulabildiğini, elindeki diğer atların yaşlı olduğunu söyledi. Siyah alaca at Şah'ın kendisine aitti. Şah, Nadir Muhammet Han'ın av tutkusunu bildiğinden ona aksungur ve şahin gönderdi. Şah Abbas, mektubunda dostluklarının ilerlemesini umduğunu, Belh çevresinde üstlenmesi gereken bir görev olduğunda kendisine başvurabileceğini söylemiştir. Nadir Muhammet normalde yardıma ihtiyacı olduğunda kardeşine başvurması gerekirdi. Şah Abbas bu mesajla iki kardeşin arasını açmaya çalıştığı da düşünülebilir. Ya da avlanmış olan şahinlerin geleneksel Osmanlı-Buhara ittifakının sonu anlamına mı geldiği de akla gelmektedir.³⁹¹

1623 yılında Osmanlı padişahı I. Mustafa akli dengesi bozuk olduğundan dolayı tahttan indirildi ve yerine IV. Murat geçti.³⁹² IV. Murat tahta çıktıktan kısa bir süre sonra Bağdat Safevilerin eline geçmişti.³⁹³ Bu nedenle vezirler sultana Buhara Hanlığıyla ilişki kurularak İran'a karşı ortak saldırı yapılmasını teklif etti. 1624 ve 1625 yıllarında İmam Kulu Han'a mektup yazıldı. İkinci mektup Ay Muhammet adlı Buharalı biri aracılığıyla gönderilmişti. Ay Muhammet İran'da sekiz yıl esir kalmış, Bağdat kuşatması sırasında da Osmanlı'ya sığınmıştı. Ancak Mısır, Mekke ve Hindistan üzerinden Buhara'ya gittiğinden mektup çok geç ulaştı. İmam Kulu Han başta öneriyi hoş karşılamadı. Bağdat seferinden dönen Şah'ın hanlığa saldırmasından endişe ettiği için Şah'ın gönlünü almak için elçi gönderdi.³⁹⁴ İmam Kulu Han'ın cevabı bilinmemekle birlikte İmam Kulu Han'ın Şah Abbas'la iyi ilişkiler içinde olduğu bir döneme denk geldiğinden bu mektuba olumsuz bir cevap verildiği düşünülmektedir.³⁹⁵ İmam Kulu Han'ın Osmanlı Devletinin teklifine olumsuz cevap vermesinin bir diğer nedeni de 1590 yılında Osmanlı devletinin

³⁹¹ A. Burton, 1997, s. 167.

³⁹² F. Emecen, "Mustafa I", **DİA**, C. XXXI, s. 275.

³⁹³ M. Cavit Baysun, "Murat IV", **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 626.

³⁹⁴ A. Burton, 1997, s. 170.

³⁹⁵ H. Howorth, **History of The Mongols**, Cilt II, 1880, s. 150-151.

Abdullah Han'ın ısrarlarına rağmen Safevilerle barış yapması ve bunun doğurduğu güvensizlik ile Özbeklerin Safevilerle barış yapma aşamasında olmalarıdır.³⁹⁶

Cihangir Şah'ın ölümü sonrasında Babür imparatorluğunda iç savaş çıktı. 1628 yılında Nadir Muhammet Han, Babürlülerin içinde bulunduğu karışık ortamdan faydalanarak Kabil'i kuşattı. Nadir Muhammet Han'ın amacı Kabil'in İran'ın eline geçmemesiydi. Ancak Kandahar'a İran ordusunun geri dönmesi ve Şah Cihan'ın Babür tahtına oturması üzerine kuşatmayı kaldırdı. Bununla birlikte Horasan'a saldırmayarak 1623'te yapılan barışı bozmadı. Merv'in eski valisi Budak Han Kaçar'la karşılıklı olarak heyetler gönderdi.³⁹⁷

2.1.2 Babürlülerle İlişkiler

2.1.2.1 Şah Abbas'ın Tahta Çıkışı Sonrası Hindistan'a Gönderdiği Heyetler

Şah Abbas, şehzadeliği sırasında Ekber Şah'la diplomatik ilişki kurmaya çalıştı. Şah Abbas 1583 yılında Mürşit Tebrizi adlı elçiyi Horasan'daki karmaşık durum karşısında Ekber Şah'tan yardım istemek için gönderdi. Ancak Ekber Şah, şehzadeden gelen bir mektubu önemsemedi. Ayrıca Kandahar sorunu nedeniyle Şah Tahmasp'a kızgın olduğundan dolayı ölümünden sonra başsağlığı bile dilemediği yukarıda ifade edilmişti. Ayrıca Ekber Şah'ın aklında hala Kandahar'ı ele geçirmek vardı.³⁹⁸ Şah Abbas ise Babürlüler ve Özbeklerin savaşmasını sağlayarak Horasan'daki topraklarını iki tarafın saldırılarından korumak istiyordu. Bu nedenle Ekber Şah'la iyi ilişkiler kurmaya çalışmış, mektuplarında dostane bir dil kullanmış ve ona her seferinde güzel hediyeler göndermişti.³⁹⁹

1591 yılında Şah Abbas, Yadigar Ali Sultan Rumlu'yu Babür hükümdarına mektup ve hediyelerle gönderdi. Yadigar Ali Sultan Rumlu, 16 Mayıs 1591'de Ekber Şah'ın huzuruna çıktı.⁴⁰⁰ Elçinin görevi İran ve Hindistan arasında barış kapısı açmak, Ekber Şah'ı Özbeklere karşı savaşa dahil etmek ve Hindistan'daki politik durum hakkında bilgi edinmektir.⁴⁰¹ Safevi elçisi Babür sarayında 5 yıl boyunca kaldı.

³⁹⁶ Ö. Küpeli, 2009, s. 95.

³⁹⁷ A. Burton, 1997, s. 177.

³⁹⁸ R. İslam, 1970, s. 55.

³⁹⁹ N. Falsafi, 1346, s. 80.

⁴⁰⁰ Ebu'l Fazl, III. Cilt, 1939, s. 893.

⁴⁰¹ R. İslam, 1970, s. 56.

İki ülke arasında barış sağlandığı gibi Dekken, Kalküta ve Nizamabad gibi Hint sultanlıklarıyla da ilişki kuruldu. Bu dostluk havası Safevilerin Kandahar hakiminin şehri Ekber Şah'a teslim edişine kadar böyle devam etti. Bu olaydan sonra Yadigar Ali Sultan Rumlu İran'a geri döndü.⁴⁰²

2.1.2.2 Ekber Şah'ın Kandahar Seferi

Ekber Şah, 4 Ocak 1590'da Hanhanan Abdürrahim'in komuta ettiği bir orduyu Kandahar'a gönderdi. Sultan Hüseyin Mirza Safevi'nin oğulları Muzaffer Hüseyin Mirza ve Rüstem Mirza, Şah Abbas'a karşı isyan etti. Muzaffer Hüseyin Mirza ve Rüstem Mirza kendi aralarında da anlaşmazlık içindeydi. Ekber Şah, bu şehzadelere kendine tabi olmalarını ve onlara valilik vermeyi teklif etse de şehzadeler en başta bu teklifi kabul etmedi. Bunun üzerine Ekber Şah, babasının fethederek Şah Tahmasp'a teslim ettiği Kandahar'ı almaya karar verdi. Abdürrahim'e Belucistan üzerinden gitmesi ve buraları Ekber Şah'a tabi kılması emredildi. Ancak Thatta hakimi Hanhanan'ı iyi karşılamayınca onun üzerine de bir ordu gönderilmesine karar verildi. Ekber Şah da deniz yoluyla ordunun yanına geldi ve orduyu teftiş etti.⁴⁰³

Hanhanan Abdürrahim Belucistan üzerinden geçerek sınırdaki Peştun ve Beluç kabilelerini yanına çekecek, sonra da Kandahar'a yürüyecekti. Ancak Abdürrahim, Thatta hakiminin isyanını bastırınca Thatta'dan elde edilen ganimetin Kandahar'dan daha fazla olduğunu fark etti. Bu nedenle Hanhanan Abdürrahim ve ordu Kandahar'a gitmekten vazgeçti. Bunun üzerine Ekber Şah, oğlu Mirza Danyal'ı görevlendirdi. Ancak devlet adamları bu sefere karşı çıktı.⁴⁰⁴ Buna rağmen Ekber Şah, Mirza Danyal'ı 4 Temmuz 1592'de Kandahar'a gönderdi. Mirza Danyal, Keşmir'e kadar gitti. Ancak Ekbername'ye göre müneccimler yıldızların zafer için uygun olmadığını söylediğinden dolayı seferden vazgeçti ve geri döndü.⁴⁰⁵ Riyazül İslam da Hanhanan Abdürrahim'in Thatta'ya yönelmesinin temel sebebinin

⁴⁰² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 227.

⁴⁰³ Ebu'l Fazl, III. Cilt, 1939, s. 886-889.

⁴⁰⁴ İbid., s. 917-921.

⁴⁰⁵ İbid., s. 942.

Thatta'ya saldırmanın Kandahar'a yapılacak saldırıdan daha fazla ganimet getireceğini düşünmesi olduğunu iddia etmektedir.⁴⁰⁶

Şah Abbas, Özbeklerle ve iç sorunlarla meşgul olduğundan olası bir Özbek kuşatmasında Kandahar'a yardım gönderemeyecekti. Ayrıca Abdullah Han ve Ekber Şah arasındaki anlaşmadan da haberdardı. Rüstem Mirza bu durumu fark ederek Hindistan'a gitmeye karar verdi. Zaten hakimi olduğu Zemin Daver Özbek saldırıları altındaydı. Rüstem Mirza, Babürlülerin Gazne komutanı Şerif Han'la görüştü. Sonra da Babür sarayını ziyaret etmek istedi. Rüstem Mirza, 1593 yılı Eylül ayında Babürlülerin sarayına vardı ve muhteşem bir törenle karşılandı. Kendisine Beş bin başı ve Multan valisi unvanı verildi.⁴⁰⁷

Kandahar'da kalan Muzaffer Hüseyin Mirza'ya Abdullah Han mektup yazarak atalarının toprağını terk etmemesini söyleyerek Kandahar'a saldırmayacağına dair güvence verdi. Ancak Abdullah Han'ın sözlerine güvenmediği gibi Ekber Şah da ona pek çok ödül vaat etti. Bunun üzerine Muzaffer Hüseyin Mirza da Hindistan'a gitmeye karar verdi ve 1595 yılı Ağustos ayında Babür sarayına geldi. Ekber Şah ona Beş bin başı rütbesi ve Sambal valiliği unvanını verdi. Ekber Şah, Kandahar'ı alması için Şah Bey'i görevlendirdi ve Şah Bey 1595 yılı Mart ayında Kandahar'ı aldı. Babür ordusu Kandahar'dan sonra Zemin Daver ve Germsir'i de ele geçirdi.⁴⁰⁸

Kandahar iki ülkenin ticareti açısından önemli bir yere sahipti. İsfahan ve Lahor arasındaki kervan yolunun duraklarından biri olan Kandahar, Hindistan'ın İran'a ve batıya açılan kapısıydı. O dönemin şartlarında beş ay süren İsfahan-Lahor yolundan yılda ortalama 12-14 bin deve yükü ticaret yapılıyordu. İki ülke arasında çivit, şeker, pamuklu kumaş ve baharat ticareti yapılıyordu. Bu nedenle İsfahan'da pek çok Hintli tüccar kaldığı gibi, Hindistan'da da bir kısmı devlet adamı olan pek çok İranlı tüccar yaşamaktaydı. İki ülke arasındaki ticaret hacmi büyük olduğundan ve Şah Abbas'ın da Hindistan ticaretine ihtiyacı olduğundan Şah her zaman için Hindistan'a karşı sert olamıyordu. Askeri açıdan bakıldığında da doğal olarak

⁴⁰⁶ R. İslam, 1970, s. 58.

⁴⁰⁷ İbid., 1970, s. 59.

⁴⁰⁸ Ebu'l Fazl, III. Cilt, 1939, s. 668-669.

Babürlüler Safevilerden daha güçlülerdi.⁴⁰⁹ Kandahar'ı önemli kılan bir diğer husus ise Babürlülerin sınır güvenliği için önemli bir yer olmasıdır. Babürlüler, şehri Hindistan'ı savunmak için bir giriş kapısı olarak görürken Safeviler de Kandahar'ı Hindistan'ın giriş kapısı olarak görmektedir. Bu yüzden her iki güçte şehrin kontrolünü ellerinde tutmak istemektedir.⁴¹⁰

2.1.2.3 Ekber Şah'ın ve Şah Abbas'ın Karşılıklı İttifak Arayışları

Şah Abbas, Osmanlılar ve Özbeklerle savaş halinde olduğundan, Babürlülerle dostça ilişkiler kurarak onlarla müttefik olmaya çalıştı. Babürlüler de Özbeklerin güçlenmesini önlemek ve Hindistan'daki sorunlarla daha rahat ilgilenmek için benzer bir politikayı çıkarlarına uygun bulmuştu.⁴¹¹ Şah Abbas, Ekber Şah ile mektuplaşarak yardım istemiş ve iki ülke arasında dostluk anlaşması yapılmasını talep etmiştir. Ancak Ekber Şah, Şah Abbas'a yardım göndermeyip elçi göndermekle yetindi.⁴¹² Yedigâr Ali Sultan Rumlu, Ekber Şah'ı ziyaretinde Özbeklere karşı yardım istemişti. Ekber Şah, bu talebi kendi adamlarıyla istişare ettikten sonra taraflara itidal tavsiye etmeyi tercih etti.⁴¹³ Safevilerle Babürlüler arasındaki dostluk havası Şah Abbas'ın kaybettiği toprakları geri alması ve Kandahar'a göz dikmesiyle bozuldu. Hatta Şah Abbas, Kandahar seferine çıkmadan önce bazı Hint rajaları ve bölgesel hükümdarlarla temas kurdu.⁴¹⁴

Şah Abbas, Babürlü şehzadelerle de mektuplaşmaktaydı. Şehzade Selim ve Cihan'la yaptığı yazışmalar karşılıklı iyi niyet temennileri içeriyordu. Ekber Şah, Hint yarımadasındaki savaşlardan dolayı Şah Abbas'a yardım gönderemediği gibi, Özbekler de Safevilere karşı Ekber Şah'dan yardım istiyordu. Ekber Şah iki tarafa da barışmalarını ve Kandahar bölgesinin zarar görmemesi gerektiğini söylüyordu.⁴¹⁵

Ekber Şah'ın Safevilerle ittifak kurmak istemesinin bir diğer nedeni de Özbeklerin baskısından kurtulmak istemesiydi. Eğer Safeviler yok olursa Özbekler

⁴⁰⁹ C. C. Edwards, "Relations of Shah Abbas the Great, of Persia, with the Mogul Emperors, Akbar and Jahangir", *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 35, 1915, New York, s. 250.

⁴¹⁰ E. Ömür, *Edward Terry Ve Francisco Pelsaert'in Seyahatnameleri Işığında Cihangir Döneminde Babürlü Devletinde Yönetim Ve Yaşayış*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2016, s. 12.

⁴¹¹ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 222.

⁴¹² N. Falsafi, 1346, s. 276

⁴¹³ Ebu'l Fazl, III. Cilt, 1939, s. 894.

⁴¹⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 223.

⁴¹⁵ İbid., s. 224.

Babürlüler üzerinde baskı kurabilecek ve Babürlüler de Hindistan'da genişleyemeyecekti.⁴¹⁶ Osmanlı Devleti ve Özbekler arasındaki ittifakın kendisini daha büyük bir Özbek tehdidiyle başbaşa bırakacağını anlayan Ekber Şah bu ittifakı önlemek istese de başarılı olamamıştır. Ayrıca Abdullah Han'a da Şii olmasına rağmen Safevileri savunacağını söylemiştir.⁴¹⁷

Özbekler, Osmanlılarla eş zamanlı olarak Safevilere saldırınca Ekber Şah, Hindikuş dağlarının kuzeyine geçip Özbeklerle savaşmak istemedi. Abdullah Han da Babürlülerle iyi ilişki kurmak istediğinden Bedahşan'ı aldığı için Ekber Şah'tan özür diledi. Ekber Şah da Abdullah Han'a Hindikuş seferinden vazgeçtiğini, Portekizlilere karşı savaşacağını söyledi.⁴¹⁸

Ekber Şah, Yadigar Sultan Rumlu'yu 1595 yılında Mirza Ziyaüddin Kaşi ve Ebu Nasr Hafî adlı elçilerle birlikte İran'a gönderdi. Ekber Şah, Şah Abbas'a Özbeklerle barış yapmasını tavsiye eden bir mektup yolladı. 1597 yılı Kasım ayında Şah Abbas, 500 Kızılbaş askerinin refakatinde Eşik Ağası Başî Menuçehr Bey başkanlığındaki sefaret heyetini hediyelerle Babür sarayına yolladı. Heyet 1598 yılı Ekim ayında Hindistan'a ulaştı. Şah Abbas yolladığı mektubunda barış yapmayacağını, Özbeklerden intikam alacağını belirtmiştir.⁴¹⁹ Bu heyet Babürlülere kırk yıl aradan sonra gönderilen en büyük heyetti.⁴²⁰

Özbek Hanı Abdullah Han 1598 yılında öldü. Özbeklerin kendisini tehdit edemeyeceğini düşünen Ekber Şah, başkentini Lahor'dan Agra'ya taşıdı ve dikkatini Dekken bölgesindeki çatışmalara yoğunlaştırdı.⁴²¹ Ekber Şah, 1599 yılında Şah Abbas'a hediye olarak 16 adet köle yolladı. Ancak bu kölelere Hürmüz valisi tarafından el konulduğu için Şah'a ulaştırılmadı. Bir müddet sonra Ekber Şah, Şah Abbas'a mektup yollayarak torunu ile Safî Mirza'yı evlendirmeyi teklif etti. Ekber Şah bu evliliğin gerçekleşmesi durumunda 7 yıl boyunca hangi devletle savaşırsa

⁴¹⁶ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 226.

⁴¹⁷ Y. Hikmet Bayur, **Hindistan Tarihi**, Cilt 2, Ankara, 1947, s. 144.

⁴¹⁸ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 226.

⁴¹⁹ İbid., s. 229.

⁴²⁰ R. İslam, 1970, 62.

⁴²¹ John F. Richards, 1995, s. 52.

savaşın Şah Abbas'a 30.000 kişilik ordu yollayacağını taahhüt etti. Ancak bu mektuba Şah Abbas'ın ne cevap verdiği bilinmemektedir.⁴²²

2.1.2.4 Horasan ve Hindistan'daki Politik Durum

17. yüzyılın başında Ekber Şah'a yanındaki devlet adamları Buhara hanlığının içinde bulunduğu karışıklıklardan faydalanılarak hanlığın işgal edilmesini önerdi. Ancak Ekber Şah bunu kabul etmedi. Ekber Şah bu dönemde Dekken'in fethiyle uğraşmayı tercih etti. Ayrıca Özbeklerin kuzeyden Kazakların, güneyden ise Safevilerin baskısı altında kalacağından dolayı Kabil ve Kandahar'ı kimsenin tehdit edemeyeceğini düşündü.⁴²³

1598'den sonra başlayan kargaşa döneminde Buhara Hanlığı, Bedaşan'ı kaybetti. Şahruh'un oğulları Muhammet Zaman Mirza ve amcası Hümayun olduğunu iddia eden iki adam Bedaşan'ın yönetimini ele geçirdi ve aralarında paylaştı. Ekber Şah'ın desteğini kazanmak için onun adına sikke bastırıp, ona elçi gönderdiler. Özbek hanlığı bunlara müdahale edemediği gibi Ekber Şah da onları fazla önemsemedi.⁴²⁴

İran tehlikesi sona erince Baki Muhammet Han, Bedaşan'a yöneldi. Bedaşan hakimi Bediüzzaman Ekber Şah'tan silah istedi. Ekber Şah'ın gönderdiği 20 deve yükü mühimmatın Bediüzzaman'a ulaşması gecikti. Ekber Şah da Baki Muhammet Han'a Bedaşan'ı fethetmekten vazgeçerse dost olacağına söz verdi. Baki Muhammet ve kardeşi Veli Muhammet Kunduz'u kuşattı ve 25 Mart 1603 yılında şehri ele geçirdi. Bediüzzaman'ı idam ettirip taraftarlarını da cezalandırdıktan sonra Buhara'ya döndü.⁴²⁵

Babür devleti, kendinden önce Hindistan'da kurulan devletler gibi kuzeydoğudan yani Afganistan üzerinden gelebilecek istilalardan endişe duymaktaydı. Gazneliler, Delhi sultanlığı ve diğer Türk-İslam devletleri de Afganistan üzerinden Hindistan'a gelmiş ve Hindistan'ı fethetmişti. Kuzeydoğudan gelebilecek bir istilaya karşı Babür devleti stratejik önlemler aldı. Babür devletinin

⁴²² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 230.

⁴²³ A. Burton, 1997, s.104.

⁴²⁴ İbid, s. 106.

⁴²⁵ İbid., s. 107.

ilk stratejisi süvari kuvvetlerini güçlendirmektir. İkinci olarak mutlak surette Kabil-Peşaver hattını ne pahasına olursa olsun elde bulundurmaktır. Çünkü Çin ve Türkistan'la yapılan ticaret Kabil ve Peşaver üzerinden gerçekleştirilmekteydi. Üçüncü olarak da Kandahar ve Gazne bölgelerinin elde tutulması sağlanmalıydı. Bununla birlikte bu stratejinin önceliği Kabil ve Peşaver'in elde tutulmasıydı.⁴²⁶ Safevi devletinin Babür devletiyle ilişkilerinde çatışma bölgesi Kandahar olagelmıştır. Babür devleti açısından Kandahar İran'a açılan bir kapı ve İran'la yapılan ticaret doğal olarak Çin ve Türkistan'la yapılan ticaretle mukayese edilebilecek miktarda değildir. Babür devleti deniz yoluyla da Avrupa ve Arabistan'a mal satabilmektedir. Ancak İran'ın Hindistan'a ve uzakdoğuya açılan tek kapısı Kandahar'dır. İranlılar Özbeklerle yaşanan çatışmalardan dolayı Kabil üzerinden giden Türkistan yolunu kullanamadıklarından Kandahar yoluna daha fazla bağımlıydılar.

Safevi devletinin, Babür devletiyle kıyaslandığında ticaret hacmi dışında zayıf kaldığı noktalardan biri de askeri güçtür. Babür devleti daha büyük bir nüfusa sahip olmasından dolayı Safevilere göre daha fazla asker çıkarabilmekteydi. Bununla birlikte Babür devletinin Safevilere karşı zayıf olduğu bir nokta vardı. Babür devletinin Safevilere karşı en büyük zafiyeti Babür devletinin hizmetinde çalışan İran kökenli ve Şii mezhebine mensup mensebdarlardı. İranlı mensebdarların sayısı Hintli mensebdarlara göre her zaman daha fazlaydı. Bu kişilerin İran'la da bağları devam ettiğinden Safevi-Babür çatışmasında Babür devletini zor durumda bırakma potansiyelleri mevcuttu.⁴²⁷

2.1.2.5 Mir Muhammet Masum Heyetinin İran'a Gitmesi

Ekber Şah tarafından yedi sene boyunca alıkonulan elçi Menuçih Bey'e 1601 yılı Nisan ayında İran'a dönebileceği söylendi. Ancak Ekber Şah elçinin 1602 yılı Ekim ayında ayrılmasına izin verdi. Menuçih Bey'e Şah Abbas'a iletmesi için pek çok hediye verdi. Menuçih Bey ve Babür elçisi Mir Muhammet Masum 1602 yılı Aralık ayında Hindistan'dan ayrıldı. Mir Muhammet Masum'un Şah Abbas'a iletmediği mektupta Ekber Şah, Şah Abbas'ı Özbeklere ve Osmanlılara karşı kazandığı zaferlerden ve iç karışıklıklara karşı başarılı bir şekilde mücadele etmesinden dolayı

⁴²⁶ John F. Richards, 1995, s. 110.

⁴²⁷ İbid., s. 111.

tebrik etti. Ekber Şah ayrıca kendisinin Aşirgah'ta kazandığı zaferlerden ve Dekkenlilere karşı verdiği mücadeleden bahsetti. Mir Muhammet Masum, Erivan kuşatması sırasında 1604 yılı Şubat ayında Şah Abbas'ın huzuruna çıktı.⁴²⁸

Mir Muhammet Masum, Ekber Şah'tan gelen hediyeleri takdim etti. Şah Abbas, Mir Muhammet'e "*Hazret-i Şah Babam nasıldır?*" diye sordu. Hindistan'dan gelen hediyelere baktı ve onları Türkistan serdarlarına ve Osmanlı temsilcilerine seyrettirdi. Hediyelerden sadece murassa bir kılıcı aldı ve geri kalanını komutanlarına dağıttı.⁴²⁹ Şah Abbas'ın Mir Masum'a gösterdiği ilginin az olmasındaki ilk sebep Kandahar'ın hala Babürlülerin elinde olmasıydı. Ayrıca Ekber Şah'ın uzun süre boyunca Safevi elçisini alıkoyması da bu durumda etkili olmuştur.⁴³⁰ Şah Abbas, Ekber Şah'ın Menuçih Bey'i yedi sene bekletmesine karşılık Mir Muhammet Masum'u bir sene boyunca alıkoyduktan sonra Hindistan'a göndermiştir. Mir Muhammet Masum'la birlikte Ekber Şah'a mektup göndermiştir. Şah Abbas gönderdiği mektupta Osmanlı devletine karşı kazandığı zaferden bahsetmiştir.⁴³¹ Zaferlerinden bahsederek Babürlüleri de savaşa hazır olduğunu, onlarla da görülecek hesabı olduğu mesajını vermiştir.

2.1.2.6 Safevilerin Kandahar'a Saldırısı

1605 yılında Ekber Şah öldü ve yerine oğlu Selim Şah (Cihangir) geçti. Cihangir Şah da babası gibi Maverünnehir'i ele geçirmek istiyordu. Özbek hanı Baki Muhammet'in ölümünden istifade etmek istese de oğlu Hüsrev'in ayaklanması, diğer oğlu Perviz'in de İranlıların Kandahar'a saldırısı üzerine bölgeye gitmesi üzerine Maverünnehir seferinden vazgeçti. Ancak Bedahşan'daki olayları takip etmeye devam etti.⁴³²

1604 yılı Mart ayında Herat'tan gelen İran askerleri Bust kalesini ve Gernsir vilayetini ele geçirdi. Kendi inisiyatifleriyle saldıran bu askerlere Kandahar valisi Şah Bey karşı koysa da Şah Bey, savaş sırasında hastalandı ve Babür ordusu başarısız oldu. Şah Abbas bu duruma kızmış, Baki Muhammet ise komşularının

⁴²⁸ R. İslam, 1970, s. 65.

⁴²⁹ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 231.

⁴³⁰ R. İslam, 1970, s. 67.

⁴³¹ N. Falsafi, 1346, s. 81.

⁴³² A. Burton, 1997, s. 123.

birbirine düşmesinden dolayı memnun kalmıştı. Ayrıca Şah Abbas, batıda Osmanlı'yla savaşta olduğu için duruma müdahale edememişti.⁴³³

Şah Abbas ve Cihangir arasından eskiye dayanan yakın bir ilişki vardı. Şah Abbas, Cihangir Şah şehzadeyken onunla yazışmakta ve ona kardeşim diye hitap etmekteydi. Ancak Cihangir tahta çıktığında Safeviler Kandahar'a saldırdı. Saldırıdan önce Kandahar valisi Şah Bey, İranlı komutanların şehirdeki İran sempatanlarıyla iletişim kurduğunu Cihangir Şah'a bildirmişti. 1606 yılı Şubat ayında İran ordusu Kandahar'a hareket etti.⁴³⁴

18 Mayıs 1606'da Cihangir Şah Lahor'dayken, Kandahar valisi Şahbey Han'dan Kızılbaş emirlerinin Kandahar'a saldırı hazırlığı içinde oldukları haberini aldı. Cihangir Şah'a göre Kızılbaşlara Kandahar'ı almaları için babası Ekber Şah ve Hüsrev Bey'in ayaklanması sonrası oluşan ortam cesaret vermişti. Sistan valisi ve Herat valisi Kandahar'ı kuşatmış, Kandahar valisi Şahbey Han da şehri savunmuştur.⁴³⁵ Bu arada Cihangir'in en büyük kardeşi Sultan Hüsrev isyan etmiş ve bu durum Safevileri biraz daha cesaretlendirmişti. Bunun üzerine Cihangir, Kandahar'a iki tane takviye ordu gönderdi. Mirza Gazi Bey Tarhan komutasındaki takviye ordu gelince 31 Ocak 1607'de Safevi ordusu Kandahar'dan çekildi.⁴³⁶

Cihangir Şah, 1607 yılında Nevruz bayramını kutlamaları sırasında, Mirza Gazi Bey komutasındaki ordunun 31 Ocak 1607 günü Kandahar'a girdiği haberini aldı. İlk kuşatmada başarısız olan Safevi ordusu şehrin dışında altı menzil uzaklıkta bir yerde beklemekteydi. Sistan ve Herat valileri Şah Abbas'tan yetki almadan böyle bir saldırı gerçekleştirmiş, bu nedenle Şah Abbas, Hüseyin Bey adlı elçiyi Sistan ve Herat valilerine göndererek seferi sonlandırmalarını istemişti. Bunun üzerine Safevi ordusu Kandahar'dan çekildi. Hüseyin Bey Herat ve Sistan valilerine Şah Abbas'ın emirlerini ilettikten sonra Lahor'a gelerek Cihangir Şah'ın huzuruna çıktı ve Şah Abbas'ın mektubunu Cihangir Şah'a teslim etti. Şah Abbas mektubunda Cihangir Şah'a askerlerinin kendisinden izinsiz bir şekilde Kandahar'a saldırıldığını, dostluklarının atalarından miras kaldığını ve bu saldırının ilişkilerini bozmamasını temenni ettiğini bildirmiştir.⁴³⁷

⁴³³ İskender Bey Münşi, 1978, s. 866.

⁴³⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 69.

⁴³⁵ Cihangir, **The Jahangirnama, The Memoirs of Jahangir**, New York, 1999, s. 58.

⁴³⁶ R. İslam, 1970, s. 69.

⁴³⁷ Cihangir, 1999, s. 66.

Cihangir Şah'ın, atalarının toprakları olan Maverâünnehir'i fethetmek istediği ancak buna oğlu Hüsrev'in isyanı engel olduğu yukarıda ifade edilmişti. Oğlu Hüsrev'in isyanını bastıran, Dekken'e elçi göndererek barış yapan ve Kandahar sorununu çözen Cihangir Şah, Maverâünnehir'e yönelik harekete geçmek için 26 Mart 1607'de Kabil'e doğru yola çıktı.⁴³⁸ Cihangir Şah Kabil'deyken 3 Temmuz 1607 günü Kandahar valisi Mirza Gazi Tarhan'dan (Serdar Han) bir mektup geldi. Mektupta Cihangir Şah'ı ziyaret eden Şah Abbas'ın elçisinin Herat'a geldiğini, Şah Abbas'ın adamlarına "*Hangi fitne tohumları eken fırsatçı benim emrim olmadan Kandahar'a saldırdı? Bilmez mi ki bizim Sahib-i Kiran'ın (Timur) soyuyla, özellikle Hümayun'la ve onun soyuyla olan münasebetlerimiz en yüksek düzeydedir? Eğer onlar kazayla da olsa Kandahar'ı aldılarsa da orayı kardeşim Cihangir Padişah'ın adamlarına teslim edin!*" dediğini söylemiştir.⁴³⁹ Bununla birlikte Kandahar'a saldırı yapılmasını aslında Şah Abbas'ın emrettiği, ancak saldırı başarısızlıkla sonuçlanınca saldırıyı üstlenmediği yönünde bilgiler de aktarılmaktadır. Şah Abbas'ın Ekber Şah'ın elçisi Mir Masum'a karşı tavrından Kandahar konusunda Babürlülere öfkeli olduğu, Babür devletindeki taht değişikliğinden de istifade ederek Kandahar'ı ele geçirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır.

2.1.2.7 Kandahar'ın Safeviler Tarafından Alınmasına Kadar İlişkilerin Seyri

Şah Abbas Hindistan'a Cihangir Şah'ı tebrik etmek ve ona başsağlığı dilemek için herhangi bir elçi göndermemişti. Şah, bunun için ancak 1609 yılında daha önce Bağdat valiliği yapmış olan komutanlarından Yadigar Ali Sultan Taliş'i Cihangir Şah'a gönderdi.⁴⁴⁰ Yadigar Ali Sultan Taliş, Şah'tan mektup ve değerli hediyeler getirdi. Şah Abbas mektubunda Ekber Şah'ın ölümünden dolayı baş sağlığı diledi ve Cihangir Şah'ı tahta çıkmasından dolayı tebrik etti. Hediyelerin içinde 15 Arap atı, değerli eğerler, altından silahlar, değerli mücevherler, üç top siyah Rus derisi, sırmalı, gümüşlü, Avrupa ve Çin'den gelen değerli kumaşlar vardı. Cihangir Şah, Yadigar Ali Sultan'ı iki yıl boyunca Hindistan'da tuttu. Onu Han Alem'le birlikte İran'a gönderdi. Bununla birlikte iki ülke arasındaki dostane ilişkiler devam etti.⁴⁴¹ Mektupta Şah Abbas özür dileyerek Osmanlı'yla savaş halinde olduğundan dolayı

⁴³⁸ Cihangir, 1999, s. 68.

⁴³⁹ İbid., s. 78

⁴⁴⁰ Edwards, Clara Cary, 1915, New York, s. 254.

⁴⁴¹ N. Falsafi, 1346, s. 85.

daha kendisini tebrik edemediğini söyledi. Ancak Cihangir Şah bu mazereti yeterli bulmadı.⁴⁴²

Şah Abbas ve Cihangir Şah, zaman zaman karşılıklı olarak birbirlerinden mücevher, tablo, usturlab ve akla gelebilecek ilginç şeyleri satın almak ya da hediye etmek için heyetler gönderdiler. Bunlardan ilkini Cihangir Şah, şehzadeliği sırasında Şah Abbas'a göndermişti.⁴⁴³ Cihangir Şah, 1613 yılında değerli taşlardan anlayan Muhammet Hüseyin Han Çelebi adlı adamını değerli taşlar alması için İran üzerinden İstanbul'a gönderdi. Geçerken Şah Abbas'ı ziyaret etmesini, mektubunu ve hediyesini bırakması talimatını verdi.⁴⁴⁴ Şah Abbas, Muhammet Hüseyin Çelebi'ye baskı yaparak elindeki listeyi aldı ve bu listede yazanları pazardan temin edeceğini söyledi. Şah Abbas bunun için Üveysi Bey Topçu adlı birini görevlendirdi. Üveysi Bey listedekileri alınca Şah Abbas'ın dostluk ve muhabbet temennilerini yazdığı mektubuyla Hindistan'a geri döndü.⁴⁴⁵

Listedeki alınacaklar arasında ayrıca İsfahan'daki madenlerden çıkarılan türkuaz ve zift de vardı. Şah Abbas bu iki maddenin satın alınamayacağını, bunları kendisinin Cihangir Şah'a göndereceğini söyledi. Üveysi Topçu altı çanta dolusu türkuazı, 14 kova zift ve 4 İran atını da alarak Babür elçisine teslim etti.⁴⁴⁶ Muhammet Hüseyin Çelebi'nin alacakları arasında yer alan mücevherlerden birinde Timur hanedanının isimleri kazılıydı. Bu mücevherler dini bir vakıftan alınmıştı ve alınmadan önce de ulemanın onayı alınmıştı. Şah Abbas İran'da bulunamayan parçaları Venedik ve diğer Avrupa ülkelerinden sipariş ettirdi. Cihangir'in ricası üzerine Uluğ Bey'in usturlabını da Hindistan'a gönderdi. Bir kopyesini de kendisi için yaptırdı. Muhammet Hüseyin Çelebi'den sonra Hacı Refik adlı bir tüccar da İran'a geldi. Şah Abbas'ı etkileyen Hacı Refik, iki hükümdar arasında mektup getirip götürmekteydi.⁴⁴⁷ Uluğ Bey'in usturlabını Hacı Refik Hindistan'a götürmüştür.⁴⁴⁸

Şah Abbas, Muhammet Hüseyin Çelebi'den Cihangir Şah'a; Timur'un adının yazdığı mücevherin Timur devleti zamanında yapıldığı, Safevilerin hazinesine de

⁴⁴² C. C. Edwards, 1915, New York, s. 254.

⁴⁴³ R. İslam, 1970, s. 71.

⁴⁴⁴ Cihangir, 1999, s. 143.

⁴⁴⁵ R. İslam, 1970, s. 71.

⁴⁴⁶ Cihangir, 1999, s. 143.

⁴⁴⁷ İbid., s. 72.

⁴⁴⁸ N. Falsafi, 1346, s. 88.

kendinden önceki hükümdarlardan intikal ettiği, kendisinin de bu hediye Cihangir Şah'a göndermekten iftihar ettiğini iletmesini istedi. Şah Abbas ayrıca hazinesindeki mücevherlerin aslında Hazret-i Ali'nin türbesine ait olmasına rağmen alimlerin izniyle atalarına ait mücevherlerin kendisine gönderildiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁹

O günlerde mücevherlerden anlayan İranlı tüccarlar Osmanlı topraklarından gelmiş ve çeşitli nadir mücevherler Şah Abbas için getirilmişti. Onları İsfahan'da yaşayan Avrupalı tüccarlar çok pahalı fiyata alsalar da Şah Abbas, Cihangir'in bu mücevherlere talip olduğunu bildiğinden bunları sattırmadı ve hepsini Cihangir Şah için bekletti. Şah Abbas aynı zamanda Hazret-i Ali'nin türbesindeki mücevherler için sandık yaptırmış ve bu sandığı Necef'e göndermişti. Sandığa satılacak mücevherlerin konulabilmesi için ve bunların türbeye gelir olarak kaydedilmesi için ulemanın iznine ihtiyaç duymuştu. İçlerinde Timur'un adının yazılı olduğu mücevherlerden beş tanesi Cihangir'e gönderilmek üzere ayrılmıştı. Şah Abbas, Cihangir'e mektubunda da bunları almak istiyorsa mücevherlerden anlayan birini Hindistan'a göndermesini talep etmişti.⁴⁵⁰

Şah Abbas 1614 yılında Robert Sherley'i Babürlülere elçi olarak gönderdi. Robert Sherley, Avrupa devletlerini ziyaret ettikten sonra dönüşte Cihangir Şah'a uğramıştı. Robert Sherley oldukça iyi karşılandı. Şah Abbas'a götürülmek üzere iki fil ve sekiz ceylan hediye edildi.⁴⁵¹ 1615 yılında Şah Abbas, Mustafa Bey adlı elçiyi Babür sarayına gönderdi. Mustafa Bey beraberinde Cihangir Şah'a hediye etmek üzere atlar, develer, Halep işi kumaşlar ve dokuz büyük av köpeği getirmiştir. Ayrıca Şah Abbas'ın Gürcistan seferi konusunda Cihangir'i bilgilendirmiştir.⁴⁵² Şah Abbas 1615 yılında İranlı tacir Hoca Abdülkerim Gilani aracılığıyla Cihangir'e Yemen'den gelen akik taşından bir tespih, Venedik işi bir kase ve mektup göndermiştir.⁴⁵³

1616 yılı Ekim ayında Muhammet Rıza Bey başkanlığında büyük bir heyet İran'dan Hindistan'a geldi. Muhammet Rıza, Cihangir Şah'ın Ajmer'deki sarayında kabul edildi. Muhammet Rıza, Cihangir'in önünde secde etti. Bu tavrıyla Muhammet Rıza Bey, ilk defa Babür sarayının protokol kurallarına göre davranan elçi olmuştur.

⁴⁴⁹ N. Falsafi, 1346, s. 86.

⁴⁵⁰ İbid., s. 87.

⁴⁵¹ C. C. Edwards, 1915, New York, s. 255.

⁴⁵² C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 235

⁴⁵³ İbid., s. 235

Cihangir, elçiye hilat ve hediyeler verdi. Muhammet Rıza Bey'in gelişindeki amacı tam olarak bilinmemektedir. Muhammet Rıza Bey'in Dekken'deki sorunları görüşmek için geldiği ya da Osmanlı devletine karşı yürütülen savaş için Babür imparatorundan para istemek için geldiğine dair rivayetler aktarılmaktadır. 1617 yılı Mart ayında Muhammet Rıza Bey Malva üzerinden Hindistan'dan ayrıldı. Cihangir Şah ona pek çok hediyeler ve Şah Abbas'a götürülmek üzere mektup yazdı. Mektubunda Cihangir Şah, samimi bir dil kullandı. Malva'ya olan seyahatini ve Dekken krallıklarına karşı zaferlerini yazdı. Ancak 1617 yılı Ekim ayında Muhammet Rıza Bey Agra'da öldü. Cihangir Şah da onun elindeki eşyaların Muhammet Kasım Bey adlı İranlı bir tüccar vasıtasıyla İran'a gönderilmesini emretti.⁴⁵⁴

Cihangir Şah, 1618 yılında Timur zamanından beri ailesine hizmet eden ve Timur'un kabilesi Barlas kabilesinden olan Han Alem'i Bengal'den çağırdı ve İran'a gönderdi. Gerçek adı Mirza Berhordar Han olan Han Alem ve İran elçisi Yadigar Ali İran'a gittiler. Cihangir Şah yaklaşık yedi yıl beklettiği Yadigar Ali'ye mücevherlerle süslenmiş bir eğeri olan bir at, mücevherlerle süslü bir kılıç, mücevherlerle süslü deri işlemeli bir tuğ ve 30 bin rupi para verildi. Han Alem'e ise incili kolye verildi.⁴⁵⁵

Han Alem, Cihangir Şah'ın mektubu ve binlerce hizmetçi eşliğinde İran'a doğru yola çıktı. Yaklaşık 10 bin kişinin bulunduğu kabilede fil, kaplan ve pars gibi vahşi hayvanlar da vardı. Ancak Şah Abbas, Osmanlı devletiyle savaşta olduğu için başkentte değildi. Bu yüzden Han Alem bir müddet Herat'ta bekletildi. Şah Abbas, Han Alem'i karşılaması için Şamlu aşiretinden Ali Bey Yasavul adlı komutanı görevlendirdi. Ali Bey Yasavul, Han Alem'i Kum şehrine getirdi. Bir müddet Kum'da bekleyen heyet, Şah Abbas Azerbaycan'dan Kazvin'e döndükten sonra Kazvin'e hareket etti.⁴⁵⁶ Han Alem, Kazvin'e geldiğinde Bütün asilzadeler onu karşılamak için şehrin dışına geldi.⁴⁵⁷ Kazvin'e geldiği ilk gün Bağ-ı Saadette dinlenen Han Alem, ikinci gün şehrin meydanında Şah Abbas'ın huzuruna çıktı. Şah onu çok sıcak bir tavırla karşıladı. Şehrin meydanı aydınlatıldı, çevgan ve kabak atışı oyunları oynandı. Kazvin meydanındaki en güzel evlerden birinde Şah Abbas ve Han

⁴⁵⁴ R. İslam, 1970, s. 77.

⁴⁵⁵ Cihangir, 1999, s. 148.

⁴⁵⁶ N. Falsafi, 1346, s. 89.

⁴⁵⁷ R. İslam, 1970, s. 74.

Alem gece boyu başbaşa muhabbet ettiler. Şah'ın Han Alem'in getirdiği 300'e yakın hediyeyle incelemesi üç gün sürdü.⁴⁵⁸ Şah Abbas ve Han Alem beraber İsfahan'a gittiler. İkinci ve daha etkileyici karşılama İsfahan'daki Şah Meydan'ında yapıldı. Heyette Babür sarayının ressamı Mirza Gıyasettin Bişan Das ve Hayrat Han da vardı. Mirza Gıyasettin Bişan Das, Şah Abbas'ın ve Şah Abbas ile Han Alem'in resimlerini çizdi.⁴⁵⁹ Han Alem İki sene boyunca İsfahan'da Şah Abbas'ın yanında kaldı. Bazen şehir meydanında çevgan oynadılar, bazen de Mazenderan'a ava gittiler. Aralarında dostane bir münasebet oluşmaya başladı. Hatta Şah Abbas ona "Can Alem" diye hitap etmeye başlamıştı.⁴⁶⁰

Han Alem, 13 Ocak 1621'de İran'dan döndü. Beraberinde İran elçisi Zeynel Bey Beydili Şamlu da hediyeleriyle Hindistan'a gidecekti. Ancak Şah Abbas, Han Alem'in yalnız gitmesini istedi.⁴⁶¹ Han Alem ayrıca içlerinde Timur'un İletmiş Han'la olan savaşını gösteren tablo, Timur'un oğulları ve komutanlarının da resimlerinin bulunduğu 240 parçalık resim koleksiyonunun bulunduğu hediyeleri Hindistan'a getirdi. Cihangir Şah, Halil Mirza Şahruhi adlı ressama ait olan tabloları, ünlü minyatörcü Kemalettin Behzat'ın eserlerine benzetti. Bu tabloların Şah İsmail'in son dönemlerinde ya da Şah Tahmasp döneminde Timurluların kütüphanelerinden alındığını, Şah Abbas'ın dönemine kadar Safevi sarayında kaldığını, ancak Sadık adlı kütüphane görevlisi tarafından tabloların çalınıp satıldığını, bir şekilde İsfahan'da Han Alem tarafından bulunarak tabloların yeniden satın alındığını ifade etmiştir.⁴⁶²

Han Alem İran'dayken Şah Abbas, Han Alem'in Hindistan'a giden hizmetçisine Cihangir Şah'a iletmek üzere bir mektup verdi. Ayrıca Hindistan'a giden tüccarlar ve görevlilerle de mektup yollayarak Babür imparatoruyla iletişimini korudu. Bu süreçten İran'dan gelen ilk resmi elçi Mustafa Bey oldu. Mustafa Bey 1615 yılında Şah'ın Gürcistan'da kazandığı zaferi bildiren bir mektup getirdi. Mustafa Bey birkaç ay sonra hediyeler verilerek İran'a gönderildi.⁴⁶³

⁴⁵⁸ N. Falsafi, 1346, s. 91.

⁴⁵⁹ R. İslam, 1970, s. 74.

⁴⁶⁰ N. Falsafi, 1346, s. 92.

⁴⁶¹ İbid., s. 92.

⁴⁶² Cihangir, 1999, s. 319.

⁴⁶³ R. İslam, 1970, s. 75.

Osmanlı devleti ile 1618 yılında Serav anlaşmasını yaparak savaşa son veren Şah Abbas, 24 Haziran 1619 tarihinde Seyit Hasan adlı elçiyi Cihangir Şah'a gönderdi. Elçi, Cihangir Şah'a üzeri yakutla süslü bir kadehi hediye olarak getirdi. Ayrıca Şah Abbas'ın Osmanlı devleti ve Gürcülere karşı kazandığı zaferlerini anlattığı mektubu Cihangir Şah'a takdim etti.⁴⁶⁴

Han Alem'in ziyaretinin ihtişamı İran'daki herkesi etkilemişti. Han Alem ayrıldıktan sonra Şah Abbas, onun gibi etkileyici bir elçilik heyetini Hindistan'a göndermek istedi. Şah Abbas bu görevi Başmabeyncisi Zeynel Bey'e verdi. Zeynel Bey güçlü bir kişiliğe sahip, Şah'a son derece sadık ve Cihangir Şah'ın tavırları ile sarayının ihtişamına boyun eğmeyecek bir kişiliğe sahipti. Zeynel Bey, efendisinin prestijini koruması gerektiğini bildiğinden büyük hazırlıklar yaptı. Zeynel Bey pek çok değerli eşya ve hizmetçi topladı.⁴⁶⁵ Şah Abbas'ın verdiği hediyelerin arasında Şah İsmail döneminde ele geçirilen Timur hanedanına ait değerli bir mücevher de vardı. Mücevherin üzerinde Uluğ Bey'in adı kazılıydı.⁴⁶⁶ Şah'ın verdiği hediyeler dışında İranlı asillerin ve Horasan'daki üst düzey görevlilerin hediyelerini de Cihangir Şah'a götürdü. Zeynel Bey'in heyeti Şah Abbas'ın Hindistan'a gönderdiği elçiler arasında en etkileyici olanıydı.⁴⁶⁷ Şah Abbas, Cihangir Şah'a gönderdiği mektupta Kandahar'ın kendilerine geri verilmesini talep etmese de Zeynel Bey'e, Cihangir Şah'la bu konuyu müzakere etme talimatını verdi.⁴⁶⁸

Zeynel Bey'in Han Alem'le birlikte Hindistan'a gitmesi düşünülmüştü. Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Zeynel Bey, Han Alem'den sonra yola çıktı. Babürlülerin sınırında güzel bir törenle karşılandı ve yol boyunca dostane bir şekilde kabul gördü. 1620 yılı Mayıs ayında Zeynel Bey Kabil'deyken Cihangir Şah'tan samimi bir mektup aldı. Cihangir Şah o sıralar Keşmir'deydi. Zeynel Bey'i de Keşmir'e davet etti. Keşmir'e gelemezse gelmemekte serbest olduğunu, kendisinin muson mevsimi bittikten sonra geleceğini söyledi. 1620 yılı sonlarında Zeynel Bey

⁴⁶⁴ Cihangir, 1999, s. 306.

⁴⁶⁵ R. İslam, 1970, s. 78.

⁴⁶⁶ N. Falsafi, 1346, s. 97.

⁴⁶⁷ R. İslam, 1970, s. 78.

⁴⁶⁸ N. Falsafi, 1346, s. 98.

Lahor'a vardığında Cihangir Şah ona bir hilatla masrafı olan 30.000 rupi para gönderdi. Bununla birlikte Zeynel Bey Keşmir'e gitmedi.⁴⁶⁹

Safevi kaynaklarında Zeynel Bey'in Cihangir Şah'ın protokol kurallarına uymadığı ve onunla sarayda gerilimli bir görüşme yaşadığı aktarılmaktadır. Cihangir Şah ise kendi hatıratında aralarında geçen tatsız hadiselerden bahsetmemektedir. Aşağıda ifade edildiği gibi Şah Abbas ve Cihangir Şah arasında giden heyetler vasıtasıyla hükümdarlar birbirlerine hediye göndermeye devam etmiş ve mektuplarında kardeşim diye hitap etmeye devam etmişlerdir. Şah Abbas, Cihangir'in güvenini kazanma politikasını sürdürmüştür. Bununla birlikte Zeynel Bey, Babür sarayındayken Hindistan'da olan siyasi gelişmelerden Şah Abbas'ı haberdar etmiştir. Babür ordusunun Dekken'deki çatışmalar için asker gönderdiğini ve Şah Cihan ve Nur Cihan Begüm arasındaki anlaşmazlıkları Şah Abbas'a bildirmiştir. Şah Cihan ve Nur Cihan Begüm, aralarında ittifak ederek devlette söz sahibi olmuşlardı. Şah Cihan'ın uğruna Tac Mahal'i yaptırdığı Mümtaz Mahal onun yeğenydi. Ancak zamanla araları bozulmuş ve birbirlerine rakip hale gelmişlerdir. Nur Cihan Begüm kızı Ladli Begüm'ü Şah Cihan'ın kardeşi Şehriyar'la evlendirince taraflar arasındaki ayrışma netleşti. Cihangir'in hastalanması ve devlet işleriyle fazla uğraşmamasını da Zeynel Bey Şah Abbas'a haber vermişti. Bu haberleri alan Şah Abbas, Kandahar'ı ele geçirmek için vaktin uygun olduğuna karar verdi.⁴⁷⁰

19 Mart 1621'de Şah Abbas'ın görevlendirdiği Muhib Ali ve Ağa Bey adlı iki kişi Cihangir Şah'a nevrüz ve tahta çıkış yıldönümü münasebetiyle 24 at, 2 yük beygiri, 3 deve, 7 av köpeği, 3 altınla dokunmuş kadife, bir şişe amber, 2 halı, 2 keçe yorgan ve 2 gebe tay göndermişti. Cihangir Şah buna karşılık Şah Abbas'a zebra hediye etmişti. Kendisi de ilk defa zebra gören Cihangir Şah, zebranın desenlerine hayran kalmış ve Şah Abbas'a göndermeye karar vermiştir.⁴⁷¹

2.1.2.8 Şah Abbas'ın Kandahar'ı Ele Geçirmesi

Yadigar Ali Sultan Taliş ve onun ardından Hindistan'a gelen elçiler Kandahar sorununu sürekli olarak Cihangir'le görüşse de bu konuda kaynaklar sessiz kalmıştır. İki taraf da birbirine iyi davranarak güven artırmaya çalışmıştır. Şah Abbas'ın önceki

⁴⁶⁹ R. İslam, 1970, s. 78.

⁴⁷⁰ İbid., s. 82.

⁴⁷¹ Cihangir, 1999, s. 359.

Kandahar saldırısında başarısız olması ve Osmanlı devletiyle savaşması Kandahar konusunda saldırgan politika izlemesini önlemiş, bunun yerine zaman kazanma amaçlı iyi ilişkiler sürdürme politikası izlemiştir.⁴⁷² Cihangir'in Kandahar'ı diplomasi yoluyla teslim etmeyeceğini anlayınca Şah Abbas, 1622 yılı Şubat ayında İsfahan'dan ayrılarak Kandahar'a hareket etti. Yolda Horasan ordusundaki askerler de kendisine katıldı.⁴⁷³ Cihangir Şah, Şah Abbas'ın mektuplarındaki samimi dile inanmış, hatta Kandahar kalesinde 300-400 civarında askeri olduğunu bile söylemişti. Bu bilgi doğal olarak Şah Abbas'ı Kandahar'ı ele geçirmek için cesaretlendirmişti.⁴⁷⁴ Bu dönemde ayrıca Cihangir Şah'ın Dekken'deki ayaklanmalarla uğraşması Şah Abbas'ı biraz daha cesaretlendirdi.⁴⁷⁵ Cihangir Şah, Şah Abbas'ın Kandahar'ı kuşattığı haberine inanmadı. Kendi yazdığı hatıratı Cihangirname'de bu haberi alıncaya kadarki bölümlerde Şah Abbas'tan hep "Kardeşim" diye bahsetti. Ancak bu bölümden sonra aynı samimi ifadeleri kullanmadı.

Şah Abbas, yolda Babürlülere bağlı Kandahar hakimi Abdülaziz'in kendisine muhalefet edeceğini haber aldı. Bu nedenle Zemindaver'in fethini Hüsrev Sultan Mir-i Pazuki'ye bırakıp kendisi bizzat Kandahar'a hareket etti. Şah Abbas seferi gizlemek için kendisinin ava çıktığını duyurmuştu. 1617 yılında Osmanlı Padişahı I. Ahmet'in vefatı da Şah Abbas'ın batı sınırlarının güvende olmasını sağlamış ve Kandahar'ı ele geçirme fırsatı doğurmuştur.⁴⁷⁶

Cihangir Şah Bengal, Bihar, Gucerat ve Dekken'den gelen orduların Multan'da Han Cihan Lodi'nin ordusuna katılmasını emretti. Bu ordular Multan'dan Kandahar'a hareket edecekti. Cihangir Şah, Multan'dan sonra ordunun yiyecek ikmalinin zor olacağını bildiğinden "Bancara" adı verilen tüccar kasta mensup tüccarlardan orduya eşlik etmelerini istedi ve bunlara fazladan para ödedi. Şehzade Hürrem (Şah Cihan) Kandahar'a destek vermesi için Dekken'den çağırıldı. Ancak muson mevsimini Mandu'daki kalede geçireceğini bahane ederek babasının

⁴⁷² R. İslam, 1970, s. 79.

⁴⁷³ Edwards, Clara Cary, 1915, New York, s. 264.

⁴⁷⁴ E. Ömür, 2016, s. 12.

⁴⁷⁵ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 518.

⁴⁷⁶ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 135.

yardımına gelmedi.⁴⁷⁷ Nur Cihan Begüm'ün ısrarlarına rağmen Cihangir Şah, Şehzade Hürrem'in Dekken'de kalmasına izin verdi ve bazı mensebdarları kuzeye gönderdi. Kandahar seferine Şehriyar adlı bir komutanı atadı ve Şehzade Hürrem'in kuzeydeki topraklarını bu komutana verdi.⁴⁷⁸ Şehzade Hürrem'in Kandahar'a gitmek istememesinin asıl sebebi Nur Cihan Begüm ile arasındaki siyasi rekabetti. Bu durum Kandahar'ın savunmasını zorlaştırdı. Şah Cihan, Kandahar'a gitmesi durumunda Hindistan'daki pozisyonunun zayıflayacağını düşündü. Bu yüzden de gelmek için babasına ağır şartlar sundu. Nur Cihan Begüm de bu durumu Cihangir Şah'a Şah Cihan'ın kendisine itaat etmediği şeklinde aktardı. Böylece Şah Cihan asi ilan edildi ve Kandahar'ın savunulmasından vazgeçildi. Safevi ordusu Kandahar kalesini kuşattı ve şehir 11 Haziran 1622'de Safevilerin eline geçti. Şah Cihan'ın isyanı 1626 yılına kadar devam etti.⁴⁷⁹ Nur Cihan Begüm ile Mahabat Han'ın ittifakına karşı ayaklanan Şah Cihan, bölgedeki çeşitli sultanlıklarla ittifak kurdu. Onlardan topladığı ordularla birlikte savaştı ancak mağlup oldu. Nur Cihan Begüm'le yapılan görüşmeler sonucunda Dekken valisi olarak kalması ile oğulları Bülent İkbâl ve Evrengzib'in başkentte rehin bırakması şartlarını içeren bir anlaşma yapıldı.⁴⁸⁰

Şah Abbas, Kandahar'ı ele geçirdikten sonra şehirde kendi adına sikke bastırdı ve hutbeleri kendi adına okuttu. Bölgede yaşayan Peştun aşiretleri Gilzailer ve Abdaliler Safevi tebası oldu. Bu aşiretleri yönetmek için kendi içlerinden "Kalantar" adı verilen yöneticiler atadı. Buna rağmen Abdaliler Safevilere karşı isyan etmiş, bunun üzerine Herat bölgesinde zorunlu ikamete zorlanmıştır.⁴⁸¹ Şah Abbas fetihten hemen sonra Cihangir'e birinde Kandahar diğerinde ise İran yazan iki anahtar göndermiş ve ona şu mesajı iletmişti: *"Bu iki ülke kardeşime aittir. Hangisini isterse alabilir. Kandahar bana yaşam kadar değerli sevgili kardeşinden bir hediyeye olarak sayılabilir"*.⁴⁸²

Şah Abbas, Kandahar'ı ele geçirse de Cihangir Şah'la ilişkilerini düzeltmek için Mir Veli Bey ve Haydar Bey adlı iki elçi gönderdi. Şah Abbas mektubunda Kandahar'ı talep etmesinin işe yaramadığını, iki hanedanın birbiriyle uyumunu

⁴⁷⁷ Cihangir, 1999, s. 379.

⁴⁷⁸ John F. Richards, 1995, s. 114.

⁴⁷⁹ R. İslam, 1970, s. 82.

⁴⁸⁰ John F. Richards, 1995, s. 115.

⁴⁸¹ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 137.

⁴⁸² Ebu'l Hasan Kazvini, **Fevaidü's-Safeviyye**, Tahran, 1367, s. 45.

dünyaya göstermek için Kandahar'ı ziyaret etmeye karar verdiğini, ancak kale komutanının bu talebini reddettiği için kaleyi işgal etmek zorunda kaldığını ifade etmiştir. Cihangir Şah geri dönen elçiler aracılığıyla Şah Abbas'a cevap verdi. Cihangir Şah, Zeynel Bey'in mektubundan Kandahar'dan hiç bahsedilmediğini, Zeynel Bey'in gelişinden önce de Kandahar'la ilgili herhangi bir duyum almadığını söyledi. Ayrıca Şah Abbas'ın Kandahar'a yürüdüğü haberini alınca Abdülaziz Han'a kardeşi Şah Abbas'ın rızası dışına çıkmamasını söylediğini de belirtti. Cihangir Şah, Şah Abbas'ın dostluğuna herşeyden daha fazla önem verdiğini, ancak Zeynel Bey dönmeden Kandahar'a saldırmamasına gerek olmadığını ifade etti. Ancak Abdülaziz Han'la ilgili ifadeleri gerçek değildi. Tam tersine Cihangir Şah, Özbeklerle ittifak yaparak İran'a saldırmayı düşünüyordu. Ancak sağlığı kötüye gidiyor ve iç sorunlar da başını ağrıtıyordu. Şah Abbas, Kandahar konusunda Cihangir Şah'ı yumuşatmak için temaslarını sürdürdü. Sadece Cihangir Şah'a değil, Şah Cihan'a, Nur Cihan Begüm'e ve Han Alem'e de mektuplar yazdı.⁴⁸³

Şah Abbas bu mektuba karşılık Haydar Kulu Bey aracılığıyla Cihangir'e bir mektup daha gönderdi. Mektubunda Şah Abbas, Kandahar'ı fethettikten sonra halka iyi davrandıklarını, Hindistan'la ilişkilerinin devam ettiğini, iki ülkedeki fesatçılara rağmen ülkeleriyle düşman olmayacaklarını, Kandahar'da yaşananların iki ülkede yaşayan fesatçılar yüzünden çıktığını, suçluları affedeceklerini ifade etmiştir.⁴⁸⁴

1625 yılında Şah Abbas, Cihangir Şah'a Ağa Muhammet Mustafa-i Gulaman adlı bir elçi gönderdi. Şah Abbas mektubunda Osmanlı Devletinden Bağdat'ı aldığını haber verdi. Ayrıca Bağdat seferinde Osmanlı'dan ele geçirdiği ganimetlerden yolladı. Mektubunda Kandahar'dan dolayı ifadelerle bahsederek yanlış anlaşılmanın gözden kaçırılmasını istedi. Bununla birlikte diğer mektuplarına göre daha sert bir dil kullandı. 1625 yılı Ekim ayında Cihangir Şah, Lahor'da elçiyi sıcak bir şekilde karşıladı. Altı ay sonra elçiyi mektup ve pahalı hediyelerle geri gönderdi. Cihangir Şah mektubunda hiç Kandahar'dan bahsetmedi. Mektupta dostluk ifadeleriyle doluydu. Ayrıca Cihangir Şah'ın daha önceki mektuplarında yer almayan on iki imama saygılı ifadeler vardı. Son olarak Cihangir Şah, Bengal ve Dekken'de oğlunun

⁴⁸³ R. İslam, 1970, s. 84.

⁴⁸⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 139.

isyanından bahsetti ve Şah'a sevgilerini ilettiler. Cihangir Şah hem içeride hem de dışarıda zayıf olduğu için Şah'a böyle bir mektup yazmıştı.⁴⁸⁵

Kandahar'ın fethi sırasında Cihangir Şah ve oğlu Şah Cihan arasında başlayan anlaşmazlıktan dolayı Şah Cihan isyan etmişti. Şah Cihan bu isyanı sırasında Şah Abbas'ın kendisini hükümdar olarak tanıması için Zühdi Beg adlı elçiyi Şah Abbas'a yolladı. Ancak Şah Abbas bu sırada Kandahar'a doğru ilerlemekteydi. Zühdi Bey, Şah Abbas Kandahar'ı ele geçirdiğinde onun huzuruna çıkabildi. Şah Abbas, Şah Cihan'a yazdığı cevapta babasıyla iyi geçinmesini ve aralarını düzeltmek için babasına mektup yazacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁶

Şah Abbas, 1626 yılı Ekim ayında Cihangir Şah'ın oğlu Perviz'in ölümü için başsağlığı dilemek üzere Tohta Bey Yüzbaşı başkanlığındaki bir heyeti Hindistan'a gönderdi. Elçiye Şah tarafından dört adet mektup verilmişti. Birinci mektup Cihangir Şah'ın Şah Abbas'ın servetiyle ilgili sorusuna cevap niteliğindedir. İkinci mektup başsağlığı mektubuydu. Üçüncü mektup Nur Cihan Begüm'e yazılmıştı. Şah Abbas, Nur Cihan Begüm'e yazdığı mektupta Osmanlı'ya karşı zaferlerinden bahsetmiş, Perviz için başsağlığı dilemiş, Cihangir Şah'la olan dostluklarından bahsetmişti. Hint-İran ilişkilerinde ilk defa Şah, bir prensese mektup yazıyordu. Nur Cihan Begüm'ün sarayda önemli bir ağırlığı olması bunda etkili olmuştu. Dördüncü mektup da Cihangir Şah'ın oğlu ve Nur Cihan Begüm'ün damadı Şehriyar'a gönderilmişti. Ancak Tahta Bey Hindistan'dan ayrılmadan önce Cihangir Şah öldü ve İran'a heyet gönderilemedi. Cihangir Şah, Kandahar'ı geri alabilmek için Özbeklerle ittifak yapmak istedi. Ancak buna ömrü yetmedi.⁴⁸⁷

2.1.2.9 Dekken'de Yaşanan Çatışmalar ve İran'ın Etkisi

1608 ve 1617 yılları arasında Babür İmparatorluğu Dekken bölgesine yönelik seferler düzenledi. Bu seferler Abdürrahim Hanhanan ve Şah Cihan'ın Ahmednagar ve Bijapur bölgelerine düzenlediği seferlerdir. Dekkenli yöneticiler Şah Abbas'tan kendileriyle Cihangir Şah arasında aracılık yapmasını istedi. Dekken hükümdarlarından II. İbrahim Adil Şah, Mir Halilullah adlı İranlı bir sığınmacıyı Şah Abbas'a elçi olarak gönderdi. Bunun dışında Dekken hükümdarlarından Muhammet

⁴⁸⁵ R. İslam, 1970, s. 85.

⁴⁸⁶ N. Falsafi, 1346, s. 110.

⁴⁸⁷ R. İslam, 1970, s. 86.

Kulu Kutub Şah ve Nizam Şah da Dekken'i Babürlülere karşı korumak için Şah Abbas'a elçi gönderdi. Bu dönemde Şah Abbas ve Cihangir Şah'ın ilişkileri iyiydi ve Şah Abbas, Dekken hükümdarlarını özellikle de Kutub Şah'ı öven bir mektup yazdı. Bununla birlikte Dekken hükümdarları yeniden isyan ederlerse onları bastırmanın da kendi yetkisinde olduğunu belirtti. Şah Abbas, Muhammet Kulu Kutub Şah'ın halefi Muhammet Kutub Şah'a da mektup yazarak Cihangir Şah'a Dekken krallıklarına özellikle de arası iyi olan Golkonda'ya merhamet göstermesini tavsiye ettiğini, Babürlülerin de saldırıları durdurmasını beklediğini söyledi.⁴⁸⁸

Ahmednagar ve Bijapur'a yapılan uzun süreli sefer 1617 yılında Şah Cihan'ın zaferiyle sonuçlandı. Babürlüler Ahmednagar'ın bir bölümünü ele geçirdi ve Adil Şah yıllık vergi ödemeyi kabul etti. Şah Abbas'ın mektubunun burada herhangi bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte Şah Abbas'ın Dekken sultanlarını destekleyen herhangi bir mektubu da bulunmamaktadır. 1617 yılı Mart ayında Cihangir Şah Mandu'dayken Golkonda'dan ayrılan İran elçisi Hüseyin Bey Kıpçaki ve Kutub Şahilerin İran'a gönderdiği elçi Şeyh Muhammet Hatun, Cihangir Şah'ın huzuruna çıktılar. Cihangir onları sıcak karşıladı. 1620 yılında Şeyh Muhammet Hatun ve diğer Dekkenli elçiler İran'dan ayrılırken Şah Abbas da Bijapur, Golkonda ve Ahmednagar'a elçiler gönderdi. Kutub Şah'a gönderilen elçi Mazenderan komutanı Kasım Bey, Cihangir'e de mektup göndermekle görevlendirildi. Şah Abbas mektubunda Dekken krallarını affettiği için Cihangir'e teşekkür etti. Ayrıca Kasım Bey ayrıldıktan sonra Dekken'deki görevine gitmesi için izin verilmesini istedi. Cihangir sadece Kasım Bey'in 1621 yılı Haziran'ında huzuruna varışını yazmıştır. Dekken'e gidip gitmediği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Şah Abbas'ın Dekken'deki devletlerin durumuna olan müdahaleleri Babürlüleri buralara saldırmaktan alıkoymamıştır. Cihangir Şah da doğal olarak İran Şahınının tavrından rahatsız olmuştur.⁴⁸⁹

Cihangir öldükten sonra oğlu Şah Cihan tahta geçti. Şah Cihan tahta çıkmadan önce de Şah Abbas'la iletişim halindeydi. Birbirlerine amca ve yeğen diye hitap etmekteydiler. Şah Abbas, Şah Cihan'ın ileride tahta geçeceğini anlamış ve onunla irtibat halinde olmuştu. Şah Cihan'ın tahta çıkışından sonra Bahri Bey adlı elçisini tebrik için gönderdi. Şah Abbas görevin çabuk tamamlanmasını istediği için

⁴⁸⁸ R. İslam, 1970, s. 94.

⁴⁸⁹ İbid., s. 95.

elçinin yanında fazla yük ve adam göndermedi. Bahri Bey bir İngiliz gemisine binerek Hindistan'a gitti. Bahri Bey üç ay sonra Babür sarayına vardı. Ancak yoldayken Şah Abbas ölmüştü. Bahri Bey görevini tamamladı. Babür sarayında iyi bir şekilde karşılandı ve kendisine pek çok hediye verildi. Şah Abbas mektubunda Şah Cihan'a tahta çıktığını bildirmediği için samimi bir dille kızdı. Bahri Bey 1626 Eylül ayında Hindistan'dan ayrıldı. Ayrılmadan önce kendisinden sonra büyük bir heyetin geleceğini söyledi.⁴⁹⁰

Şah Abbas, Cihangir Şah'ın Dekken sultanlarıyla olan mücadelesini iyi değerlendirmiş, ayrıca Cihangir Şah da Şah Abbas'ın dostane tavırlarına inanmış, bu da yanlış politikalar izlemesine yol açmıştı. Kandahar'ı ele geçirdikten sonra Şah Abbas Osmanlı devletiyle savaşa da Cihangir, ülkesindeki iç savaştan dolayı bu fırsatı değerlendirememiştir. Osmanlı-İran savaşının uzaması Cihangir Şah'a yeni bir fırsat doğurdu. Hatta Özbek Hanı İmam Kulu Han, Safevilere karşı ortak bir ordu kurarak önce Kandahar'ı almayı sonra da Horasan'ı ele geçirmeyi teklif etmiş, ordunun başına Şah Cihan'ın getirilmesini önermiştir. Ancak Cihangir'in eşi Nur Cihan Begüm'ün Şah Cihan'ın güçlenmesini istememesi yüzünden bu ittifak gerçekleşmemiştir.⁴⁹¹

⁴⁹⁰ R. İslam, 1970, s. 97.

⁴⁹¹ C. Aydoğmuşoğlu, 2013, s. 142.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞAH ABBAS'TAN SONRA SAFEVİ DEVLETİ'NİN ÖZBEK HANLIKLARI VE BABÜR DEVLETİ İLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

3.1 ŞAH SAFİ DÖNEMİ (1629-1642)

Şah Safi, Şah Abbas'ın oğlu Muhammet Bakır Mirza'nın (Safi Mirza) oğludur. Şah Abbas vefat ettiğinde hayatta oğlu kalmadığından Kızılbaş umera tarafından torunu Sam Mirza, Şah Safi adıyla 17 Şubat 1629'da İsfahan'da Ali Kapu Sarayı'nda tahta çıkarıldı. Devlet işlerini vezirlerine bırakan Şah Safi, kendi döneminde Osmanlılarla Kasr-ı Şirin antlaşmasını imzalayarak Bağdat ve Basra'yı kaybetti. Özbeklerle yaşanan çatışmalarda toprak kaybı yaşanmadı. Babürlülerle ilişkiler ise saltanatının sonlarına doğru Kandahar'ın kaybı yüzünden kötüleşti.⁴⁹² Şah Safi döneminde ülkedeki mali durum kötüleşmiş, vezir Saru Taki buna karşı önlemler almaya çalışmıştır. Yeni vergiler konmuş, Kızılbaş aşiretlerinin gelirlerinden de vergi alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte Şah Abbas'ın koyduğu ipek tekeli kaldırılarak hazine gelir kaybetmiştir.⁴⁹³

3.1.1 Özbeklerle İlişkiler

Nadir Muhammet ve emirleri İran'da Şah'ın değişmesinden dolayı ortaya çıkan karışıklıklardan faydalanmak istedi. Meymene valisi Uraz Bey, 1629 yılı yazında İran'ın elindeki Maruçak'a saldırdı. Bölgedeki ekinleri yaktı ve şehri almaya çalıştı. On iki gün boyunca şehri kuşatsa da başarılı olamadı ve Murgab nehri kıyısına kale inşa etti. Bu aşamada Nesa ve Derun'da seferde olan Horasan orduları başkomutanı Zaman Bey Meşhet'e geldi ve Maruçak'a asker gönderdi. Uraz Bey, onu engellemek için bin kişilik bir kuvvet yollasa da yenildi. İçlerinde Uraz ve Yalangtuş Bey'in yeğenlerinin de olduğu pek çok kişi de Safevilere esir düştü.⁴⁹⁴ Uraz Bey'in saldırısı devam ettiği sırada Deşt-i Kıpçak'tan gelen bir grubun Herat

⁴⁹² C. Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 75-81.

⁴⁹³ D. E. Streusand, 2011, s. 155.

⁴⁹⁴ A. Burton, 1997, s. 177.

yakınlarına saldırdığı haberi geldi. Horasan Beylerbeyi Hasan Han Şamlu, duruma müdahale ederek saldırganları mağlup etti. Kellelerini de Şah Safi'ye gönderdi.⁴⁹⁵

Uraz Bey, Zaman Bey'e mektup yazarak olaylardan dolayı özür diledi ve yaşananların sorumluluğunun kendisine ait olduğunu söyledi. Ayrıca Nadir Muhammet'in de barış istediğini, Şah Safi'ye başsağlığı ve tebrik için elçi göndereceğini söyledi. Uraz Bey'in mesajları Şah Safi'ye iletildi. Şah Safi, Osmanlı devletinin Bağdat'a saldıracağını beklediğinden Uraz Bey'in özrünü kabul etti ve Bağdat üzerine yoğunlaştı. Şah Safi ayrıca 1629 yılı Kasım ayında sözkonusu çatışmalarda ele geçirilip kendisine getirilen esirleri de serbest bıraktı. İmam Kulu Han da buna karşılık Çahar Juy'da ele geçirilen iki İranlı esiri serbest bıraktı. İran-Özbek sınırında barış 18 ay daha devam etti. Şah Safi, Horasan'daki barıştan istifade ederek burada bulunan bir tüfekçi birliğini Bağdat'a gönderdi.⁴⁹⁶

3.1.1.1 Hive Hanlığındaki Olaylar

Harezm valisi Ebulgazi Bahadır Han, 1629 yılında Nesa ve Derun'a saldırdı. Buranın valisi olan Ali Sultan Ustacalu Ebulgazi Bahadır Han'ın geldiğini duyar duymaz merkezi otorite boşluğundan da endişelenerek kaçtı. Ebulgazi Bahadır Han burayı savaştan ele geçirdi. Ondan sonra da Abiverd'i ele geçirdi. Ebulgazi'nin kardeşi İsfendiyar Han da Merv'i ele geçirmeye çalıştı. Merv hakimi Aşur Han Çekeni kaleden çıkarak İsfendiyar Han'la savaştı. Yapılan savaşta İsfendiyar Han yenildi ve kaçtı.⁴⁹⁷

Şah Safi tarafından Horasan komutanı olarak atanan Tüfekçi Ağası Zaman Bek, Özbek saldırıları geçince Esterabad hakimi ile birlikte Rahman Kulu Karabaş önderliğindeki Türkmenlerin isyanıyla uğraştılar. Ali Yar Han Giraylı komutasındaki Safevi ordusu Türkmenleri yendi ve Rahman Kulu Karabaş Ebulgazi Bahadır Han'a sığındı. Ali Yar Han, Zaman Bek'le beraber onları takip etmesi emrini verdi. Yirmi fersah takip ettikten sonra Zaman Bek onlara yetişti ve savaştı. Yapılan savaşta

⁴⁹⁵ Hasan bin Murtaza Hüseyin Esterabadi, **Tarih-i Sultani: Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi**, Tahran, 1399, s. 237.

⁴⁹⁶ A. Burton, 1997, s. 177.

⁴⁹⁷ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6871.

Ebulgazi Bahadır Han yenildi ve Harezm'e kaçtı. Derun ve Nesa da yeniden Safevilerin eline geçti.⁴⁹⁸

İsfendiyar Han ve Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın arası ülkedeki Türkmen, Uygur ve Naymanlar üzerindeki anlaşmazlıklardan dolayı bozuldu. İsfendiyar Han, Türkmenlere dayanarak tahta çıkmış, bu durum Özbekler içinde rahatsızlık yaratmıştı. Ebu'l Gazi Bahadır Han da Özbeklere dayanarak tahta çıkmayı planlıyordu. İsfendiyar Han, kısa bir süre sonra Hanlıktaki Özbekleri, Uygurları ve Naymanları katletmeye başladı. Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı da gözetim altında tuttu. Ebu'l Gazi, İsfendiyar Han'la savaşmayı ertelemek istese de yanındaki adamları onu dinlemedi. Kısa bir süre devam eden çatışmalardan sonra İsfendiyar Han, Türkmenlere Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı yakalayıp İran'a teslim etmelerini emretti. Bu sırada Şah Abbas ölmüş ve yerine Şah Safi tahta geçmişti. Türkmenler Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı Abiverd kalesine yani İranlılara teslim etti.⁴⁹⁹ Ebulgazi Bahadır Han, Abiverd kalesinden alınarak Hemedan'a götürüldü. Ebulgazi, Hemedan'da bulunan Şah Safi'nin huzuruna çıkarıldı. Oradan da 1630 yılında İsfahan yakınlarındaki Tebarek kalesinde zorunlu ikamete tabi tutuldu.⁵⁰⁰

3.1.1.2 Buhara Özbeklerinin Saldırıları

1631 yılı baharında Özbekler Bala Murgab ve Badgis'e saldırdı. 11 Mayıs 1631 tarihinde Horasan valisi Hasan Han, Şah Safi'ye mektup yazarak Özbeklere karşı ordu gönderdiğini, onları yendiğini ve 300'e yakın esir aldığını bildirdi. Özbekler 1631 yılı Kasım ayında yeniden saldırdı. Nadir Muhammet Han'ın oğlu Şibirgan valisi Abdülaziz iki bin adamıyla Çiçektav ve Badgis'e saldırdı. Badgis'i yağmaladıktan ve bölgedeki kaleleri yıktıktan sonra babasının göndereceği takviyeleri beklemeden Türbet-i Cam tarafına gitti. Adamları da Cam ve Boharz kalelerini yıktı. Hasan Han'ın kalabalık bir orduyla üzerine geldiğini duyunca aldığı yüklü ganimetle birlikte ülkesine geri döndü.⁵⁰¹

Rüstem Muhammet'in Übeh'ten Belh'e saldırdığını öğrenen İmam Kulu Han, Merv valisi Aşur Han Çekeni'nin ölümünü duyunca Abdülaziz'e Horasan'a

⁴⁹⁸ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6872.

⁴⁹⁹ Ebu'l Gazi Bahadır Han, 2009, s. 256.

⁵⁰⁰ A. Gündoğdu, 1995, s. 106.

⁵⁰¹ A. Burton, 1997, s. 179.

saldırması için emir verdi. Bunun üzerine 1632 yılında Abdülaziz, Horasan'a saldırdı. O sırada Horasan'da büyük bir İran ordusu bulunduğundan İmam Kulu Han önleyici bir sefer yapmak istedi. Yapılan plana göre Nadir Divanbeyi Merv'e, Abdülaziz de Maruçak'a saldıracaktı. Nadir Muhammet 15.000 askerle Merv'e geldi. Merv valisi ölmüştü ve Şah Safi yerine oğlu Murtaza Kulu Kaçar'ı atamıştı. Ancak Murtaza Kulu Kaçar Meşhet'teyken, İmam Kulu Han komutasındaki Özbekler 15.000 askerle şehri ele geçirdi.⁵⁰² Bu arada Şah Safi, Rüstem Han Sipahsalar'ı Horasan seferiyle görevlendirdi. Rüstem Han, Horasan askeriyle birlikte Merv'e hareket etti.⁵⁰³ Özbekler kuşatmaya büyük bir hevesle başlasalar da takviye kuvvetler gelince moralleri bozuldu. Takviye kuvvetlerle çatışan Özbekler Murtaza Kulu Kaçar'ı esir aldı. Bununla birlikte kuşatma devam etti. Kuşatma devam ederken Halef Bey ve Rüstem Muhammet'in de takviye olarak geldiği duyulunca Nadir Divanbeyi kuşatmayı kaldırdı. Esir aldığı Murtaza Kulu Kaçar ve ganimetlerle Buhara'ya geri döndü. İmam Kulu Han, Murtaza Kulu Kaçar'a iyi davrandı. İyi davranmasının tek sebebi cesurca savaşması değil aynı zamanda annesinin bir zamanlar Murtaza Kulu'nun babasıyla evli olmasıydı.⁵⁰⁴

Abdülaziz, Yalangtuş Bey'le birlikte 20.000 askerle Maruçak'a yürüdü. Şiddetli bir savaştan ve Saki Hoca adlı emiri esir düştükten sonra Maruçak'ı ele geçirdi. Ancak bu arada İmam Kulu Han, Şah Safi'yle ateşkes yapmıştı. Abdülaziz'e de bu yüzden Maruçak'ı terk etmesi emredildi. Şah Safi batıda Osmanlı saldırısı ve Gürcistan isyanı yüzünden zor durumdaydı ve askere ihtiyacı vardı. Horasan'a gönderdiği takviye güçleri yoldan çevirerek Gürcistan'a yolladı. Şah Safi ayrıca iyi niyet göstergesi olarak Saki Hacı'yı serbest bıraktı. Ancak İranlı emirler Horasan'daki ateşkese riayet etmediler. Önceki saldırılara karşı Merv ve Herat'a gönderilen askerler günler süren yürüyüşten dolayı sıkılmışlardı ve ganimet toplamak istiyorlardı. Abdülaziz 'in Maruçak'ı terk ettiğini duyduklarında Rüstem Muhammet ve Hasan Han'ın askerleri onları takip etti. Geçtikleri yerlerden pek çok esir alıp geri döndüler. Bir kaç ay sonra Belh'teki ordunun terhis edildiğini duyunca bu fırsattan faydalanmak istediler. Bu sefer Çiçektav ve Maymana'ya saldırdılar. Buraları

⁵⁰² A. Burton, 1997, s. 179.

⁵⁰³ Esterabadi, 1399, s. 245.

⁵⁰⁴ A. Burton, 1997, s. 179.

yağmalayıp, pek çok kişiyi de esir aldılar. Aldıkları esirleri Şah Safi'ye gönderdiler. Bununla birlikte bu akınların Şah Safi'nin emriyle olup olmadığı belli değildir.⁵⁰⁵

1632 yılı Temmuz ayında Nadir Muhammet, Vakkas Hacı adlı bir elçiyi hediyelerle Şah Cihan'a yolladı. Şah Cihan'ı tahta çıkmasından dolayı tebrik etti. Kabil'de olan çatışmalardan dolayı özür diledi ve İran'a karşı ortak hareket etmeyi teklif etti. Vakkas Hacı, alıkonulmadı ve yedi ay sonra Şah Cihan'ın elçisi Terbiyet Han'la beraber döndü. 1633 yılı Mart ayında Terbiyet Han, Şah Cihan'ın uzun bir mektubunu Nadir Muhammet'e verdi. Terbiyet Han'ın gelmesi Şah Cihan'ın sadece Nadir Muhammet'in özrünü kabul ettiği değil aynı zamanda Vakkas Hacı Hindistan'dayken Belh'e sığınmak isteyen rakibi Baysungur'un talebinin reddedilmesini de takdir ettiği anlamına geliyordu. Baysungur bu yüzden İran'a sığınmak istemişti. Şah Cihan mektubunda İran'a karşı ortak saldırının Nadir Muhammet ve Vakkas Hacı arasında yüz yüze konuşulması gerektiğini söyledi.⁵⁰⁶

Şah Cihan'ın kendisine olan tavrından ve İran'a karşı ortak hareket teklifinden memnun olan Nadir Muhammet, 1633 yılı Mart ayında Serahs ve Zorabad'a asker gönderdi. Aynı ay ordu toplamaya da başladı. 1633 yılı Mayıs ayında Merv valisi Murtaza Kulu Han, Şah Safi'ye mektup yazarak sınırlarına yakın bölgelerde büyük bir ordu toplandığını ve bu ordunun Horasan'a saldırmasından şüphelendiğini bildirdi. Kısa bir süre sonra Yalangtuş Bey Serahs'ı ele geçirdi ve buraya bin kişilik bir askeri birlik yerleştirdi. Şah Safi büyük bir ordu toplayarak Halef Bey ve Rüstem Muhammet komutasında bölgeye gönderdi. Safevi ordusu Eylül ayında Serahs'ı ele geçirdi ve 200 kişiyi esir aldı. Komutanlarının dışında esirlerin hepsi öldürüldü. Şah Safi, Özbeklerin yeniden saldırmasını önlemek için içinde Yalangtuş Bey'in yeğeninin de olduğu esirleri geri gönderdi. Ancak Özbekler yenilgilerinden dolayı savaştan vazgeçmedi ve Aralık ayında Abdülaziz Cam bölgesini yağmaladı. Bunun üzerine Şah Safi 1634 yılı Ocak ayında Horasan komutanlığına Emir Han'ı atadı ve orduyu alarma geçirdi.⁵⁰⁷

1633 yılı kış aylarında Abdülaziz, İran'a akınlar yapmaya devam etti. 1634 yılı boyunca İran'a dört başarılı seferi düzenledi ya da bizzat katıldı. Birinci akını

⁵⁰⁵ A. Burton, 1997, s. 180.

⁵⁰⁶ İbid., s. 181.

⁵⁰⁷ İbid., s. 182.

Mart ayında Herat'ın kuzeyindeki Kusuya bölgesine Abdurrahman Uşun komutasında 12.000 kişilik bir orduyla yapıldı. 6 Nisan 1634'te pek çok ganimet alarak hanlığa geri döndü. Abdurrahman Uşun'un başarısından cesaret alan Abdülaziz birkaç hafta sonra bizzat kendisi 20.000 kişilik bir ordunun başında Kusuya bölgesine sefere çıktı. Bölge halkı kalelere çekilmiş ve savunmaya geçmişti. Bu yüzden Kusuya'dan vazgeçip güneydeki Farah bölgesine yöneldi. Ancak buradaki kale çok sarp olduğundan saldırmaktan vazgeçti ve hanlığa geri döndü.⁵⁰⁸

Abdülaziz, 1634 yılı Sonbaharında Meşhet ve Sebzevar'ı yağmalamak istedi. Ancak Safevilerin Horasan komutanı Emir Han, Özbeklerin Meşhet'e geleceği istihbaratını alarak askerleriyle birlikte hava karanlıkken fazla kullanılmayan yollar üzerinden Abdülaziz'in ordugahına kadar gitti. Şafak sökerken Abdülaziz'in ordugahını kurduğu Tecerrüd bölgesine geldi ve ani bir baskın yaptı. Hava kararınca kadar savaştılar ve sonunda Özbekler ganimetleriyle eşyalarını da bırakarak Horasan'ı terk etti. İranlılar Özbekleri takip etti ve pek çoğunu öldürdü. Emir Han, Abdülaziz'in davullarını, sancaklarını, silahlarını, hazinesini, kütüphanesini, atlarını ve develerini ele geçirdi. Abdülaziz'den ele geçirilenler kendisine getirildiğinde Şah Safi onları Rüstem Muhammet'e verdi. Böylece Rüstem Muhammet'in Özbek tahtı üzerindeki iddiasını desteklediği mesajını veriyordu.⁵⁰⁹

Şah Safi'nin zafer sevinci fazla uzun sürmedi. İki hafta sonra Abdülaziz 3.000 adamıyla babasından izin almaksızın ve amcasının da kat'i yasaklamasına rağmen Horasan'a geldi. Yol üstündeki pek çok kale ve köye saldırdı. Taybad kasabasını kuşattı ve ele geçirdi. Bu aşamada Horasan'daki İran askerlerinin Meşhet'te toplandığı haberini aldı ve planlarını değiştirdi. Bunun üzerine Meşhet'ten uzak durup Nişabur'a yürüdü. Ordusunu da ikiye böldü. Ordunun bir kısmı Kain ve Tun üzerinden, kendi komutasındaki kısım da Türbet-i Cam üzerinden Nişabur'a gidecekti. Yol üzerindeki yerlerden pek çok kişiyi esir aldılar. Üzerine kalabalık bir İran ordusunun geldiğini duyunca hanlığa geri çekildi.⁵¹⁰

Abdülaziz hanlığa döndüğünde izinsiz sefere çıktığı için babasından özür diledi. Başarılı olduğu için babası onu affetti ve hediyeler verdi. Sonra amcası İmam

⁵⁰⁸ A. Burton, 1997, s. 184.

⁵⁰⁹ Esterabadi, 1399, s. 245.

⁵¹⁰ A. Burton, 1997, s. 185.

Kulu Hanla barışması için Semerkant'a gönderdi. Abdülaziz ve atalığı Abdurrahman Uşun, 21 Şubat 1635 günü Buhara'ya geldi. Amcası da Abdülaziz'i affetti ve başarısını takdir etti. Abdülaziz Buhara'dayken Safevilerin Horasan emirleri intikam almak için ona ait olan Çiçektav'ı yağmaladı. Nadir Muhammet bölgeyi savunmak için Yalangtuş Bey'i gönderdi. Yalangtuş Bey bölgeye geldiğinde saldırganlar kaçmıştı. Yalangtuş Bey ve askerleri Çiçektav'dayken Abdurrahman Uşun'un hataları yüzünden Şibirgan bölgesi karıştı. Abdurrahman Uşun, atalık görevinden alındı ve yerine Uraz Bey Ming atandı.⁵¹¹

1637 yılı Mayıs ayında Nadir Muhammet Horasan'a asker gönderdi. Nadir Muhammet'in Horasan'a saldırısının üç sebebi vardı. Birincisi hacca gitmek istemesiydi. İkinci sebep müttefikleri Osmanlı ve Babür imparatorluklarına destek vermek istemesiydi. Çünkü Osmanlı Bağdat'ı, Babürlüler ise Kandahar'ı yeniden ele geçirmek için İran'a saldırmak istiyordu. Üçüncü sebep de Safevilerin Horasan komutanı Emir Han'ın ani ölümüydü. Osmanlıların da Bağdat'a saldırısı başlamış ve Safevi ordusunun çoğunluğu Bağdat'ta olduğundan Horasan'da fazla asker kalmamıştı.⁵¹² Safeviler, Özbek saldırısına karşı Siyavuş Han Kullar Ağası adlı komutanı görevlendirdi. Bu arada Özbekler Cam bölgesine kadar gelmişti. Siyavuş Han yetişmeden önce Sebzvar hakimi Muhammet Sultan ve Çemişgezeklilerin hakimi Yusuf Sultan Özbeklere karşı mücadele etti ve Özbekleri yendi. Ancak Allahverdi Bahadır ve Ali Murat Bahadır Özbeklere esir düştü.⁵¹³

Nadir Muhammet, orduya kendi komuta etmek istese de emirleri Abdülaziz'in komutayı ele alması konusunda onu ikna etti. Sefer Badgis bölgesinde elde edilen başarılarla başladı. Sonrasında Özbek ordusu Herat'a doğru yürüdü. Ancak Abdülaziz, askerlerinin şehre varır varmaz emirlerini dinlemeden saldırmasına ve kayıp vermelerine öfkelenildi. Bunun üzerine ölen askerlerinin gömülmesini yasakladı ve onları herkesin görmesi için develerin sırtına yükledi. Bu arada bütün Horasan valilerinin Herat'ı kurtarmak için Meşhet'te toplandığını duydu. Abdülaziz, Meşhet'e giderek Safevi ordusu şehirden ayrıldıktan sonra Meşhet'e sürpriz bir saldırı yapmayı planladı. Düşünülen plan hız ve yoğun bir çaba

⁵¹¹ A. Burton, 1997, s. 186.

⁵¹² İbid., s. 190.

⁵¹³ Esterabadi, Tahran, 1399, s. 255.

gerektirmektedir. Ancak Allah Birdi Bey komutasındaki birlikler ana ordudan ayrıldı. Sonra bazı askerler de İran ordusunu görür görmez alalelele saldırıya geçti. İranlılar onlardan kaçıyor gibi görünüp onları pusuya çekti. Sonunda iki tarafın da komutanlarının öldüğü kanlı bir savaş yaşandı. Abdülaziz Meşhet'i kuşatmayı düşünse de şehrin iyi tahkim edildiğini görünce vazgeçerek hanlığa geri döndü.⁵¹⁴

Belh hakimi Nadir Muhammet Han, 1638 yılı bahar aylarında Şah Cihan'a Abdül Gafur adlı elçisiyle birlikte hediyeler gönderdi. Hediyelerin içinde atlar, develer, av kuşları ve akdoğanlar vardı. Şah Cihan, elçiyi çok sıcak karşıladı. Bu durum Abdül Gafur'da olumlu düşünceler oluşturdu ve Nadir Muhammet Han'a Şah Cihan'ın İran'a karşı ortaklaşa hareket yapmak istediği bilgisini aktarmasına yol açtı. Ancak Şah Cihan'ın görüşmeleri belli kişiler üzerinden yürütmek istemesi yüzünden bu plan hayata geçirilemedi.⁵¹⁵ Bunda Şah Cihan'ın Kandahar'ı kolayca ele geçirmesi, Şah Safi'nin Bağdat'ta seferde olması ve Özbeklerin yardımına ihtiyacı kalmamasının etkisi vardır.

3.1.1.3 İmam Kulu Han'ın Tahttan Feragat Etmesi Sonrası Olaylar

1641 yılı Mayıs ayında İmam Kulu Han gözlerinin iltihaplanması sonucu tahttan feragat etti ve yerine Nadir Muhammet Han geçti. Tahtını Nadir Muhammet Han'a bırakan İmam Kulu Han Mekke'ye gitmeye karar verdi.⁵¹⁶ Karakul ve Çahar Cuy üzerinden Merv'e geldi. Şah Safi'ye İmam Kulu Han'ın tahtı terk ettiği ve Merv'e doğru geldiği haber verildi. Nadir Muhammet Han, Şah'a kardeşine iyi davranılması için iki elçi gönderdi. İlk elçinin adı Muhammet Yusuf'tu ve 6 Nisan 1642'den önce Kaşhan'da Şah Safi'yle görüşmüştü. İkinci elçi ise aynı yılın Mayıs ayında gelmişti. Şah Safi 1642 yılı Şubat ayında Nadir Muhammet Han'ın gönderdiği elçiler gelmeden önce İmam Kulu Han'a para ve eşya gönderilmesi için talimat vermişti.⁵¹⁷

Şah Safi, Nadir Muhammet Han'dan gelen elçi Muhammet Yusuf'a iyi davrandı. Hatta Şah Safi Muhammet Yusuf'u İstanbul, Moskova ve Hindistan'dan gelen elçilerle birlikte ava davet etti. Bununla birlikte Şah Safi'nin Buhara Hanlığına

⁵¹⁴ A. Burton, 1997, s. 191.

⁵¹⁵ A. Lahori, **Padişahname**, persian.packhum.org, s. 545, Erişim: 10 Ekim 2016.

⁵¹⁶ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6901.

⁵¹⁷ A. Burton, 1997, s. 209.

karşı yaklaşımının bir nedeni vardı. Şah Safi, Kandahar'ı almak için Horasan'a asker göndermişti. Bunun için Nadir Muhammet'in desteğini ya da tarafsızlığını sağlamaya çalışıyordu. Ancak Safevilerin Kandahar'ı alma planları Şah Safi'nin 1642 yılı Mayıs ayındaki ani ölümüyle rafa kalktı.⁵¹⁸

3.1.2 Babürlülerle İlişkiler

Şah Safi uzun süre dış dünyaya kapalı yaşamış ve devlet işlerinde tecrübesiz bir şahıttı. Ancak Şah Cihan onun tersine ihtiraslı ve tecrübeli bir hükümdardı. Şah Cihan, 1629 yılı Ekim ayında Mir Baraka adlı elçiyi Bahri Bey'le birlikte İran'a gönderdi. Mir Baraka, İran sarayında Şah Safi tarafından iyi bir şekilde karşılandı. Mir Baraka'dan İran'daki durumu öğrenerek kısa süre sonra geri dönmesi istendi. Şah Cihan, Şah Safi'ye mektubunda "Oğlum" diye hitap etti. Yönetimini kuvvetlendirmek için yardıma ihtiyacı olduğunda yardım edebileceğini söyledi. Ayrıca adaleti ve hoşgörüyü gözetmesini tavsiye etti. Beş ay sonra Mir Baraka İran'dan ayrılarak Hindistan'a gitti.⁵¹⁹

Şah Safi tahta çıktığı dönemde Safeviler batıda Osmanlı, doğuda Özbeklerle mücadele içindeydi. Dolayısıyla Babür İmparatorluğuyla iyi geçinmesi gerekiyordu. Mir Baraka İran'a varmadan önce Şah Safi, Muhammet Ali Bey İsfahani adlı elçiyi Hindistan'a göndermişti. Muhammet Ali Bey İsfahani 1630 yılı Haziran ayında Lahor'a vardı. İranlı elçi çok iyi karşılandı ve bir valinin refakatinde Şah Cihan'ın bulunduğu Dekken'deki Burhanpur'a götürüldü. Burhanpur'da vezir Allami Efdal Han tarafından Şah Cihan'ın huzuruna çıkarıldı. Şah Cihan, elçiyi çok iyi karşıladı. Mektubu bizzat elçiden aldı ki bu çok değerli bir hareketti. Elçiye ve yanındakilere değerli hediyeler verildi. Pek çok üst düzey törende hazır bulunan elçi 1632 yılı Ekim ayında Hindistan'dan ayrıldı.⁵²⁰

3.1.2.1 Şah Cihan'ın Kandahar'ı Safevilerden Geri Alması

Şah Cihan tahta çıktığı sırada Cihangir Şah'ın Kandahar'ı fethetmekle görevlendirdiği komutanlardan Han Cihan Lodi isyan çıkardı. Han Cihan Lodi, Dekken'deki Balagat şehrini Nizamül Mülk adlı birine verdi. Mandu'yu ele geçirmek

⁵¹⁸ A. Burton, 1997, s. 210.

⁵¹⁹ R. İslam, 1970, s. 98.

⁵²⁰ İbid., s. 98.

için yola çıktığında Şah Cihan'ın Ahmetnagar ve Ajmer üzerinden Agra'ya gelerek tahta çıktığı haberini aldı. Han Cihan Lodi, kendisini destekleyen Rajputlar da desteklerini çekince isyandan vazgeçti ve Şah Cihan'a itaatini bildiren ve af dileyen bir mektup yazdı.⁵²¹

Muhammet Ali Bey İsfahani Hindistan'dan ayrıldıktan sonra Şah Cihan, 1633 yılı Nisan ayında Safdar Han'ı İran'a elçi olarak gönderdi. Safdar Han büyük bir heyetle ve içinde Ahmetabad, Banaras ve Malda'nın değerli kumaşlarının da olduğu pek çok nadide ve değerli hediyeyle birlikte İran'a gidecekti. Şah Cihan mektubunda, Şah Safi'nin mektubundan memnuniyet duyduğunu, ancak İran'daki son gelişmelere bakıldığında Şah Abbas dönemini görmüş, iki hanedan arasındaki derin uyumu kendisine gösterebilecek bilge vezirlerin olmadığını ifade etmiştir. Mektup genç Şah'a idare, nezaket, cömertlik tavsiyeleri ile zulmü ve şiddeti kötülleyen cümlelerle son bulmuştur. Safdar Han, İran'a varduktan sonra 1,5 yıl boyunca Şah'ın huzuruna çıkmayı bekledi. Şah Safi bu sıralarda Osmanlı'yla savaştaydı ve 1636 yılı Mart ayında Erivan'ı Osmanlı'dan geri almıştı. Erivan'ı aldıktan sonra Şah Safi, İsfahan'a geri döndü. Kaşhan'da Safdar Han'ı huzuruna kabul etti ve birlikte İsfahan'a gittiler. 1637 yılı Nevruzunda Şah, Safdar Han'ın Hindistan'a gitmesine izin verdi. Yanında da Yadigar Han'ı da elçi olarak gönderdi. Safdar Han gitmeden önce Şah Safi özel olarak Safdar Han'ın kaldığı yere gelip onunla vedalaştı.⁵²²

Belh hükümdarı Nadir Muhammet Han, saltanatının ilk yıllarında Kabil'e saldırırsa da bu saldırı unutuldu. Şah Abbas'ın ölümünü fırsat bilen Nadir Muhammet Han, İran'a karşı daha rahat hareket etmek istiyordu. Şah Cihan da Kandahar'ı Safevilerden geri almak istiyordu. Bu nedenle Babür sarayı ve Özbekler arasında elçiler gidip geldi ve sıcak ilişkiler kuruldu. İran'ın içinde bulunduğu karışıklıktan yararlanmak isteyen Şah Cihan ve Özbek Hanları İmam Kulu Han ile Nadir Muhammet Han 1635 yılında İran'a karşı ortak bir cephe oluşturmak için anlaşmaya vardı.⁵²³

Safdar Han İran'dayken Şah Cihan, 1637 yılı Mayıs ayında Mir Hüseyini adlı elçiyi İran'a gönderdi. Şah Cihan mektubunda Dekken krallarından Adil Şah ve

⁵²¹ A. Lahori, s. 272.

⁵²² R. İslam, 1970, s. 100.

⁵²³ İbid., s. 99.

Kutub Şah'ın kendisine biat ettiğini bildirmekteydi. 1638 yılı Kasım ayında Mir Hüseyini Hindistan'a geri döndü.⁵²⁴

Safdar Han İran'dan ayrıldığında Babürlülerin Kandahar üzerindeki emellerinin anlaşılması için Yadigar Bey, Hindistan'a gönderildi. Yadigar Bey hızlıca hareket ederek Safdar Han'dan önce Hindistan'a vardı. Ancak Agra'ya varmasından bir ay önce Şah Cihan Kandahar'ı almıştı. Yadigar Bey, Şah Cihan tarafından sıcak karşılandı ve 1638 yılı Ağustos ayında Agra'dan ayrıldı. Üç ay sonra Lahor'da Şah Cihan'ın huzuruna çıktı. Pek çok hediye alarak Lahor'dan ayrıldı.⁵²⁵

Şah Cihan, saltanatının ilk günlerinden bu yana Kandahar'ı geri almak istiyordu. Bunun için 1632 yılında İran'a karşı isyan eden Şir Han Afgan'ı himayesine almış, 1636'da da Osmanlı sultanı IV. Murat'a mektup yazarak Özbeklerle beraber İran'a üç koldan saldırılmayı teklif etmişti.⁵²⁶

Şah Cihan, Kabil valisi Said Han'dan tecrübeli bir diplomatı Kandahar valisi Ali Merdan Han'a göndererek onu Babürlerin hizmetine girmeye ikna etmesini istedi. Said Han da Zül Kadir Han'ı büyük bir gizlilik içinde Kandahar'a gönderdi. Ali Merdan Han, Zül Kadir Han'ı iyi karşıladı. Zül Kadir Han ilk olarak Babür İmparatorluğunun zenginliklerinden ve ihtişamından bahsederek Ali Merdan Han'ın da bu devlette yüksek mevkilere getirilip iyi gelir elde edebileceğini söyledi. İkinci olarak da eğer ki şehri teslim etmezse Şah Cihan'ın Kandahar'ı fethetmesinin kaçınılmaz olduğunu ifade etti. Ali Merdan Han uygun bir dille elçiyi ülkesine geri gönderdi ve ardından Babür İmparatorluğunun teklifini katiyen reddettiğini belirten bir mesaj yolladı. Şah Cihan artık askeri seçeneği kullanmaya karar vermiş, Ali Merdan Han da kuşatmaya karşı şehrin surlarını güçlendirmeye başlamıştı.⁵²⁷

Ali Merdan Han'ın Şah'la sorunları vardı. Kandahar kalesini güçlendirmesi Şah'ı şüphelendirmişti. Gücünü artırarak bağımsız olabileceğini düşünmeye başlamıştı. Şah'ın bu şekilde düşünmesinde Ali Merdan Han'a düşman olan vezir Saru Taki'nin büyük bir etkisi vardı. Ayrıca Zül Kadir Han'ın ziyareti de Şah'a Ali

⁵²⁴ M. Salih Kanbo, **Amel-i Salih**, Cilt I, Kalküta, 1939, s. 550-551.

⁵²⁵ *İbid.*, s.271.

⁵²⁶ R. İslam, 1970, s. 99-102.

⁵²⁷ *İbid.*, s. 103.

Merdan Han'ı suçlayıcı bir dille anlatılmıştı. Ali Merdan Han'a İsfahan'a Şah'ın huzuruna gelmesi emredildi. Ali Merdan Han da Şah'ın acımasızlığından korktuğu için İsfahan'a gitmedi. Şah'a yıllık ödediği vergiyi artırmayı ve oğlunu rehin olarak göndermeyi teklif etse de Şah bunu kabul etmedi. Şah, Ali Merdan Han'ın huzuruna gelmesi için ısrar etti ve onu getirtmek için Siyavuş Kullar Ağası komutasında bir ordu gönderdi. Ali Merdan Han bunun üzerine Şah Cihan'a yaklaşmaya karar verdi. Ancak Kandahar'da Şah'ın destekçileri çok olduğundan biraz daha temkinli olmaya karar verdi. Gizlice Kabil ve Kandahar'daki Babür komutanlarına hazır olmaları için haber gönderdi. Şah Cihan'a da kader birliği yapmak istediğine dair bir mektup yolladı. Ali Merdan Han, Siyavuş Kullar Ağası komutasındaki ordunun yaklaşması üzerine Kabil, Gazne ve Multan'daki komutanlara mektup yazarak gerekirse Şah Cihan'ın emrini beklemeden hareket etmelerini istedi. Bunun üzerine 26 Şubat 1638'de Babür ordusu Kandahar'ı ele geçirdi. Siyavuş'un ordusu şehrin 12 mil dışında ve kaledeki İran yanlılarıyla irtibat halindeydi. İran yanlısı gruplar tasfiye edildi. Multan valisi Kılıç Han, Kandahar valiliğine atandı.⁵²⁸

Kandahar'ın düşüşü ve Bağdat'a Osmanlı'nın ilerleyişi Şah Safi'ye aynı anda haber verilmişti. Babür ordusu çok kalabalıktı ve Şah Safi, Siyavuş'a daha fazla asker gönderecek durumda değildi. 1638 yılı Ağustos ayında Babürlüler Bost ve Zemindaver'i ele geçirdi. Birkaç ay sonra da Osmanlı devleti Bağdat'ı ele geçirdi. Şah Cihan, Kandahar'ı ele geçirdikten sonra Yadigar Bey aracılığıyla Şah Safi'ye mektup gönderdi. Mektubunda son yaşanan olayların ikili ilişkileri gölgeleyemeyeceğini söyleyerek her yıl kendisine Kandahar'ın gelirleri kadar para ödeyebileceğini belirtti. İran'dan Kandahar'a gelen Safdar Han ise Şah'ın Kandahar'ı almaya kararlı olduğunu belirtti. Olası bir İran saldırısına karşı Şah Cihan Kandahar, Kabil ve Gazne'yi güçlendirdi. Bununla birlikte Şah Safi batıda Osmanlılarla savaştığı için Kandahar'la ilgilenecek durumda değildi. 1639 yılı Eylül ayında Osmanlı devletiyle barış yaptı ve Bağdat'ı kaybetti. Kandahar'ın alınması için sefer hazırlıkları yapılmasını emretti. İki yıl süren hazırlıklardan sonra Şah Safi İsfahan'dan yola çıktı ancak kısa süre sonra öldü ve sefer yapılamadı.⁵²⁹

⁵²⁸ M. Salih Kanbo, Cilt I., 1939, s. 286.

⁵²⁹ R. İslam, 1970, s. 105.

3.1.2.2 Dekken'deki Olaylar ve Safevi-Babür İlişkilerine Etkisi

Şah Cihan, saltanatı sırasında Dekken'de genişlemeci bir politika izledi. Dekken kralları da Babürlülerin saldırılarına karşı Safevilerin korumasını ve diplomatik desteğini kazanmaya çalıştı. Abdullah Kutub Şah, 1628 yılında İran kökenli bir asilzade olan Hayrat Han'ı İran'a elçi olarak gönderdi. İranlı elçi Kasım Bey'in oğlu Muhammet Kulu Bey'in de ona katılmasına izin verildi. Surat'a vardıklarında Şah Cihan tarafından Agra'ya davet edildiler. Şah Cihan da Şah Abbas'a iletmek üzere bir mektup verdi ve 1628 yılı Ağustos ayında elçiler Agra'dan ayrıldı. Şah Cihan tahta yeni çıktığı için Şah Abbas'ın desteğine ihtiyaç duyduğundan bu sırada Dekken'deki devletlerin İran'la diplomatik ilişki kurmalarına ses çıkarmadı. Hayrat Han ve Muhammet Kulu Bey bir İngiliz gemisine bindi ve 1629 yılı Şubat ayında Bender Abbas'a vardı. Burada Şah Abbas'ın ölüm haberini aldılar. Hayrat Han, Şah Safi tarafından çok iyi bir şekilde karşılandı. Birkaç yıl sonra ülkesine yanında Safevi elçisi İmam Kulu'yla birlikte ülkesine döndü. 1634 yılı Mart ayında Şah Cihan'ın huzuruna çıkarak Şah Safi'nin mektubunu iletiler. Sonra da Golkonda'ya gittiler. Yaklaşık bir yıl sonra Golkonda'ya vardılar. İmam Kulu Golkonda sarayında çok iyi karşılandı.⁵³⁰

Kutub Şahi heyetinin İran'a gelme sebebi Babürlülerin saldırısına karşı destek almaktı. Ancak Şah Safi içinde bulunduğu dönemde onlara destek verecek durumda değildi. Şah Cihan 1633 yılında Ahmetnagar krallığını yıktı. Bu durum diğer Dekken krallıkları Golkonda ve Bijapur'u zor durumda bıraktı. Şah Cihan bu iki krallığın bağımsız olmasını ve Golkonda'da hutbenin Şia mezhebine göre okunmasını kabul etmedi. Şah Cihan Narbada nehrini geçerek 1636 yılı Ocak ayında Kutub Şah ve Adil Şah'a ultimatom niteliğindeki fermanını gönderdi. Golkonda sultanı Kutub Şah'a ve Bijapur sultanı Adil Şah'a yolladığı fermanında hutbenin Sünni geleneğine göre ve Şah Safi yerine kendi adına okunmasını talep etti. Golkonda sultanlığı sahip olduğu altın ve elmadan dolayı zengin olsa da askeri açıdan zayıf bir devletti. Zaman zaman Babürlülere rüşvet verseler de onlara karşı direnç gösterememekteydiler. Abdullah Kutub Şah konuyu ulemaya sordu ve ulema hutbenin Sünni geleneğe göre

⁵³⁰ R. İslam, 1970, s. 116.

okunmasını kabul etti. 1636 yılı Nisan ayında Golkonda sultanlığında hutbe sünni geleneğe göre okundu.⁵³¹

Bijapur sultanı Muhammet Adil Şah, Şah Cihan'a karşı direnmeye karar verdi. Ancak Babürlüler Bijapur'un bazı bölgelerine saldırdı ve yakıp yıktı. Adil Şah sonunda barış istedi. Kendisi Sünni olmasına rağmen hutbe sözkonusu olmadı. İki devlet de Babürlülerle bağımsızlıklarını kısıtlayan ve neredeyse kendilerini vassal devletler haline getiren barış anlaşmaları imzaladılar. Şah Cihan bu zaferlerini Şah Safi'ye bildirdi.⁵³²

Dekken sultanlıkları ve İran, Babürlülerin genişlemeci siyasetinden çekindikleri için diplomatik ilişkilerini sürdürdü. Şah Safi, 1637 yılında Ahmet Bey Kurç'i'yi Bijapur sultanı Muhammet Adil Şah'a elçi olarak gönderdi. Şah Safi, Adil Şah'ın elçisi Rahim Muhammet'in daha önce ayrılmasına izin vererek Adil Şah'a iletmesi için bir mektup verdi. 1639 yılında Golkonda sultanı Abdullah Kutub Şah'ın halası ve bazı saray kadınları Kazvin'e geldi ve sarayda onlar için karşılama töreni düzenlendi. Kutub Şah, halasıyla iletişim halindeydi ve Şah'tan acil bir durumda Golkonda'dan İran'a kaçabilmesi için izin istemesini istedi. 1641 yılında Abdullah Kutub Şah, Hakim'ül Mülk adlı bir elçiyi İran'a gönderdi. Hakim'ül Mülk'ün yanında daha önce İran'dan gelmiş olan elçi İmam Kulu Bey de vardı. Şah Safi ayrıca Abdullah Kutub Şah'a mektup ve satın alma heyetleri gönderdi. Babürlüler bu ilişkilerden rahatsız oldu ve Hakim'ül Mülk'ün İran'a gitmesine karşı çıktı. Bu yüzden Dekkenliler bir müddet İran'a heyet göndermedi. Hatta II. Şah Abbas tahta çıktığında onu tebrik etmek için bile heyet göndermediler.⁵³³

3.2 II. ŞAH ABBAS DÖNEMİ (1642-1666)

Şah Safi'nin ölümünden sonra 16 Mayıs 1642 tarihinde on yaşındayken Kaşan'da tahta çıktı. Şah Safi döneminde Özbek hükümdarı Nadir Muhammet Han, 1645 yılında Babürlülerden kaçarak Safevilere sığındı. II. Şah Abbas, 1649 yılında

⁵³¹ R. İslam, 1970, s. 117.

⁵³² M. Salih Kanbo, Cilt II., 1939, s. 147-150.

⁵³³ R. İslam, 1970, s. 118.

Kandahar'ı Babürlülerden geri aldı.⁵³⁴ Bu dönemde Ebu'l Gazi Bahadır Han, İran'daki esaret hayatından kurtularak 1644 yılında Hive Hanı oldu.⁵³⁵

3.2.1 Özbeklerle İlişkiler

II. Şah Abbas, babasının ölümünden sonra vezir Sarı Taki'nin himayesinde babasının İmam Kulu ve Nadir Muhammet'e karşı politikalarını devam ettirdi. İmam Kulu'ya İmam Rıza türbesini ziyaretinden memnuniyet duyduklarını, kendilerine bakılması için İranlı yetkililere talimat verdiklerini bildirdi. Nadir Muhammet Han'dan gelen elçi üç hafta tutulduktan sonra İranlı bir elçiyle birlikte hanlığa geri gönderildi. Nadir Muhammet Han bu durumdan memnun oldu. Ancak kısa süre sonra II. Şah Abbas, Rüstem Muhammet'i de ziyaret etti. II. Şah Abbas'ın vezirleri dedesinin yaptığı gibi kendi kontrollerindeki bir Özbek şehzadenin hanlığın başında olmasını istiyordu.⁵³⁶

İmam Kulu Han, 1640 yılında gözlerini kaybetti ve kardeşi Nadir Muhammet Han lehine tahttan çekildi. Hacca gitmek üzere yola çıktı.⁵³⁷ Rüstem Muhammet'le iyi ilişkiler içinde olsa da II. Şah Abbas, 1642 yılı Mayıs ayında İmam Kulu Han'ın Meşhet'te olduğunu duyduğunda eşik ağasıbaşı ve Tahran valisi Murtaza Kulu'yu İmam Kulu Han'a refakat etmek ve Kazvin'e getirmekle görevlendirdi.⁵³⁸ Şah, İmam Kulu'yu Kazvin'in on bir kilometre dışında karşıladı.⁵³⁹ Ayrıca atından inerek onu kucakladı. İki hükümdar şehre birlikte girdiler ve Şah, İmam Kulu'ya çok sıcak davrandı. İmam Kulu Han'ın şerefine eğlenceler düzenlendi ve ona değerli hediyeler verildi. Şah, kalan yıllarını İran'da geçirmesini teklif etti. İmam Kulu Han bu teklifi kabul etmedi ve hacca gitmekte kararlı olduğunu söyledi. Şah, ona para ile Bağdat'a gidene kadar yetecek yem ve yiyecek verdi. İmam Kulu Han Mekke'ye vardı ve iki sene sonra Mekke'de öldü.⁵⁴⁰

⁵³⁴ C. Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 83-84.

⁵³⁵ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 128.

⁵³⁶ A. Burton, 1997, s. 210.

⁵³⁷ M.Saray, Mehmet, "The Hanate Of Buhara", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 535.

⁵³⁸ A. Burton, 1997, s. 211.

⁵³⁹ F. Sümer, "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler I. ve II. Abbas Devirleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1990, Sayı 69, s. 25.

⁵⁴⁰ A. Burton, 1997, s. 211.

Nadir Muhammet Han, İsfendiyar Han'ın ölümünü fırsat bilerek Harezm Hanlığını ilhak etmeye karar verdi. Bunun için torunu Kasım Sultan komutasındaki bir orduyu Harezm'e gönderdi ve Harezm'i ilhak etti.⁵⁴¹ Ayrıca devletin mali durumunu düzeltmek için vergi alanında düzenlemeler yaptı. Bu durum bazı emirleri rahatsız etse de onları kontrol etmeyi başardı. Nadir Muhammet Han'ın oğlu Sübhan Kulu'nun atalığı Tardi Ali Katağan, 1643 yılı sonlarında Babürlülerin elindeki Kandahar ve Kabil yörelerine akın yaptı. Babürlülerin Kabil valisi Ali Merdan 23 Eylül 1644 günü Tardi Ali'ye müdahale etti ve Tardi Ali kaçtı. Tardi Ali'nin ailesi ve eşyaları Ali Merdan'ın eline geçti. Nadir Muhammet Han ise Şah Cihan'ı kızdıracak bir hareket yapmaktan kaçındı. Ancak İmam Kulu'yla beraber hacca giden kişiler Hindistan üzerinden gelmişlerdi. Şah Cihan onlara Hindistan'da makam teklif etmişti. Nadir Muhammet Han olası bir Safevi-Babür ittifakını önlemek için İran'la yeniden diplomatik ilişki kurmaya karar verdi. 1644 yılı sonu ya da 1645 yılı başlarında Bakavul Tahir adlı elçiyi barış ve dostluk mesajlarıyla birlikte İsfahan'a gönderdi. Bakavul Tahir, Şah tarafından iyi karşılandı.⁵⁴²

Nadir Muhammet Han'ın eğlenceye ve lükse düşkünlüğü halktan tepki topluyordu. Bu nedenle ülkede bir ayaklanma çıktı.⁵⁴³ Nadir Muhammet Han, Harezm'i ele geçirdikten sonra Taşkent'teki Özbek emirlerinden Baki Yüz ona karşı ayaklandı. Nadir Muhammet Han, oğlu Abdülaziz'i bu isyanı bastırmak için görevlendirdi. Ancak buradaki emirler Abdülaziz'i Türkistan Han'ı olarak ilan etti.⁵⁴⁴ Bunun üzerine Nadir Muhammet Han Belh'e kaçtı ve Babürlülerden yardım almaya çalıştı. Ancak Babürlüler Nadir Muhammet Han'a saldırmayı planlamaktaydı ve Belh'i ele geçirdiler.⁵⁴⁵ Bunun üzerine Nadir Muhammet Han, Merv'e geldi. Merv hakimi Ali Kulu Han durumu Şah Abbas'a bildirdi. Şah Abbas, Nadir Muhammet Han'ın sığınma talebini kabul etti ve kendisine bin tümen yol harçlığı gönderdi.⁵⁴⁶

Nadir Muhammet Han Merv, Meşhet, Bestam ve Kaşhan üzerinden İsfahan'a gitti. 1646 yılı Ekim ayında Nadir Muhammet Han'ı Bestam'da İranlı bir yetkili

⁵⁴¹ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6904.

⁵⁴² A. Burton, 1997, s. 211.

⁵⁴³ M.Saray, Mehmet, "The Hanate Of Buhara", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 535.

⁵⁴⁴ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6905.

⁵⁴⁵ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 162.

⁵⁴⁶ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6905.

karşıladı. Şah da İsfahan'ın dört kilometre dışında Nadir Muhammet Han'ı karşıladı. Nadir Muhammet Han'a çok sıcak davranıldı.⁵⁴⁷ Yol boyunca Safevi ordusundaki tüfekçiler sağlı sollu dizildi. Bütün İsfahan halkı Nadir Muhammet Han'ı karşılamaya çıktı ve şehir süslendi.⁵⁴⁸ Hatta hastalandığı zaman Şah'ın özel doktoru tarafından muayene edildi. Nadir Muhammet tahtını elde edebilmek için Şah'tan yardım talep etti. Şah istekli olsa da Şah'ın veziri, Nadir Muhammet'in ülkesinde sevilmediğini ve ona yardım etmenin fayda getirmeyeceğini söyledi. Bunun üzerine Nadir Muhammet Han Horasan'a geri döndü.⁵⁴⁹ Şah Abbas'ın Nadir Muhammet Han'a yaklaşımındaki farklılığın bir diğer nedeni de Nadir Muhammet Han'ın seyit olmasıydı. Abdülmümin Han'ın Meşhed'i ele geçirmesinden sonra Din Muhammet Han Meşhed'de bulunan ve seyit olan Şehr-i Banu Begüm adlı bir kadınla evlenmişti. Nadir Muhammet Han, Din Muhammet Han ve Şehr-i Banu Begüm evliliğinden dünyaya gelmişti. Bu nedenle Nadir Muhammet Han seyit sayılıyordu.⁵⁵⁰ Ancak Safevilere sığınan bütün Özbek Han ve şehzadelerinin durumu göz önüne alındığında Nadir Muhammet'in sadece seyit olmasının Safevilerin gözünde çok da önemli olmadığı anlaşılmaktadır.

Nadir Muhammet, Horasan'a geri dönerken Şah onun için bir miktar asker gönderdi. Ancak bu askerlerin gönderilme sebebi Nadir Muhammet'e yardım etmek değil, ona refakat etmektir. Çünkü Horasan'dan ayrılmamaları emri verilmişti. Safevi ordusunun Nadir Muhammet'e yardım etmek istememesindeki bir diğer sebep ise Babürlüler Belh'te olduğundan onlarla çatışmak istememeleriydi. Nadir Muhammet Merv'e geldiğinde büyük bir heyecanla karşılanmadı. Merv valisi, Türkmenlerin Belh tarafına geçmelerinden korkuyordu. Nadir Muhammet, İran'dan destek alamayacağını iyice anlamıştı. Ayrıca II. Şah Abbas, Rus elçisi Gribov'un Nadir Muhammet'e götüreceği hediyelere de el koymuştu.⁵⁵¹

Babürlülerin Belh'ten sonra Abdülaziz'in kontrolündeki bölgelere saldırmasından dolayı Abdülaziz 12 Mart 1648 tarihinde İran'a elçi gönderdi. Abdülaziz mektubunda Şah'a gecikmeden Kandahar'a hareket etmesini, Meşhet ve

⁵⁴⁷ A. Burton, 1997, s. 238.

⁵⁴⁸ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6905.

⁵⁴⁹ A. Burton, 1997, s. 238.

⁵⁵⁰ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 164.

⁵⁵¹ A. Burton, 1997, 238.

Belh yakınlarında buluşabileceklerini söyledi. II. Şah Abbas, 16 Mart 1648 günü Kandahar'a doğru yola çıktı. Şah yola çıkmadan önce Ebu'l Gazi Bahadır Han, Nadir Muhammet ve Türkmenlerden elçiler geldi.⁵⁵² Türkmenler ve Ebu'l Gazi Bahadır Han arasında çatışmalar yaşanmıştı. Çatışmaların sebebi Türkmenlerin Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın kardeşi İsfendiyar Han'a destek olmalarından dolayı Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın onlardan intikam almak istemesiydi. Türkmenler Şah'tan yardım beklemiş, Şah da hakimiyetini Ceyhun'un batısına doğru genişletmek için bunu bir fırsat olarak görmüştü.⁵⁵³

Nadir Muhammet Han, Mehdi Hoca'yı Şah'a elçi olarak gönderdi. Mehdi Hoca, Nadir Muhammet'le beraber Horasan'a gelen sığınmacıların Belh'e dönmesi konusunu Şah'a ilettiler. Ancak Şah bu konuda herhangi bir şey yapmadı. Bunun üzerine Nadir Muhammet Osmanlı padişahına mektup yazdı. Mektubu Abdülmennan adlı bir elçi tarafından 30 Mart 1649'da Sultan IV. Mehmet'e ulaştırdı. Mektupta yaşadığı olayları anlattı ve padişah IV. Mehmet'ten oğlu Abdülaziz'le arasında arabuluculuk yapmasını ve Belh'ten gelen sığınmacıların geri dönmesi için II. Şah Abbas'ı ikna etmesini istedi. Sultan IV. Mehmet, Şah Cihan'a, Şah Abbas'a ve Abdülaziz'e mektup yazarak Nadir Muhammet'in taleplerini ilettiler. Abdülmennan İstanbul'a ulaştığında Şah Abbas 21 Şubat 1649'da Kandahar'ı ele geçirdi.⁵⁵⁴

Nadir Muhammet Han hacca gitti ve 1651 yılında Mekke'de öldü.⁵⁵⁵ Öldüğünde bütün oğullarıyla kavgalıydı ve yerine Abdülaziz Han geçti. 1656 yılında Ebu'l Gazi Bahadır Han Buhara Hanlığına saldırdı.⁵⁵⁶ Çahar Cuy'u yağmaladı ve sonbaharda müttefiki Sübhan Kulu'yla Horasan'a saldırdı. Şah Abbas, Abdülaziz'e sert bir mektup yazarak kardeşini dizginlemesini istedi. Abdülaziz de Şah'a Ebu'l Gazi Bahadır Han'ı beraber tahttan indirmeyi teklif etti. Abdülaziz, Şah'a ayrıca İran'da yaşayan Harezmlî bir şehzadenin Esterabad'a atanması, bu şehzadenin Esterabad ve Balhan bölgesindeki Türkmenlerin başına geçmesi, Buhara hanlığının desteğiyle Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın hakimiyetine son vermeyi teklif etti. Abdülaziz Han, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın akınlarının İran ve Buhara arasındaki ticarete de

⁵⁵² A. Burton, 1997, 256.

⁵⁵³ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 128.

⁵⁵⁴ A. Burton, 1997, s. 257.

⁵⁵⁵ M. Saray, Mehmet, "The Hanate Of Buhara", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 535.

⁵⁵⁶ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 173.

zarar verdiğiinden şikayet etti. Son olarak Abdülaziz Han, Şah'a İran'la müttefik kalabilmek için Şah Cihan'ın dostluk teklifini reddettiğini söyledi.⁵⁵⁷

II. Şah Abbas, Abdülaziz Han'ın Ebu'l Gazi Bahadır Han'a karşı ortak hareket etme teklifini reddetti. Çünkü Ebu'l Gazi Bahadır Han, İran'dan Harezmi'e döndüğünden bu yana İran'a sadıktı.⁵⁵⁸ Dostluk haberleri getiren elçileri sık sık İsfahan'a geliyordu.⁵⁵⁹ Yine de Şah, Ebu'l Gazi'ye akınları durdurması için mektup yazdı. Ticaret konusunda ise Abdülaziz Han'ın endişelenmemesi gerektiğini, Murgab bölgesindeki Türkmenlerin tüccarlara saldırmaması konusunda uyarıldığını söyledi. Şah Cihan'la ilgili de kendisinin Nadir Muhammet'in intikamını almak için Kandahar seferini düzenleyerek en büyük fedakarlığı yaptığını, Kandahar'ı alma umudu kalmayan Şah Cihan'a da güvenmemesi gerektiğini söyledi. Şah Abbas mektubunu İran'da ölen Buharalı bir tüccarın mallarının geri gönderileceğini söyleyerek sonlandırdı. Abdülaziz Han, Şah Abbas'tan yardım ümidini kesince Şah Cihan'a elçi gönderdi. Ancak gönderilen elçi yolda soyuldu ve Şah Cihan'a ulaşamadı.⁵⁶⁰

1657 yılında Harezmi ve Buhara hanlıkları arasında çatışmalar yaşandı. Bu çatışmalar sırasında Abdülaziz Han'ın İran'a gönderdiği elçi, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın saldırılarını protesto etmek için Harezmli mevkidaşını rehin aldı. Şah Abbas duruma müdahale etti ve elçi serbest bırakıldı. Ancak Şah, bu olaydan dolayı Abdülaziz Han'ı suçlamadı. Yaşanan olayı elçinin kendi hatası olarak kabul etti. Daha da önemlisi Şah, Buhara ordusunun Kabil önlerindeki kabiliyetine dikkat etmiş ve ileride Kandahar'a yönelik bir Babür saldırısında ihtiyacı olabileceğini düşünmüştü. Aynı yıl Hüsam Han'ın Maruçak'a saldırarak halkı esir alması İran-Buhara ilişkilerini bozdu. Şans eseri Abdülaziz'in yeğeni Kasım Muhammet'in saldırıda bulunmaması Şah Abbas'ın bu olayı görmezden gelmesini sağladı. Bununla birlikte Abdülaziz yeğeni Kasım Muhammet'i azarladı. Kasım Muhammet de

⁵⁵⁷ A. Burton, 1997, s. 270.

⁵⁵⁸ İbid., 1997, s. 271.

⁵⁵⁹ F. Sümer, "Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler I. ve II. Abbas Devirleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1990, Sayı 69, s. 28.

⁵⁶⁰ A. Burton, 1997, s. 271.

intikam almak için gelecek sene Abdülaziz'i devirmek için Sübhan Kulu'yla hareket edecektir.⁵⁶¹

1658 yılı Eylül ayında Sübhan Kulu, Şah Abbas'a Belhli bir seyit olan Şah Hoca Özbek'i elçi olarak göndererek destek istedi. Şah Hoca Özbek'e iyi davranılmasına rağmen Sübhan Kulu'ya herhangi bir destek verilmedi. Abdülaziz'den yararlanmayı düşünmesi bu kararında etkili oldu. 1660 yılında iki kardeş Hoca Abdülgaflar'ın araya girmesiyle barıştı. Barıştan istifade etmek isteyen Abdülaziz, Şah Abbas'a elçi gönderdi. Abdülaziz, Şah'a iki kaplan ve başka hediyeler verdi ve son gelişmeleri haber verdi. Şah da iki kardeşle de ilişkilerini güçlendirmeye çalıştı. Bunun için Belh'e ve Buhara'ya elçi göndererek iki kardeşin barışmasından duyduğu memnuniyeti ifade etti. Abdülaziz Han da Şah'a Hoca Mihr Emin adlı bir elçi göndererek mukabelede bulundu.⁵⁶² 1664 yılında Özbekler Şah Abbas'a elçi gönderdi. Elçinin Şah'la ne görüştüğü bilinmese de uygulanan protokolden elçinin çok iyi karşılandığı anlaşılmaktadır. Özbek elçisi İsfahan'daki sarayda pek çok devlet adamı tarafından ayakta karşılanmış, üstü mücevherlerle süslü atlarla ve sağlıklı sollu dizilmiş tüfekli askerler elçinin geçtiği yolda dizilmiştir.⁵⁶³

Ebu'l Gazi Bahadır Han, 1663 yılında tahttan çekilmeden kısa bir süre önce hem Buhara hanlığıyla barış yaptı hem de İran'a elçi gönderdi. Abdülaziz Han da İran'a üç elçi gönderdi. Elçilerin Şah'a ne mesaj götürdüğüne dair kesin bir bilgi olmasa da iki ülke arasındaki barışı bildirmek amacıyla gönderildikleri düşünülmektedir. Şah ise herhangi bir tarafı tutmak niyetinde değildir. İki tarafın da elçilerine iyi davranmış ve onları kendi askerleri refakatinde yollamıştır.⁵⁶⁴

1663 yılında Hive Hanlığının başına Ebulgazi Bahadır Han'ın oğlu Anuşa Han geçti. Anuşa Han ilk iki yıl babasının Buhara ile yaptığı barışa sadık kalarak zamanını Safeviler üzerine akın yaparak geçirdi. Horasan'a Meşhet üzerine üç defa akın düzenleyerek üçüncüsünde Meşhet'i ele geçirdi. Burada İmam Rıza'nın türbesini ziyaret ettikten sonra 1665 yılında "Şah" unvanını alarak tahta çıktı.⁵⁶⁵

⁵⁶¹ A. Burton, 1997, s. 273.

⁵⁶² İbid., s. 277.

⁵⁶³ J. P. Tavernier, 1678, s. 178.

⁵⁶⁴ A. Burton, 1997, s. 282.

⁵⁶⁵ A. Gündoğdu, 1995, s. 118.

1665 yılı yazında Abdülaziz Han, Hive Hanı Anuşa Han'la Şah Abbas'a karşı ortak bir sefer yapmayı kabul etti. Abdülaziz Han, Şah Abbas'tan Ebu'l Gazi ve Sübhan Kulu'ya karşı yardım istediğinde gereken yardımı alamamıştı. Bu yüzden hanlığı korumak için Anuşa Han'la birlikte İran'a saldırmayı tercih etti. Şah Abbas, kısa sürede 50.000 kişilik bir ordu topladı. Özbekleri Horasan'dan çıkarmak ve Belh'i almak için sefer hazırlıklarına başladı. Ancak Şah, frengi hastalığına yakalanmıştı ve 25 Eylül 1666'da öldü. II. Şah Abbas'ın ölümünden sonra sefer iptal edildi ve ordu dağıtıldı.⁵⁶⁶

3.2.2 Babürlülerle İlişkiler

II. Şah Abbas tahta çıktıktan sonra, Kandahar'ı Babürlülere teslim eden Ali Merdan Han Hindistan'a kaçtı. Babürlüler de Kandahar'a takviye asker gönderdi. Şah Abbas da doğuya doğru hareket etti ve Horasan komutanı Rüstem Han Sipahsalar'ın da Kandahar'a gelmesini emretti.⁵⁶⁷ Safevi veziri Saru Taki ve Babürlülerin Kandahar valisi Safdar Han arasında mektuplar gidip geldi. Saru Taki, Babürlülere yeni tahta çıkan II. Şah Abbas'ı tebrik etmemelerinden dolayı rahatsız olduklarını belirtti. O sıralar Şah Cihan, Turan'ı fethetmek için çalışmalar yürütüyordu ve bunun için de İran'la iyi ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Şah Cihan, 26 Mart 1646'da Lahor'dan Kabil'e hareket etti. Aynı gün İran sarayına Can Nizar Han adlı bir elçiyi göndererek II. Şah Abbas'ın tahta çıkışını tebrik etti.⁵⁶⁸

Kandahar'ı ele geçiren Şah Cihan, ata topraklarını ele geçirmek için Belh'i almayı kafasına koydu. Buhara Hanlığıyla karşılıklı olarak elçiler gönderdi. İki tarafın elçileri de Nakşibendi şeyhleriydi. O dönemde Buhara hanlığında günlük hayatta oldukça etkin olan Şeyhler vasıtasıyla Hanlıktan bilgi toplamaya çalışmaktaydı. Şah Cihan döneminde bölgeyi ele geçirmek için bir fırsat doğdu. Oğlu Abdülaziz'le uzun süreden beri savaşmakta olan Nadir Muhammet Han, Şah Cihan'dan yardım istedi. İki hükümdar arasında iyi ilişkiler olmasının da etkisiyle Şah Cihan, Şehzade Murat komutasındaki 60 bin kişilik orduyu Belh'e gönderdi. Şehzade Murat'ın görevi Nadir Muhammet Han'ı kendilerine bağlı bir hükümdar olarak tahta çıkarmak ya da Belh'i ilhak etmektir. 1646 yılı Temmuz ayında Şehzade

⁵⁶⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 286.

⁵⁶⁷ Rıza Kulu Han Hidayet, 1380, s. 6902.

⁵⁶⁸ R. İslam, 1970, s. 108.

Murat, yardımcısı Ali Merdan Han'la birlikte fazla bir direnişle karşılaşmadan Belh'i ele geçirdi. Ancak Nadir Muhammet Han Babürlülerin gerçek niyetini anladığından şehirden kaçmıştı ve halk Babür ordusunu iyi karşılamamıştı. Bu yüzden Şah Cihan, veziri Sadullah Han'ı Şehzade Murat'a destek olmak ve orduyu yeniden düzenlemekle görevlendirdi.⁵⁶⁹

Şah Cihan, 1647 yılı bahar aylarında Abdülaziz Han'a karşı sefer yapabilmek için Guccerat valisi olan oğlu Evrengzib'i Belh'e çağırdı ve onu Belh valisi yaptı. Kendisi de onu Kabil'den destekledi. Evrengzib, Belh civarında Özbeklerle ağır çatışmalara girdi. Özbekler Babür ordusunun ateşli silahları karşısında çok kayıp verse de süvarileriyle yaptıkları hızlı saldırılarla Babürlülere üstünlük sağladılar. 1647 yılı yazını Babür ordusu Belh'de geçirdi ve Buhara'daki Abdülaziz Han'la uzun süren müzakereler yapıldı.⁵⁷⁰

Nadir Muhammet Han'ın İran'a sığındığı anlaşılmıştı. Şah Cihan, İran'a iki elçi gönderdi. Mir Aziz adlı ilk elçi Nadir Muhammet Han'a, Arslan Bey adlı ikinci elçi de II. Şah Abbas'a gönderilerek iki hükümdara da Belh'in ele geçirildiği bildirildi. Ayrıca Şah Cihan'ın bundan sonraki hedefinin Semerkant ve Buhara olduğunu iletildi. Şah'ın mezhepsel önyargılarını kırmak için de Belh'teki seyitlerin himaye altına alındığı eklendi. Son olarak Nadir Muhammet Han'ın Mekke'ye gönderilmesini talep etti. Böylece Nadir Muhammet Han'ın bir daha Turan'a gelmesini önleyecekti.⁵⁷¹

Bu dönemde İran, Nadir Muhammet Han'a yardım ederek Babürlülerle düşman olacak bir durumda değildi. Nadir Muhammet Han İsfahan'dan ayrılıp Horasan'a gittikten sonra Şah Cihan, İran'a üç elçi daha gönderdi. İlk olarak Mir Aziz, Nadir Muhammet Han'ı takip ederek ona Şah Cihan'ın mektubunu vermek istedi. Ancak Şah Abbas bunu engelledi. 1647 yılı başında Can Nizar Han, kısa bir süre sonra da Arslan Bey İsfahan'a geldi. Elçilerin geliş sebebi Babürlülerin Özbeklerle yapacağı savaşta İran'ın tarafsızlığını sağlamaktı. Şah, Özbekler ve Babürlüler arasındaki savaşta tarafsız kalacağına söz vererek 1647 yılı Aralık ayında Can Nizar Han'ı memleketine gönderdi. II. Şah Abbas, Arslan Bey aracılığıyla Şah

⁵⁶⁹ John F. Richards, 1995, s. 132.

⁵⁷⁰ İbid., s. 133.

⁵⁷¹ R. İslam, 1970, s. 109.

Cihan'a mektup gönderdi. Mektupta Özbeklerin içinde bulunduğu zor koşullardan dolayı Turan'a müdahale etmeyeceğini, Nadir Muhammet Han'ın da Mekke'ye gitmeye niyeti olmadığını söyledi.⁵⁷²

Belh'te bulunan Babür ordusu iâşe temininde zorlanmaya başlamıştı. Babürlüler, Hindistan'da kendilerine erzak sağlayan bancaraları burada bulamadı. Meyve bahçeleri ve tarlalar savaştan dolayı yok olmuştu. Şartların ağırlığı ve kışın yaklaşmasından dolayı Şah Cihan ve Evrengzib, 1647 yılı Ekim ayında Nadir Muhammet Han'la anlaşma yaparak Belh'ten çekildi. Anlaşmaya göre Nadir Muhammet Han, Babür devletine tabi olacak ve Belh şehrinin idaresi kendine ait olacaktı.⁵⁷³ Nadir Muhammet Han, 1651 yılında Sübhan Kulu Han'ın Belh'i kuşatmasından sonra tahttan feragat etti ve Mekke'ye doğru hareket etti.⁵⁷⁴

3.2.2.1 II. Şah Abbas'ın Kandahar'ı Ele Geçirmesi ve Babürlülerin Kandahar'ı Geri Alma Çabaları

Babürlülerin iki sene süren Belh seferi maddi açıdan Babür devletine pahalıya mal olduğu gibi, kuzeybatıda Özbeklerin düşmanlığını artmış, bölgede bulunan Afgan kabileleri de ayaklanmaya başlamıştı. II. Şah Abbas, bu durumu değerlendirerek Kandahar'ı yeniden ele geçirmeyi planladı. Batıda Osmanlı devletiyle anlaşıp barışı sağlamıştı. Doğuda ise Kandahar'daki casuslarıyla şehirden haber almaktaydı. Kandahar komutanı Devlet Han'ın yetersiz bir komutan olması da Şah'ı cesaretlendirmekteydi. Kandahar'a saldırı planı Babür elçisi Can Nizar Han, İran sarayındayken yapılmıştı. Can Nizar Han hazırlıklara başlanmadan gönderilmiş ve Hindistan'a bilgi sızması önlenmek istenmişti.⁵⁷⁵

1648 yılı Ramazan ayında Kandahar hakimi Devlet Han ve Bust hakimi Pürdil Han II. Şah Abbas'ın Meşhed'i ziyarete geldiğini, Kandahar'ı ele geçirme niyetinde olduğunu ve tüfekçi ve topçularıyla Horasan sınırına doğru ilerlediğini Şah Cihan'a bildirdi. Bununla birlikte II. Şah Abbas, Ferah ve Sistan'a tahıl tedarik etmek için adamlar göndermiş, Herat yoluna da asker sevk etmişti. II. Şah Abbas, kış mevsiminde Kabil ve Multan üzerinden Babürlülerin ordu sevk edemeyeceğini

⁵⁷² R. İslam, 1970, s. 109.

⁵⁷³ John F. Richards, 1995, s. 133.

⁵⁷⁴ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 169.

⁵⁷⁵ R. İslam, 1970, s. 110.

bildiğinden Herat üzerinden Kandahar'a gitmeyi düşünmüştü. Bu yol üzerinden Kandahar'a gönderdiği elçi Şah Kulu Bey çok fazla beklemeden Kandahar'a ulaşmıştı.⁵⁷⁶

1648 yılı Nisan ayında II. Şah Abbas İsfahan'dan ayrıldı. Horasan'a yaklaştıkça Nadir Muhammet Han, tedbir olarak ona elçi göndermeyi düşündü. Şah Bestam'a vardığında Osmanlı devletinden de bir elçi geldi. Yedi hafta Bestam'da kaldıktan sonra Şah Kulu Bey'i Şah Cihan'a elçi olarak gönderdi. II. Şah Abbas Şah Cihan'a mektubunda Belh'i Nadir Muhammet Han'a vermesindeki cömertliğinden dolayı Şah Cihan'ı övmüş, aynı cömertliği Kandahar konusunda da göstermesini istemişti. Kandahar'a doğru hareket eden Şah Abbas önce Bost'u aldı. Sonrasında ise Zemindaver'i kuşattı.⁵⁷⁷

1648 yılı Ekim ayında Şah Cihan, Kandahar'a takviye gönderilmesi için hazırlıkların yapılmasını emretti ve kendisi de Kabil'e gitti.⁵⁷⁸ Oğlu Evrengzib komutasında yaklaşık 70.000 kişilik bir ordu oluşturdu. Ona yardımcı olmak üzere Allame Sadullah Han görevlendirildi. Allami Sadaullah Han'a Kabil çevresi ve Multan'a kadar bütün emirlerden asker toplaması emredildi.⁵⁷⁹

Babür ordusu Rabiülevvel ayının 8'inde Cihangirabad'dan yola çıktı. Ancak bu ordu yola çıktığında Bust ve Kandahar'ın düştüğü haberi geldi. Şah Abbas Herat'a geldikten sonra Mihrab Han komutasındaki 8 bin askerini Bust şehrini kuşatmak üzere göndermişti. Ayrıca Saz Han Balık adlı Safevi komutanı da 6 bin askerle Zemindaver'e saldırmıştı. Buraları ele geçiren Safevi ordusu Kandahar'ı kuşattı. Kandahar hakimi Devlet Han, tüfekçileriyle beraber şehirdeki Kambul tepesine çıktı. Kuleleri savunması için de Kakar Han'ı görevlendirdi. Başuri ve Hoca Hızır kapılarının korunması için Nuru'l Hasan'ı görevlendirdi. Devletabad ve Mendevi kalelerini tahkim etmek için yerel askerlerden faydalandı. Bu kuvvetleri Kandahar bahşisi Mirak Hüseyin'in emrine verdi. Ancak Mirak Hüseyin bu kalelerin savunmasına önem vermedi. Kaliç Han'ın valiliği zamanında Çihal Zina tepesine Devletabad ve Mandavi kalelerini vurabilecek istihkamlar yapmıştı. Bu istihkamlar

⁵⁷⁶ İneyet Han, Şah Cihanne, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁷⁷ R. İslam, 1970, s. 111.

⁵⁷⁸ İbid., s. 111.

⁵⁷⁹ İneyet Han, Şah Cihanne, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

gerektiği gibi savunulamadı. Buraların korumasız olduğunu gören Kızılbaş askeri buraları ele geçirdi ve kalelere daha rahat ateş edebilme imkanı buldu.⁵⁸⁰

Babür ordusunun hazırlığı sırasında bazı aksaklıklar yaşandı. Babürlü beyler kışın yaklaşmasından dolayı kuzeye gitmek istemedi. Şah Abbas'ın da bizzat Kandahar'a gelmeyeceğini düşünerek kışı Lahor'da geçirmek istediler. Bu nedenle Kabil'e hareketleri ertelendi. Bu arada hava şartlarına aldırış etmeyen Şah Abbas, 1648 yılı Aralık ayında Kandahar'a yaklaştı. Babür ordusu ise ancak dört ay sonra Kandahar'a ulaşabildi.⁵⁸¹

Babür ordusundan bazı komutanlar Safevilerle anlaşma yolunu seçti. Şadi Özbek ve Kıpçak Han adlı komutanlar Safevilerin tarafına geçti. Bunlara bağlı askerler ve mensebdarlar da aynı şekilde saflarını değiştirdi. Yolların kardan dolayı kapalı olması, yardım gelme ümitlerini yitirmelerinden dolayı canlarını kurtarmak ve esir düşmemek için bu yolu seçmişlerdi. Kandahar hakimi Devlet Han da ordu içindeki moral bozukluğunu gidermek için herhangi bir çaba göstermedi. Safevi ordusu da Babavali kapısını zorlayarak şehre girdi.⁵⁸²

Şadi Özbek, Devlet Han'a Muhammet Bey Baki adlı bir elçinin geldiğini ve Şah Abbas'tan bir mektup getirdiğini, beraberinde de Bust kalesindeki dükkan ve binaların darugası ve mensebdar olan Şerafettin Hüseyin'in geldiğini bildirdi. Devlet Han, Muhammet Bey'i geri göndermek için Mirak Hüseyin Bahşi'yi yolladı. Ancak Bahşi, Veskeran kapısına geldiğinde elçinin yanında Kıpçak Han, Şadi ve bazı Babür mensebdarlarının kapıda oturduğunu gördü. Muhammet Bey, biri Devlet Han'a, diğerleri de sırasıyla Şadi Özbek, Nur'ul Hasan ve Mirak Hüseyin'e olmak üzere üç mektup getirdi. Ayrıca sözlü mesajlarının olduğunu da belirtti. Mirak Hüseyin geri döndü ve durumu Devlet Han'a anlattı. Devlet Han, Muhammet Bey'in tutuklanmasını emretti ve Şadi Özbek ve Kıpçak Han'ı da Muhammet Bey'in yanına gönderdi. Ancak Devlet Han, Muhammet Bey'i tutuklatmaktan vazgeçerek onunla görüşmeyi kabul etti. Şah Abbas, Devlet Han'a gönderdiği mektupta Bust valisi Purdil Han ve arkadaşlarının başına neler geldiğine dikkat etmesini, daha fazla düşmanlığın uzamamasını, kan akmamasını, kendisi ve arkadaşlarının şerefine leke

⁵⁸⁰ İnyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁸¹ R. İslam, 1970, s. 111.

⁵⁸² İnyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

sürmemesini istedi. Ayrıca Şah, Kandahar'daki Babür ordusunu Bust kalesinde neler yaptığını göstermek için Muhammet Han'la birlikte yukarıda bahsedilen Şerafettin Hüseyin'i göndermişti. Mihrab Han onu zincire vurmuş ve zinciri vurulu halde yola çıkarmıştı. Bunları gören Devlet Han, beş gün içinde cevap vereceğini bildirdi.⁵⁸³

Beşinci günde Ali Kulu Han adlı İran elçisi Şadi Özbek'in istihkamına gelerek son kararları için Şah'ın kendisini görevlendirdiğini bildirdi. Devlet Han, adamlarıyla birlikte şehir kapısına giderek Ali Kulu Han'ı şehre davet etti. Yapılan görüşme sonrası Devlet Han şehri Safevileri teslim etmeyi kabul etti. 1649 yılı Şubat ayında şehri Safevilere teslim etti. Şah Abbas da Babür ordusuna güvenli geçiş izni vereceğini taahhüt etti. Şadi Özbek ve Kıpçak Han ise Devlet Han şehri boşaltmadan Safevi ordugahına gitti. Ertesi sabah Devlet Han, Karkar Han ve Raja Amar Singh dışındaki bütün askerler kaçtı ve bunlar şehirde yalnız kaldı.⁵⁸⁴

Kandahar düştükten sonra Zemindaver de teslim oldu. Şah Abbas, Kandahar'a girdikten sonra Şah Verdi Bey'i Şah Cihan'a elçi olarak gönderdi. Şah Verdi Bey 1649 yılı Temmuz ayında Kabil'e vardı. Şah Abbas mektubunda Kandahar'ı almasına ilişkin açıklama yaparak bu olayın dostluklarına zarar vermeyeceğini umduğunu ifade etti. Şah Verdi Bey iyi bir şekilde ağırlansa da Şah Cihan'ın huzuruna çıkarılmadı ve getirdiği mektup kabul edilmedi. Şah Abbas'a iletmesi için sert sözler söylenerek gönderildi. Şah Verdi Bey, Babürlülerin elçisi Muhammet Kulu Bey'le beraber Şah Abbas'ın yanına gitti. Ancak Muhammet Kulu Bey de benzer bir muameleye tabi tutularak ülkesine geri gönderildi.⁵⁸⁵

Kandahar'ın düşmesine rağmen Babür ordusu Kandahar'a doğru yürümeye devam etti. Allame Sadullah Han, beraberindeki askerlerle Nilab nehrini geçti. Şehzade Evrengzib ise Multan'dan hareket etti ve ona katıldı. İki ordu Kohat'ta buluşmak üzere anlaştı. Evrengzib Kohat'a vardığında karın durumunu öğrenmek için burada bekledi. Yolları açmak ve köprü yapmakla görevli Halil Bey, Kuhistan yolunun kardan dolayı kapalı olduğunu bildirdi. Evrengzib bu yoldan gitmekten vazgeçti. Bu yol yerine Sind Besta geçidi üzerinden Peşaver'e oradan da Kabil'e gitmeye karar verdi.⁵⁸⁶

⁵⁸³ İneyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁸⁴ İneyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁸⁵ R. İslam, 1970, s. 112.

⁵⁸⁶ İneyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

Allame Sadullah Han, 1649 yılının Cumaziyelevvel ayının 12'sinde Kandahar'a yaklaştı ve Kasada Hoca adlı yerde ordugah kurdu. Ertesi gün kuşatma öncesi şehrin etrafını inceledi. 14'ünde ise Evrengzib geldi ve orduya katıldı. Evrengzib'in komutasındaki Babür ordusu üç buçuk ay boyunca Kandahar'ı kuşattı. Bu süre içinde ordunun erzakı tükenme noktasına geldi. Ancak kuşatma ekipmanlarının yokluğu ve topçuların yetersizliği yüzünden Kandahar'ı ele geçiremedi. Kışın yaklaşması ve dönüş yolunun kapanacak olması nedeniyle Şah Cihan geri dönülmesini emretti. Evrengzib, Mihrab Han'ın ölmesine rağmen kuşatmayı kaldırarak Hindistan'a döndü.⁵⁸⁷

1650 yılında Babürlüler Kandahar'ı ele geçirmek için Allame Sadullah Han komutasında yeni bir sefer düzenledi. Rabiülevvel ayının 18'inde Babür ordusu Lahor'dan Kabil'e doğru hareket etti. 60 bin kişilik ordu süvari, piyade, tüfekçiler ve topçulardan oluşmaktaydı. Ordunun hedefi Bust, Zemindaver ve Kandahar'ı ele geçirmektir. Şehzade Evrengzib de Multan'dan yola çıkarak 1651 yılının başlarında Kandahar'a vardı. Ertesi gün Kandahar kuşatıldı. Üç ay süren kuşatmada iki taraf da ağır kayıplar verdi. Babürlülerin "Feth-i Leşker" adlı topundan atılan bir mermi Safevilerin Topçu Başısı Muhammet ve yanındaki altı kişiyi öldürmüştü. Bunun ardından Safevi ordusu kaleden çıkarak Babürlülerin mevzilerine saldırmıştı. Bu kuşatmada Babür ordusunun topçuları daha etkindi. Kandahar kalesinin burçlarında ciddi bir yıkım yaptılar. Ancak Safevi ordusu topçu ve tüfekçilerle kaleyi iyi tahkim etmiş, Kandahar kalesinin dayanıklılığında da istifade etmişti. Bu nedenle Babür ordusunun saldırıları etkili olmadı. Babür ordusunun elindeki toplardan yedi tanesi çok büyük ve etkiliydi. Bunlardan ikisi Evrengzib'in mevzisinde duruyordu. Ancak birisi sürekli ateş edildiğinden dolayı çatladı ve kullanılamaz hale geldi. Diğer beş topu kullananlar iyi topçular olmadıkları için etkili atışlar yapılamamıştı. Saldırlardan sonuç alınamaması ve Özbeklerin Gazne'ye saldırdığı haberinin alınması üzerine Kandahar kuşatması kaldırıldı.⁵⁸⁸

1651 yılında Şehzade Bülent İkbâl, ordunun Kandahar'dan dönmesinden sonra burayı fethedeceğine söz verdi. Bu nedenle Kabil ve Multan vilayetleri onun sorumluluğuna verildi. Üç ay boyunca Lahor'da kaldı ve bu süre içinde büyük hazırlıklar yaptı. "Kişver Güşa" (Ülke Fetheden) ve "Garh Bhanjan" (Kale

⁵⁸⁷ İnyet Han, Şah Cihanne, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁸⁸ İnyet Han, Şah Cihanne, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

Parçalayan) adlı iki büyük top yaptırdı. Bunların attığı güller yaklaşık 50 kilo ağırlığındaydı. Bunun dışında barut ve gülle hazırlattı. Hazırlıklarını tamamlayınca babası Şah Cihan'a mektup yazarak Rabiülevvel ayının 23'ünde sefere çıkacağını, hazırlıklarının tamam olduğunu, başkentten de asker gönderilirse Kandahar'a sefere çıkacağını bildirdi. Şah Cihan bu mektuba olumlu cevap verdi ve Multan'dan ordunun hareket etmesini emretti.⁵⁸⁹

Şehzade Bülent İkbâl, 1652 yılında Kandahar'a ulaştı. Beş aydan fazla bir süre boyunca şehri kuşattı. Bu arada kış bastırmaya başlamış, erzak, kurşun, gülle ve barut tükenmişti. Bunu haber alan Şah Cihan, şehri ele geçirmeleri mümkün değilse kısa bir süre orada kalmaları ya da bir an önce geri dönmelerini emretti. Bu arada Rüstem Han komutasındaki ordu Bust'u ele geçirmiş, Kandahar'daki ordu zor durumda kalınca Kandahar'a çağrılmıştı. Bunun üzerine Rüstem Han, Bust kalesini boşalttı. Beraberinde pek çok top ve mühimmat da vardı. Ancak o da elindeki malzemelerin güvenliği için Hindistan'a geri dönülmesi gerektiğini savundu. Diğer komutanlar da geri dönüşten başka çare kalmadığını söyledi. Bunun üzerine Şehzade Bülent İkbâl, Zilkade ayının 15'inde Kandahar kuşatmasını kaldırdı ve Hindistan'a döndü.⁵⁹⁰ Babür ordusunun Kandahar'ı almak için düzenlediği son üç seferde şehirdeki Safevi garnizonuna rüşvet teklif edilmesine rağmen Safevi ordusu şehri terk etmedi.⁵⁹¹

Babürlülerin Kandahar'a düzenledikleri seferlerde yüksek dağların ve düşman bölgelerinin arasından düzenli ikmal hatları kurmaları zordu. Yapılan üç seferin hepsi maddi açıdan çok pahalıya mal olmuştu. Kuşatmalar kışın yaklaşması ve ikmal üsleriyle bağlantıların kesileceği endişesiyle kısa sürmüş ve ordu geri çekilmişti. Yapılan seferlerde Babürlülerin topçularının da yetersiz olduğu anlaşıldı. Özbeklere yüklü miktarda rüşvet verilmiş ve sefer sırasında saldırmamaları için ilave tedbirler alınmıştı. Ancak bu önlemler yeterli olmamış ve ikinci seferde Özbekler Gazne'ye saldırmış, bu saldırı Babürlülerin geri çekilmesinde etkili olmuştu. Şehzade Bülent İkbâl tarafından komuta edilen üçüncü seferde Şehzade Bülent İkbâl iyi bir komuta kabiliyeti gösteremedi. 1656 yılında Şah Cihan Kandahar'a bir sefer daha yapmayı düşündü ancak Babürlü komutanlar böyle bir sefer için isteksizdi. Ayrıca saraydaki

⁵⁸⁹ İneyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁹⁰ İneyet Han, Şah Cihanname, <http://persian.packhum.org/persian//main>, Erişim: 6 Aralık 2016.

⁵⁹¹ R. İslam, 1970, s. 113.

İranlı asiller de sefer karşı çıktı ve sefer yapılmadı. İran ve Hindistan arasında yaşanan çatışmalarda iki taraf da büyük kayıplar verdi.⁵⁹² II. Şah Abbas'ın Kandahar'ı ele geçirmesinden sonra Kandahar, Safevi hanedanının sona ermesine kadar Safevilerin elinde kaldı.⁵⁹³

II. Şah Abbas'ın Kandahar'ı ele geçirmesi ve Şah Cihan'ın tahttan indirilmesi arasında geçen on yıl boyunca Safeviler ve Babürlüler arasında herhangi bir diplomatik ilişki kurulmadı. Şah Cihan, İran'a karşı Özbeklerle ilişkilerini düzeltmeye çalıştı. Buhara hanı Abdülaziz Han'a elçi gönderdi. Ancak Abdülaziz Han, kardeşi Sübhan Kulu Han ve onun kayınpederi Ebu'l Gazi Bahadır Han arasındaki sorunlarda Şah Abbas'ın desteğini sağlamak için 1656 yılında Şah Cihan'ın kendisine yönelik çabalarını Şah Abbas'a haber verdi. Şah Abbas da Abdülaziz Han'la irtibatını sürdürdü ve onu Kabil'e saldırmaya teşvik etti. Şah Cihan, İranlılara ve Özbeklere karşı Osmanlı devletiyle ittifak kurmayı denedi. Bunun için Sultan IV. Mehmet'e hediyeler gönderdi. Ancak Osmanlı sultanı geleneksel müttefiki Özbeklere karşı tavır almak istemedi. Zaten Şah Cihan'ın Belh'i ele geçirmesini de hoş karşılamamıştı. Ayrıca IV. Mehmet'in halife olması nedeniyle kullandığı dil de Şah Cihan'ı rahatsız etmiş ve Şah, Sultan'ı protesto etmişti. Bu sebeplerle Babürlüler ile Osmanlı arasında ittifak kurmak mümkün olmadı.⁵⁹⁴

3.2.2.2 Dekken'deki Olaylar ve Safevi-Babür İlişkilerine Etkisi

1641 yılından sonra Golkonda sultanlığından bir elçi gemiyle İran'a geldi. Bir sene önce Şah Abbas'ın Kandahar'ı ele geçirmesi Dekkenlilere moral vermiş ve İran'dan destek alacaklarını düşünmüşlerdi.⁵⁹⁵ Safevi hükümdarları Dekken'deki politikalarını orada önemli mevkilere gelmiş olan İranlı göçmenler aracılığıyla da yürütmekteydi. Bunlardan birisi de Golkonda'da yaşayan elmas tüccarı Muhammet Sait diğer adıyla Mir Cümle'ydi. Mir Cümle kafası ticarete, diplomasiye, yönetime ve savaşa çalışan zeki bir adamdı. Dekken'in en zengin adamı olmuş ve Golkonda

⁵⁹² R. İslam, 1970, s. 113, s. 114.

⁵⁹³ John F. Richards, 1995, s. 135.

⁵⁹⁴ R. İslam, 1970, s. 115.

⁵⁹⁵ İbid., s. 118.

sultanının vezirliğine kadar yükselmişti. İran'daki dostlarıyla da iletişimini sürdürmekteydi. II. Şah Abbas ve veziri Halife Sultan'la iyi ilişkileri vardı.⁵⁹⁶

Golkonda sultanı Abdullah Kutub Şah, Mir Cümle'nin artan gücünden endişelenerek onu ortadan kaldırmak istedi. Mir Cümle de endişelenerek Babürlülerin hizmetine girdi. Kutub Şah da Mir Cümle'nin oğlunu tutukladı. Bu sırada Şehzade Evrengzib Dekken valisiydi ve Kutub Şah'ın hareketini Golkonda'yı işgal etmek için gerekçe olarak kabul etti. 1656 yılı başlarında Evrengzib Golkonda'yı işgal etmek için harekete geçti. Evrengzib hareketi Şah Cihan'ın emriyle durdurdu. Ancak Haydarabad şehri büyük hasar görmüş, Karnatak şehrine ise baskı yapmaya devam etmekteydi. Evrengzib de Abdullah Kutub Şah'a karşı acımasız tavrını sürdürdü. Bu durumda Abdullah Kutub Şah, II. Şah Abbas'a mektup gönderdi. Abdullah Kutub Şah mektubunda Safeviler ve Kutub Şahiler arasındaki köklü ilişkilerden, I. Şah Abbas'ın Golkonda'yla ilişkilerinden bahsetti. Bununla birlikte Şah Safi'nin ise kendilerini desteklemekten vazgeçtiğini belirtti. Mir Cümle'nin Babürlülerin hizmetine girmesinden, Haydarabad'ın işgal edilmesinden ve barış yapılmasına rağmen Evrengzib ve Mir Cümle'nin ülkesini tehdit etmeye devam ettiğini söyledi. Ülkesinin Hindistan'daki gerçek dinin kalesi olduğunu söyleyerek Şah'ın mezhepsel duyarlılığını etkilemeye çalıştı. Mektubunu Şah'tan yardım isteyerek ve Babür sınırına İran askerleri yerleştirilmesini talep ederek sonlandırdı. İran askerlerinin sefer masraflarını karşılayacağını da ekledi. II. Şah Abbas, Abdullah Kutub Şah'a destek vermek istese de mektubu ve Hindistan'da veraset savaşlarının çıkmasını aynı anda haber aldı.⁵⁹⁷

3.2.2.3 Babür İmparatorluğunda Veraset Savaşları

II. Şah Abbas, Hindistan'da asilzade ve şehzadelerle irtibat halinde olan taraftarlar örgütlemeye çalıştı. Bunun için tüccarları casus olarak kullandı. Babürlülerin iç işleriyle de ilgilendi. Şah Cihan'ın hastalığından dolayı oğulları arasında taht kavgası çıkması beklenmekteydi. Şah Abbas'ın en yakın ilişki içinde olduğu Babür şehzadesi ise Murat Bahş'tı. Murat Bahş Şii eğilimleri ile biliniyor ve İran'a yakın Gucerat eyaletinin valiliğini yapıyordu. Şah Abbas'la ilişki kurmaya veraset sorunu ortaya çıkmadan önce başlamıştı. Ancak Kandahar'ın kaybından

⁵⁹⁶ R. İslam, 1970, s.119.

⁵⁹⁷ İbid., s. 120.

dolayı Şah'la gizlice haberleşiyordu. Sonrasında II. Şah Abbas'a arka arkaya iki tane elçi gönderdi. İsimleri Hakim Kazıma-i Kummi ve İsa Bey olan bu elçiler Şah Cihan'ın öldüğünü, Murat Bahş'ın Şah'ın desteğini istediğini iletiler. Şah bu talebe olumlu cevap verdi.⁵⁹⁸

1657 yılı Eylül ayında Şah Cihan'ın hastalığı ağırlaştı ve öldüğü dedikodusu yayıldı. En büyük oğlu ve varisi Bülent İkbâl (Dara Şukuh) babasının yanındaydı. Diğer oğulları Şah Şuca Bengal, Evrengzib Dekken ve Murat Bahş Gucerat valisiydi. Dara Şukuh sürekli olarak babasının yanında olduğundan saraydan çıkan habercileri engelliyor ve diğer şehzadelerin haber almasını engelliyordu. Şah Cihan'ın sağlığı hakkında sağlıklı bilgi alınamayınca Murat Bahş Gucerat'ta, Şah Şuca da Bengal'de hükümdarlığını ilan etti.⁵⁹⁹

Ülkedeki durumdan kaygılanan Evrengzib sinsi bir oyun oynamaya karar verdi. Bunun için de Şah Cihan'ın yanında bulunan Dara Şukuh'un dinden döndüğünü, hükümdarı ve devleti Dara Şukuh'un İslam dışı tahakkümünden kurtaracağını ilan etti. Bunun için kardeşi Murat Bahş'la ittifak kurdu ve zaferi kazandıklarında Pencap nehrinin batısını Murat Bahş'a vereceğine dair söz verdi. Dara Şukuh, onların üzerine iki ordu gönderdi. Bahadırpur ve Dhurmat'ta yapılan savaşlarda Dara Şukuh'un ordusu yenildi.⁶⁰⁰

II. Şah Abbas veraset savaşlarından faydalanarak Bijapur ve Golkonda sultanlıklarını Babürlülere karşı kışkırttı. İki hükümdarı da aralarındaki farklılıkları unutarak iç savaştan faydalanmaları konusunda teşvik etti. Bununla birlikte Şah, kendi kuvvetleriyle de Babürlülere saldıracağını taahhüt etti. Şah Abbas'ın mektuplarının ne derece etkili olduğu bilinmemektedir. Evrengzib, Dara Şukuh'a karşı 1658 yılı Nisan ve Mayıs aylarında üst üste zaferler kazanınca Dekken hükümdarları Şah Abbas'ın çağrısına uymaktan çekindiler.⁶⁰¹

Evrengzib ve Murat Bahş'ın ordusu başkent Agra'ya doğru hareket etti. Şehre 20 kilometre uzaklıktaki Samugarh adlı yerde Dara Şukuh'un ordusuyla karşılaştılar.

⁵⁹⁸ R. İslam, 1970, s. 120-121.

⁵⁹⁹ J. Sarkar, **Anectodes of Aurangzib and Historical Essays**, Calcutta, 1917, s. 7.

⁶⁰⁰ İbid., s. 7.

⁶⁰¹ R. İslam, 1970, s. 122.

Yapılan savaşta Dara Şukuh yenildi ve Pencap'a kaçtı. Evrengzib ve Murat Bahş için Agra yolu tamamen açıldı. Agra kalesini kuşattılar ve Şah Cihan'ın kaleyi teslim etmesini istediler. Şah Cihan kaleyi teslim etmeyince kalenin suyunu kestiler. Şah Cihan kaleyi teslim etti. Ömrünün kalan kısmında haremde hapis hayatı yaşadı. Evrengzib Haziran ayında Mathura'da Murat Bahş'ı tutuklattı ve hapse attırdı. 1658 yılı Temmuz ayında Delhi'ye yürüdü ve tahta çıktı.⁶⁰²

II. Şah Abbas, Hindistan'daki olayları Kandahar valisi Zülfikar Han'dan öğrendi. Sultan Bulaki adlı sahte bir Babür şehzadesi de Kazvin'den ayrılıp Hindistan'a gitti. Dara Şukuh, Evrengzib'e yenildikten sonra Pencap'a oradan da 1658 yılı Kasım ayında Sind'e kaçtı. Destekçileri kendisini terk etti ve düşmanları onu takip etti. İran'a sığınmayı düşündü ve bunun için Şah'a mektup yazdı. Deniz yoluyla geleceğinden dolayı Bender Abbas'ta hazırlıklar yapıldı. Şah, Dara Şukuh'a cesaret veren bir mektup yazdı. Ancak Evrengzib'e karşı Murat Bahş'ın yardımı ile bir girişimde daha bulunmak istemesiyle Gucerat'a geldi. Ayrıca haremi de İran'a gitmek istemiyordu. Gucerat'ta herhangi bir karşılık bulamayınca 1659 yılı Mayıs ayında Sind'e sonra da Belüçistan'a döndü. İran'a sığınmayı yeniden düşündü. Şah'a bir mektup daha yazdı ve Kandahar'daki Zülfikar Han'a acil bir not göndererek Bakkar'daki hazinelerini kurtarmak ve İran'a gelirken refakat etmeleri için asker istedi. Bu durumda Zülfikar Han, Şah'a danıştı ve Şah, Hint topraklarına asker gönderilmesini istemedi. Dara Şukuh'tan da Bakkar'ı terk ederek İran'a gelmesini istedi. Bu arada talihsiz bir olay yaşandı ve Dara Şukuh kendisini ağırlayan Afganlılar tarafından 1659 yılı Haziran ayında Evrengzib'in adamlarına teslim edildi.⁶⁰³ 1659 yılı Ağustos ayında Dara Şukuh, Delhi'ye getirildi ve çarşıdan geçirilerek ona hakaret edildi. Ardından Evrengzib'in köleleri tarafından öldürüldü. Murat Bahş ise Gucerat'ta öldürttüğü bir adamın oğlunun şikayeti üzerine kısas edilerek 1661 yılında hapisanede öldürüldü.⁶⁰⁴

Diğer kardeş Şah Şuca da Evrengzib'e karşı bir ordu topladı. Ordusuyla birlikte Allahabad'a doğru hareket etti. Ancak 1659 yılı Ocak ayında Hajva adlı yerde Evrengzib'in ordusuna yenildi. Şah Şuca Bengal'e kaçtı. Burada iki yıl

⁶⁰² J. Sarkar, 1917, s. 8.

⁶⁰³ R. İslam, 1970, s. 123.

⁶⁰⁴ J. Sarkar, 1917, s. 9.

boyunca mücadele etti. Fakat mağlup olarak 1660 yılında Arakan'a sığındı. Arakadan'da Burma kralına karşı komplo düzenlediği gerekçesiyle bütün ailesiyle birlikte katledildi.⁶⁰⁵

3.2.2.4 Evrengzib Dönemi (1658-1707)

Hindistan'daki veraset savaşını Evrengzib kazandı ve 1658 yılında Delhi'de tahta çıktı. Evrengzib hem savaşçı bir hükümdar hem de katı bir sünniydi.⁶⁰⁶ Bu nedenle II. Şah Abbas'ın istemediği bir hükümdardı. Bununla birlikte Evrengzib İran tarafından da tanınmak istiyordu. Bunun üzerine Evrengzib'e yakınlığıyla bilinen ve İran hükümetiyle de arası iyi olan İranlı saygın bir tüccar aracı olarak atandı. Bu tüccara Kandahar valisi Zülfikar Han'a Evrengzib'in İran'la iletişim kurmak istediğine dair bir mektup yazdı. Multan valisi ve Zülfikar Han arasında mektuplaşmalar başladı. 1660 yılında Zülfikar Han, Evrengzib'e elçi gönderdi ve böylece iki ülke arasındaki ilişkiler yeniden başladı.⁶⁰⁷

1660 yılında II. Şah Abbas, Budak Bey'i Evrengzib'e elçi olarak gönderdi. Budak Bey 1661 yılı Şubat ayında Hindistan sınırına vardı. Budak Bey'in sınıra geldiği duyulunca kendisine hilat gönderildi ve yanına üst düzey bir mihmandar verildi. Karşılama için yol üstündeki Lahor ve Multan valilerine talimat verildi.⁶⁰⁸ Budak Bey de sınırda İran'ın ünlü kavunu harbuzadan ikram etti. Delhi'ye geleceği gün sırf kendisine ayrılarak büyük bir ayrıcalık tanındı. Delhi'nin dışında üst düzey yetkililer tarafından karşılandı. Çarşılar yeniden düzenlendi, yolun iki tarafına 500 tane düzgün giyimli süvari dizildi. Budak Bey'e üst düzey devlet adamları, davul ve zurnalarla refakat etti. Budak Bey saraya girdiğinde şerefine top atışları yapıldı.⁶⁰⁹ Evrengzib, Budak Bey'i büyük bir nezaketle karşıladı. Kendisini İran usulüne göre selamlamasına da tepki göstermedi. Budak Bey'den mektubu aldı ve başına koydu. II. Şah Abbas mektubunda iki hanedan arasındaki köklü ilişkilerden, Şah Tahmasp'ın Hümayun'a yardımından, Kandahar'ın ele geçirilmesinden ve Evrengzib yardımı ihtiyacı duyarsa yardım edebileceklerinden bahsetti.⁶¹⁰ Budak Bey, Evrengzib'e

⁶⁰⁵ J. Sarkar, 1917, s. 9.

⁶⁰⁶ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 524.

⁶⁰⁷ R. İslam, 1970, s. 124.

⁶⁰⁸ İbid., s. 125.

⁶⁰⁹ J. Sarkar, **History of Aurangzib**, Cilt III, Calcutta, 1921, s. 107.

⁶¹⁰ R. İslam, 1970, s. 125.

hediye olarak 60 Irak atı ve 37 kirat ağırlığında bir inci getirdi. II. Şah Abbas ayrıca Hindistan'da çokça çiğnenen betel ağacı yapraklarından istedi.⁶¹¹ Betel ağacının yaprakları tatlı olmakla birlikte uyarıcı özelliğe de sahiptir. Bu nedenle keyif verici bir bitkidir. Günümüzde de Hindistan'da tüketilmektedir.

Budak Bey'e Jamuna yakınlarında bir ev tahsis edildi ve burada şerefine eğlenceler düzenlendi. Evrengzib ona pek çok hediye verdi. Budak Bey, Şah'a mektup yazarak Evrengzib'in kendisini iyi karşılamasından ve Şah'ın kullanması için betel ağacı yaprağı göndereceğinden bahsetti. Ayrıca Şah'tan Evrengzib'in veziri Fazıl Han'ın İran'daki akrabalarının Hindistan'a gönderilmesini rica etti. Şah bu talebi daha önce reddetmiş, ancak ilişkilerin düzelmesi üzerine bu talebi kabul etmişti. Evrengzib, İran heyetinin gelişinden memnun olmuştu. Safevilerle ilişkileri sürdürmek istiyordu. Budak Bey'i iki ay tuttukan sonra İran'a dönmesine izin verdi. Kısa bir süre sonra İran'a elçi göndereceğini söyledi. Şah'ın çok sevdiği betel ağacı yapraklarını göndermesi de Şah'ı ayrıca memnun etti.⁶¹² Evrengzib, Budak Bey'le birlikte pek çok değerli hediye İran'a gönderdi.⁶¹³

Evrengzib'in hastalık ve Keşmir ziyaretiyle meşgul olduğu iki yıllık bir aradan sonra Multan valisi Terbiyet Han'ı İran'a elçi olarak gönderdi. Terbiyet Han 700.000 rupi değerindeki hediyeleri ve dostluk mektubunu İran Şah'ına götürdü. Budak Bey ise 400.000 rupi değerinde hediye getirmiş ve Evrengzib daha fazla hediye gönderme gereği duymuştu. Mektupta Kandahar'dan bahsedilmezken, önceki yaşanan çatışmalar da kadere bağlandı. Şah'ın yardım teklifine de Evrengzib sadece Allah'ın yardımına güveneceğini söyleyerek cevap verdi. Son olarak Şah'a diplomatik ilişkileri yeniden başlattığı için teşekkür etti ve dostluklarının daha da gelişmesini umduğunu söyledi. 1663 yılı Kasım ayında Terbiyet Han Hindistan'dan ayrıldı. Terbiyet Han'ın geleceğini duyan Şah Abbas, Kandahar'da onun için bir karşılama töreni hazırlanmasını emretti. 1664 yılı Nisan ayında da Yezd'de bir mihmandarın Terbiyet Han'ı karşılayarak İsfahan'a kadar refakat etmesini emretti. Aynı ay içinde Terbiyet Han İsfahan'a girdi ve Şah'ın huzuruna çıktı. Babür geleneğine göre Şah'ı selamladı, hediyelerini ve mektuplarını verdi. Şah da onu güzel

⁶¹¹ J. Sarkar, 1921, s. 108.

⁶¹² R. İslam, 1970, s. 126.

⁶¹³ J. Sarkar, 1921, s. 109.

karşladı ve eğlenceye davet etti. II. Şah Abbas, Terbiyet Han'ın İsfahan'a varışını Necf Kulu Bey adlı elçi vasıtasıyla Evrengzib'e bildirdi.⁶¹⁴

II. Şah Abbas, Terbiyet Han'ı çok iyi karşılmasına rağmen sarayda ona karşı tavrı birdenbire değışti. Terbiyet Han'la alay etti. Evrengzib'le, onun tahtı ele geçirmesiyle, Alemgir unvanıyla ve Hindistanlılarla ilgili uygunsuz sözler söyledi. Ayrıca Hindistan'ı işgal etmekle tehdit etti. Ayrıca Şiiliğı övdü ve Safevi hanedanını övüp, Babür hanedanı hakkında küçümseyici laflar etti.⁶¹⁵ Şah'ın Terbiyet Han'a karşı davranışlarının değışmesindeki sebeple ilgili kaynaklarda farklı ifadeler bulunmaktadır. Ancak genel kanı Şah'ın sarhoş olması, Terbiyet Han'ın da tecrübesiz olması nedeniyle durumun kötüleştiğı yönündedir. 1666 yılı Mart ayında Şah, Terbiyet Han'ı Mazenderan'dan ülkesine geri gönderdi. Terbiyet Han'a Evrengzib'e iletmesi için İran atları, hakaret dolu bir mektup ve İran'ın gücüyle ilgili sözlü bir mesaj verdi. Şah mektupta Evrengzib'in ülkeyi iyi yönetemediğı için Hindistan'ın karışıklık içine düştüğünü, Alemgir yani "Dünya Fatih" ünvanını hak etmediğini, sadece babasının ülkesini fethettiğini, baba katili olduğunu ve Hindistan'daki karışıkları çözmek için ordusuyla geleceğini söyledi.⁶¹⁶ II. Şah Abbas, Evrengzib'e gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullandı:

Hindistan'daki zemindarların çoğunun, hükümdarlarının zayıf, yeteneksiz ve yoksul olduğu için isyan ettiğini duydum. Kimsenin tanımadığı ve bilmediğı liderleri kafir Şiva, senin çaresizliğinden ve askerlerini geri çekmeden faydalanıp bir dağın zirvesi gibi her yerde kendini görünür kıldı, pek çok kaleyi ele geçirdi, askerlerini öldürdü ya da esir aldı, ülkenin çoğunu işgal etti, pek çok limanını, köyünü ve şehrini yağmaladı ve son olarak da senin icabına bakmayı istiyor. Şu ana kadar sadece babana karşı bir zafer kazanmışken ve babanın ülkesiyle servetinin meşru varisleri olan kardeşlerini öldürerek kendini rahatlatmışken kendine Alemgir yani "Dünya Fatih" diyorsun. Devlet geleneğı olan adaleti ve hayır işlerini terkettin ve Allah'ın bilgisi dahilinde olan bilgilere ulaşmak için cin çağırın ve şeytani büyülerle uğraşın insanlarla meşgul oldun. Erkeklik gerektiren bütün işlerde başarısız oldun. Kanunsuz adamları yenmek senin gücünü aşar. Silah ve para yokluğu ile askerlerinin yenilmesi

⁶¹⁴ R. İslam, 1970, s. 127.

⁶¹⁵ J. Sarkar, 1921, s. 110.

⁶¹⁶ R. İslam, 1970, s. 128.

*yüzünden çaresiz kaldın ve darmadağın oldun. Allah'ın ve İmamların yardımıyla mazlumlara kucak açmak benim fıtratımda vardır. Atalarım pek çok dünya hükümdarına sığınak olmuştur ki Hümayun ile Nadir Muhammet Han'ın nasıl da tahtlarını geri kazandıklarını gör. Şimdi Hümayun'un halefi olan sen de sıkıntı içindesin. Benim amacım kalabalık ordumla bizzat Hindistan'a gelip senle buluşmak, sana her türlü yardımı sunmak ve kılıcımla Hazret-i Ali gibi kargaşanın ateşini söndürmektir. Böylece insanlar kanunsuz adamların zulmünden kurtulur ve bana dua ederler. Allah seni talihsizliklerinden korusun.*⁶¹⁷

Şah'ın Hindistan'a saldıracağı haberi Terbiyet Han yoldayken Evrengzib'e ulaşmıştı. Terbiyet Han da benzer nitelikte bir haber verince Evrengzib orduyu İran sınırına gönderdi. Kendisi de Agra'dan Delhi'ye hareket etti. Ancak İran sınırına doğru gitmedi.⁶¹⁸ İran'la ticarete ambargo kondu ve Surat valisine İran'a giden bütün gemilerin durdurulması emri verildi. Ancak 1666 yılı Eylül ayında Horasan'a hareket eden Şah'ın yolda ölmesi Hindistan'daki tedirginliği ve askeri hazırlıkları sona erdirdi. II. Şah Abbas'ın ölümünü duyan Evrengzib babasının Şah Safi'nin ölümüne sevinmesinin tersine üzüldü. Terbiyet Han, 1666 yılı Eylül ayında ülkesine döndüğünde Evrengzib onu bir müddet cezalandırdı. Ancak sonrasında makamı kendisine iade etti. İran'dan getirdiği atlar ise Delhi'deki İranlı asilzadelerin evlerinin yakınında kesildi. Evrengzib bu hareketiyle ülkesinde bulunan İranlılara açıkça İran'la yaşanan çatışmalarda kendisine ihanet etmemeleri mesajını vermişti.⁶¹⁹ Bununla birlikte Babürlüler Safevi ülkesindeki durumun farkında olmadıklarından abartılı tedbirler almışlardı. O dönem Safevi devleti zayıftı ve kimseye saldıracak durumda değildi. Yine de Evrengzib ilave tedbirler aldı. Casus kılığında ülkesine girebilecekleri şüphesiyle İranlı tüccarların ülkeye girmesini yasakladı. Ömrünün sonuna kadar İranlılarla ilgili kötü duygular taşıdı.⁶²⁰

⁶¹⁷ J. Sarkar, 1921, s. 112.

⁶¹⁸ J. Sarkar, 1917, s. 117.

⁶¹⁹ R. İslam, 1970, s. 129.

⁶²⁰ J. Sarkar, 1921, s. 113.

3.3 ŞAH SÜLEYMAN DÖNEMİ (1666-1694)

Şah II. Abbas'ın en büyük oğlu Safi Mirza, 1 Kasım 1666'da tahta çıkmıştır.⁶²¹ Şah Süleyman ve sonrasındaki dönem Safevi Devletinde merkezi otoritenin kaybolduğu, saray kadınlarının ve ulemanın güçlendiği bir dönemdir. Şah Süleyman ve Şah Sultan Hüseyin afyon ve şarap düşkünlüğünden devlet işlerine eğilmemiş, bu nedenle ulema Şii inancındaki bir takım esasları kullanarak yönetimde etkin olmaya çalışmıştır.⁶²²

Şah Süleyman'ın devlet işleriyle ilgilenmemesi nedeniyle ordu ve maliye bozulmuş, yolsuzluklar artmıştır. 1660'lı ve 1670'li yıllarda hasatın düşük olması nedeniyle ülkede büyük bir kıtlık başlamıştı. 1680 yılı ve sonrasında ise ülkenin bazı bölgelerinde veba salgını başladı. Bu sıkıntılarla birlikte ülke Özbeklerin, Kalmukların ve Rus Kazaklarının baskısı altındaydı. Batılı ülkelerin Çin ve Bengal'den ipek almaları ülkenin ekonomisini daha da kötüleştirmişti.⁶²³

Şah Süleyman, Şeyhülislamlık makamına Muhammet Bakır el Meclisi'yi atadı. Katı bir Şii olan Meclisi, Safevi toplumunu gerçek bir Şii toplumuna dönüştürmek ve Şii olmayanları zorla Şiileştirmek istiyordu. Meclisi'nin fikirleri Kandahar'da Afganlıların ayaklanmasına yol açmış, bu durum zayıf olan devletin yıkılmasına neden olmuştur.⁶²⁴

3.3.1 Özbeklerle İlişkiler

II. Şah Abbas'ın ölümünden sonra oğlu Safi Mirza 19 yaşında tahta çıktı. Safi Mirza, hayatını haremde geçirdiğinden ve kadınlara düşkün olduğundan Abdülaziz Han cesaretlendi ve Horasan'a akınlar yaptı. Anuşa Han da 1667 yılında Merv'e saldırdı. Şehri ve etrafını yağmalayarak pek çok ganimet elde etti.⁶²⁵

Şah Süleyman'ın tahta çıkışından sonra Safevi Devletinde merkezi otorite zayıflamış, bu durum doğal olarak sınır bölgelerine de yansımıştır. İçerde ve dışarıda güçlü düşmanı olmayan Ebulgazi Bahadır Han'ın oğlu ve halefi Anuşa Han Safevi devletine karşı harekete geçmek için uygun bir ortam bulmuştur. Anuşa Han,

⁶²¹ C. Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 89.

⁶²² R. Savory, **İran Asr-ı Safevi**, Tahran, 1387, s. 237.

⁶²³ D. E. Streusand, 2011, s. 156.

⁶²⁴ İbid., s. 156.

⁶²⁵ A. Burton, 1997, s. 286.

Horasan'ın kuzey bölgelerine ve Esterabad'a saldırdı. Anuşa Han'ın Safevi Devletine yönelik saldırıları saltanatı sona erene kadar devam etmiştir. Sürekli savaştan yorulan Anuşa Han'a bağlı Özbek beyleri ona karşı isyan etti ve Anuşa Han'ı tahttan indirdi. Bu durum Safevilere Hive Hanlığını tekrar hakimiyeti altına alma fırsatı verdi. Ancak Safevi Devletinin çabaları sonuç vermedi.⁶²⁶

1668 yılında Abdülaziz Han, büyük bir orduyla Horasan'a girdi. Herat'a saldıran Özbekler pek çok köyü yıktı ve yağmaladı. Herat valisi Murtaza Kulu, Meşhet valisi Han Şikal'dan yardım istedi. Meşhet'ten gelen takviye kuvvetlerle Safevi ordusu Özbekleri takip etti. Özbeklerin elindeki esirleri kurtarıp ganimetleri ele geçirdiler. Özbeklerin içindeki önemli kişiler Şah'a gönderildi ve idam edildi. Şah'ın sağlığının kötüye gitmesi, depremler ve salgın hastalıklardan dolayı yanlış zamanda tahta çıktığına inanıldı ve yeni bir cülus töreni yapıldı. Bunun üzerine hesaplamalar yapıldı ve 22 Mart 1669'da I. Süleyman adıyla yeniden tahta çıktı.⁶²⁷

Harezmi Hanı Anuşa Han, 1668 ve 1669 yıllarında İran'a sefer yapmaya devam etti. Mazenderan ve Esterabad bölgesine yapılan akınlarda Anuşa Han bölgeye büyük zarar verdi ve pek çok kişiyi esir aldı. Abdülaziz Han, Horasan'a akın yapmaktan çekindi. Kuşbeyi Hasan adlı elçiyi İsfahan'a yollayarak Şah'ın tahta çıkışını kutladı ve dostluğunu ilettiler. Abdülaziz Han ayrıca iki ülkenin kervanlarının rahatça seyahat edebilmesini ve iki ülkenin birbirlerinin düşmanlarına karşı işbirliği yapmasını teklif etti. Şah bunun karşılığında Mehdi Han'ı Abdülaziz Han'a elçi olarak gönderdi.⁶²⁸

1670 yılında Abdülaziz Han, İran'a bir elçi gönderdi. Ancak bu elçinin tavrı ilginç olayların yaşanmasına yol açtı. Elçi, ödeneğini aylık olarak değil de ayrıldığı zaman toplu olarak almayı istedi. Yetkililer bu kadar paranın bir anda hazineden çıkarılmasını istemedi. Şah'ın özel izniyle normal paranın dörtte biri oranında gümüş içeren akçeler verildi. Elçi kandırıldığını anladı ancak bu paralarla büyük miktarda altın, gümüş ve kıymetli eşya alıp Buhara'ya döndü. Hileli paralar Şah'ın hazinesine geri döndü ve Şah bu paraları dolaşımdan kaldırmak zorunda kaldı. Bu durum hem

⁶²⁶ Dr. Muhsin Rahmati, İsfahan, 1390, s. 100.

⁶²⁷ A. Burton, 1997, s. 287.

⁶²⁸ İbid, s. 290.

Şah'ın hazinesinde para birikmediğini gösterdi hem de Şah'ın Buhara hanlığıyla ilişkilerine zarar verdi.⁶²⁹

1674'te Sübhan Kulu, İran'a ilişkileri geliştirmek için elçi gönderdi. Elçi, elindeki ravent ve lacivert taşlarını Fransız kuyumcu ve gezgin John Chardin'in mücevherleriyle takas etmek istedi. Fiyat üzerinde anlaşamaları da elçi onu Belh'e davet etti. Kendisine iyi davranılacağını ve Sübhan Kulu'nun mücevherlere iyi para ödeyeceği taahhüdünü verdi. Ancak İranlılar onu orada güvende olmayacağı ve Belh'e giden bir Ermeni tüccarın öldürüldüğünü söyleyerek Belh'e gitmekten vazgeçti. 1675'te Abdülaziz ve İran karşılıklı olarak birbirlerine elçi gönderdi. Abdülaziz Han'ın saltanatının son günleri hakkında fazla bilgi olmasa da 1678 yılında İran'a elçi gönderdiği bilinmektedir.⁶³⁰

1677 yılında Abdülaziz Han, Mehmet Emin Han adlı bir elçiyi İstanbul'a gönderdi. Osmanlı devleti Sultan II. Süleyman'ın cülusunu bildiren bir nameyi de Abdülaziz Han'a gönderdi. Ancak sözkonusu name 1681 yılında Buhara'ya ulaştı ve ulaştığı sırada Abdülaziz Han hayatta değildi.⁶³¹

Abdülaziz Han, Hive Hanlığının Buhara'ya saldırıp ele geçirmesi üzerine 1681 yılında Sübhan Kulu Han lehine tahttan çekildi. Hacca gitmek için yola çıktı. Çahar Cuy, Merv, Nişabur, Semnan ve Kaşhan üzerinden İsfahan'a gitti. Şah Süleyman, Abdülaziz Han'ı İsfahan'ın dışında karşıladı. Abdülaziz'e iyi davranıldı ve şerefine eğlenceler düzenlendi. Şah, Abdülaziz ayrılmadan önce büyük bir veda partisi düzenledi. Partiyi saraydaki büyük bahçesinde düzenledi. Her ağaçta kandil yakıldı ve bahçede şelaleler yapıldı. Abdülaziz'e yolculukta harcaması için para verildi. Ayrıca süslü bir kadeh, güzel atlar, şahinler, ak şahinler ve develer hediye edildi.⁶³²

Sübhan Kulu Han tahta çıktıktan sonra içerde ve dışarda ağır sorunlarla uğraştı. İki oğlunun ölümü ve Belh valisi olan kardeşi Mansur'un ayaklanması onu çok üzdü. Ayrıca Hive Hanı Anuşa Han da Buhara Hanlığına saldırdı. Bu saldırıyı

⁶²⁹ A. Burton, 1997, s. 300.

⁶³⁰ İbid., s. 305.

⁶³¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım, Ankara, 2011, s. 258.

⁶³² A. Burton, 1997, s. 328.

püskürttüktan sonra Belh'e yürüdü ve kardeşinin isyanını bastırdı. Kardeşinin isyanını bastırdıktan sonra Anuşa Han'ın yeniden Buhara Hanlığı topraklarına saldırdığı haberi geldi.⁶³³

Hive Hanı Anuşa Han, 1681-1685 yılları arasında Buhara Hanlığına karşı üç sefer düzenledi. Bu seferlerde Anuşa Han, Semerkand ve çevresini de ele geçirmeyi başarmıştı.⁶³⁴ Dönemin Buhara kaynakları Anuşa Han'ın saldırılarının acımasızlığını Haccac'ın zulmünün bile unutturdu diyerek anlatmışlardır.⁶³⁵ Anuşa Han'ın bu saldırgan politikası Buhara Özbeklerince tepkiyle karşılanmış ve Hiveliler işgal ettikleri toprakları terk etmek zorunda kalmışlardır. Hatta Sübhan Kulu Han 1687 yılında Hive'yi işgal etmiştir. Sübhan Kulu Han bölgeyi ele geçirdikten sonra Şah Niyaz Işık Ağa'yı tayin ederek Hive'yi ilhak etmeye çalışmıştır.⁶³⁶

Sübhan Kulu, tahta çıktıktan sonra 1682 yılı sonbaharında İran'a elçi gönderdi. Belh valisi olan oğlu Ebu'l Mansur'un kötü yönetiminden dolayı İran'la sorun yaşamaktan korkuyordu. Sübhan Kulu Han, 30 Temmuz 1684'te İran'a bir elçi daha gönderdi. Bu elçi Şah Süleyman'a Ebu'l Mansur'un öldüğünü, Belh sınırındaki askerlerini çekmelerini, Harezmi ordusunun ise Buhara'ya saldırısının başarılı olmadığını söyledi. Çünkü Şah Süleyman, Harezmi ordusuyla beraber Buhara'ya saldırmayı planlıyordu.⁶³⁷

31 Mart 1685'te Babür hükümdarı Evrengzib, Sübhan Kulu Han'a içinde fillerin de bulunduğu değerli hediyelerle elçi gönderdi. Gönderdiği mektupta Sübhan Kulu Han'ı tebrik etti. Uzun mektubunun sonunda Sübhan Kulu'ya İran'a karşı ortaklaşa saldırmayı teklif etti. Ancak seferin masrafları konusunda herhangi bir taahhütte bulunmadı. Sübhan Kulu Han, Ebu'l Maani adlı elçiyi göndererek Semerkant'ta bulunan Timur'un türbesi için para istedi. Ancak Timur'un türbesini koruyan muhafızlar Sübhan Kulu Han'ın emriyle bu parayı kabul etmedi.⁶³⁸

⁶³³ M.Saray, Mehmet, "The Hanate Of Buhara", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 537.

⁶³⁴ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 129.

⁶³⁵ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 235.

⁶³⁶ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 129.

⁶³⁷ M. Saray, "Ottoman Policy In Central Asia", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, 2013, s. 293.

⁶³⁸ A. Burton, 1997, s. 342.

1688 yılı başlarında Sübhan Kulu Han, Horasan'a saldırmaya karar verdi. Saldırısının sebeplerinden biri Evrengzib'le işbirliği yapıyor gibi görünmektir. Çünkü Evrengzib'in isyan eden oğlu İran'a kaçmıştı. Evrengzib Dekken'de meşgul olduğundan İran'a karşı herhangi bir şey yapamıyordu. İkinci sebep Şah Süleyman'ın Sübhan Kulu Han'ın elçilerine mukabele etmemesi ve yedi yıl geçmesine rağmen tahta çıkışını tebrik etmemesiydi. Üçüncü olarak yedi yıldır iki devlet arasında çatışma olmadığından Horasan sınırı hazırlıksızdı ve sürpriz bir saldırı için uygun bir fırsat vardı. Dördüncü sebep de iyi bir ganimet beklentisiydi. Sübhan Kulu Han seferden iyi bir ganimet elde edilirse emirlerinin kendisine daha bağlı olacağını düşünüyordu. Ayrıca ülke hazinesi boşalmış ve bir şekilde doldurulması gerekiyordu. Tengenin gümüş oranını tüm zamanların en düşük oranı olan yüzde 25'e kadar düşürmüş, her sene tebaasından yedi kat daha fazla vergi almaya başlamıştı. Ahlaksız devlet adamları halktan haraç alarak halkı daha da fakirleştirmiş, halkın pek çoğu da topraklarını terk etmeye başlamıştı. Halkın topraklarını terk etmesi hazineye giren vergileri daha da azaltmıştı.⁶³⁹

Buhara'dan divanbeyi Gaib Nazar Bey komutasında, Belh'ten de Muhammet Sait Hoca komutasındaki ordu Horasan'a doğru hareket etti. 24 Aralık 1688 veya 23 Ocak 1689 arasında Çiçektav ve Meymene'yi tehdit eden Bala Murgab ele geçirildi. Bunun dışında 20 kale ve bu kalelerin komutanları ele geçirildi. Özbek ordusu 1689 yılı Kasım ayında Maverâünnehir'e çok miktarda ganimetle geri döndü.⁶⁴⁰

1689 yılında Sübhan Kulu Han, Osmanlı devletine gönderdiği Korucu Küçük Hacı Beyi adlı elçiyle Kalmuklara karşı kazandığı zaferleri haber vermiştir.⁶⁴¹ Aynı yıl Kırım Hanı Selim Giray, Sübhan Kulu Han'a mektup yazdı. Mektubunda II. Viyana kuşatması sonrası Osmanlı ülkesinin her taraftan saldırı altında olduğunu, kendisinin de padişaha yardım etmek için sefere katılacağını, ülkesinde asker olmayacağından olası bir Rus saldırısında ülkesini korumasını talep etmiştir. Sübhan Kulu Han bu talebe olumlu cevap vererek Kırım Hanlığını Ruslara karşı

⁶³⁹ A. Burton, 1997, s. 343.

⁶⁴⁰ İbid., s. 346.

⁶⁴¹ M. Budak, 1987, s. 51.

savunacağına söz vermiştir. Ayrıca Özbek elçisi Kırım Hanı ile birlikte Edirne'ye gelmiş ve padişah tarafından kabul edilmiştir.⁶⁴²

1690 yılında Sultan II. Ahmet, Mustafa Çavuş adlı elçiyi pek çok değerli hediyelerle ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış bir mektupla Buhara'ya gönderdi.⁶⁴³ Sübhan Kulu Han da 1691 yılında Sultan II. Ahmet'in cülusunu tebrik etmek için Osmanlı Devletine elçi gönderdi.⁶⁴⁴ Sonra Kırım Hanı Özbek hükümdarına yeniden bir mektup göndererek teşekkür etmiş, mesafenin uzak olduğundan bahsederek mümkünse Kırım'a yakın olan beylerin Kırım'ı korumalarını talep etmiştir. 1692 yılın Sübhan Kulu Han Osmanlı devletiyle dostluğunun sağlamlaşması için yeniden elçi göndermiştir.⁶⁴⁵

Bu dönemde Hive Hanlığı ve Osmanlı devleti arasında ilk ilişki kurulmuştur. 1688 yılında Bahadır Erenk Han, Osmanlı padişahına Avusturya savaşlarında yardım etmek istediğini bildirmiştir. Osmanlı padişahı 1689'da yolladığı cevapta memnuniyetini belirtmekle birlikte Kırım Hanı'nın savaşta olacağından dolayı Kırım'da Rus saldırılarını önlemelerini talep etmiştir. Erenk Han, 1690'da Hacı Abdullah adlı bir elçiyle dostluğunu bildirmiş, 1694'te Sultan II. Ahmet'in cülusunu tebrik etmiştir.⁶⁴⁶

1690 yılı Eylül ayında Buhara Hanlığı, hac yolunun kapatıldığı gerekçesiyle Merv bölgesine saldırdı. Hoşika Bey komutasındaki ordu Merv'in dış tahkimatlarını ele geçirdi. Buralar yağmalanıp, bazı kişileri esir alındıktan sonra şehir kuşatıldı. Ancak şehrin komutanı direnince şehri alamayacağını anlayan Huşka Bey pek çok ganimet alarak Buhara'ya geri döndü.⁶⁴⁷

3.3.2 Babürlülerle İlişkiler

Şah Süleyman, Hindistan'a karşı saldırgan bir politika izleyecek durumda değildi. Evrengzib, Şah Süleyman'ı tebrik etmek için herhangi bir heyet de göndermedi. Bununla birlikte Evrengzib her zaman sınırı gözetim altında tuttu.

⁶⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım, Ankara, 2011, s. 259.

⁶⁴³ Muhammet Yusuf Münşi, 2001, s. 247.

⁶⁴⁴ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım, Ankara, 2011, s. 259.

⁶⁴⁵ M. Budak, 1987, s. 51.

⁶⁴⁶ İbid., s. 53.

⁶⁴⁷ R. İslam, 1970, s. 347.

Evrenzib Kandahar'ı yeniden ele geçirmeye çalışmadı. 1688 yılında Şah Süleyman'a karşı isyan eden ve Kandahar'ı da kuşatan Herat valisine yardım etti. Ancak daha da ileri gitmedi.⁶⁴⁸ Bu dönemde Evrenzib Afgan, Rajput, Jat ve Marataların ayaklanmaları ve Dekken sultanlıklarıyla yapılan savaşlarla meşgul olduğundan Kandahar'a ayıracak vakti yoktu. Evrenzib 1670-1690 yılları arasında Dekken'i ve Marataların topraklarını ilhak ederek Hindistan'ı tek bir çatı altında birleştirmeyi başardı.⁶⁴⁹

Evrenzib'in oğlu Muhammet Ekber ayaklanarak 1681 yılında hükümdarlığını ilan etmişti. 1686 yılında ise İran'a sığınmıştı. Şah Süleyman onu çok sıcak karşıladı. Muhammet Ekber, Şah Süleyman'dan askeri yardım istedi. Şah Süleyman bu talebi Evrenzib'in ölümüne kadar erteledi ve kardeşlerine karşı kendisini destekleyeceğine söz verdi. Muhammet Ekber babasının öldüğüne dair dedikodu yayarak Şah'tan destek almaya çalıştı. Ancak Şah Thatta'daki casusları sayesinde Muhammet Ekber'in yalan söylediğini anladı. Bunun üzerine Muhammet Ekber İsfahan'daki saraydan kovuldu ve Kandahar'da ikamete mecbur edildi.⁶⁵⁰ Muhammet Ekber, 1706 yılında Kandahar'ın yakınlarındaki Ferah'ta öldü.⁶⁵¹

Evrenzib İran'a karşı Özbek hükümdarları Abdülaziz Han ve Sübhan Kulu Han'la da diplomatik ilişkiler kurdu. Yapılan yazışmalarda din ve mezhep kardeşliği vurguları yapıldı. 1685 yılında Özbeklerin Bala Murgab'a yaptıkları saldırı Sübhan Kulu Han'ın Evrenzib'in elçisi Zeberdeşt Han'a verdiği sözün sonucu olduğu anlaşılmaktadır. Sübhan Kulu Han Nadir Bey adlı elçiyi Hindistan'a gönderildi. Nadir Bey döndüğünde Sübhan Kulu Han'a Evrenzib'in İran'ın kışkırttığı Golkonda ve Bijapur hükümdarlarıyla savaştığını bu yüzden İran'a saldıramayacağını ilettiler. Buradan Babürlüler ve Özbekler arasında İran'a ortaklaşa bir saldırı planı yapıldığı anlaşılmaktadır. Ancak böyle bir saldırı gerçekleştirilememiştir.⁶⁵²

⁶⁴⁸ J. Sarkar, 1921, s. 113.

⁶⁴⁹ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 525.

⁶⁵⁰ R. İslam, 1970, s. 130.

⁶⁵¹ J. Sarkar, 1917, s. 27.

⁶⁵² R. İslam, 1970, s. 132.

3.4 ŞAH SULTAN HÜSEYİN DÖNEMİ (1694-1722)

Şah Sultan Hüseyin, 6 Ağustos 1694'te İsfahan'da Çehel Sütun sarayında tahta çıktı. Devlet işlerinde ehil bir hükümdar olmadığından devlet adamları ne derse onu yapmış, bu durum ülkeyi felakete sürüklemiştir. Bu dönemde Özbekler saldırıya geçmiş, Gürcü, Beluç, Kürt ve Türkmen aşiretleri isyan bayrağını açmıştır. Orduda disiplinsizlik olduğundan dolayı da isyanlara gerektiği ölçüde müdahale edilememiş, ülkede asayiş kalmamıştır.⁶⁵³ Şah Sultan Hüseyin çok dindar bir kişi olsa da alkol ve afyona düşkündü. Ayrıca Şeyhülislamlık makamında katılığıyla bilinen Muhammet Bakır Meclisi görevine devam etmekteydi. Şah, 1706 yılında 70.000 kişilik maiyetiyle Kum ve Meşhed'e hacca gitmiştir.⁶⁵⁴

Şah Sultan Hüseyin'in tahta çıkışından sonra Özbek hükümdarı Sübhan Kulu Han, 21 Ağustos 1694'te İran'a elçi gönderdi. Şah, elçiyi iyi karşıladı. Elçi, Polonya ve Papalık elçileriyle aynı anda ağırlandı. Şah, bütün elçilere hilat verdi. 1699 yılında İranlılar Meymene ve Çiçektav bölgesine saldırdı. Bununla birlikte Sübhan Kulu Han İran'a yeniden elçi gönderdi.⁶⁵⁵ Hive Hanı Arenk Han, Anuşa Han dönemindeki saldırılar yüzünden bozulan ilişkileri düzeltmek için Cin Bey Mirab adlı atalığı İran'a elçi olarak göndermiştir.⁶⁵⁶ Şah Sultan Hüseyin döneminde devlet o kadar zayıflamıştır ki 1699 yılında Beluçlar Kirman'a saldırmış ve Yezd'e kadar gelmişlerdir. Şah, Beluçlara karşı koyacak asker bulamamış ve Gürcü Şehzadesi Georgi'den yardım istemiştir. Georgi'nin yardımıyla Beluçlar mağlup edilmiştir.⁶⁵⁷

Sübhan Kulu Han döneminin sonlarında Özbekler arasında şiddetli savaşlar oldu. Kıpçaklar tarafından bozguna uğratılan Ming kabilesi İrandan yardım talep etti. İranlılar da bu fırsatı değerlendirerek Ming kabilesinin yurdu Şibirgan'ı ele geçirdi.⁶⁵⁸ Sübhan Kulu Han, saltanatı sırasında içerden ve dışardan gelen tehditlerle baş edebilmek için yerelde güçlü olan beylerden yardım aldı. Bu yardımı sağlayabilmek için de gönülsüz de olsa onlara pek çok imtiyaz verdi. Ancak bu imtiyazlar yerel beylerin ülke siyasetinde etkili olmasına yol açtı. Sübhan Kulu

⁶⁵³ C. Aydoğmuşoğlu, 2014, s. 94-95.

⁶⁵⁴ D. E. Streusand, 2011, s. 157.

⁶⁵⁵ A. Burton, 1997, s. 353-362.

⁶⁵⁶ A. Gündoğdu, 1995, s. 122.

⁶⁵⁷ R. Savory, 1387, s. 240.

⁶⁵⁸ M. Alpargu, Buhara Özbek Hanlığının 17. Yüzyıldaki Siyasi ve Askeri Tarihinin Ana Çizgileri, **Kırım Dergisi**, Sayı 15, s. 44, Ankara 1996.

Han'ın ölümünden sonra tahta geçen Ubeydullah Han (1702-1717), Ebu'l Feyz Han (1707-1718) dönemlerinde merkezi otorite kayboldu ve yönetim bu beylerin eline geçti. Son Astrahanlı hükümdarı Ebu'l Feyz Han, savaştan Nadir Şah'a teslim oldu. Bununla birlikte hanedan ülkeyi yönetmeye devam etti. Nadir Şah'ın 1748'deki ölümünden sonra Astrahan hanedanının bütün üyeleri katledildi ve hanedan sona erdi.⁶⁵⁹

Hive Hanlığında Anuşa Han döneminden sonra güçlü boy beyleri ülkeye hakim olmuş, bu nedenle de "1694-1714" arası dönem "*Kukla Hanlar*" dönemi olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde 1698 yılında Hive'nin ileri gelenleri Buhara Hanı Sübhan Kulu Han'a giderek kendilerine bir han seçmesini istemiştir. Hive'nin kendi tabiyetine gireceğini anlayan Sübhan Kulu Han Şah Niyaz Han'ı han olarak atamıştır. Şah Niyaz Han, Buhara Hanlığının emriyle Safeviler üzerine akınlar düzenlemiştir.⁶⁶⁰ Ancak Şah Niyaz bir müddet sonra merkezden bağımsız hareket etmeye başlamıştır. Hive Hanı Arap Muhammet Han 1702 yılında Şah Niyaz'ı ortadan kaldırarak Buhara hakimiyetine son vermiştir.⁶⁶¹

Bu dönemde Babürlülerle herhangi bir diplomatik ilişki kurulmadı. Evrengzib, Şah Sultan Hüseyin'i tebrik etmek için heyet de göndermedi. Ancak Şah Sultan Hüseyin Evrengzib'in oğlu Muhammet Ekber'e destek vermeyi sürdürdü. Muhammet Ekber Kandahar'dayken Hindistan'daki karmaşadan faydalanarak Kabil ve Multan'ı ele geçirdi. Ancak 1706'da babasından önce öldü.⁶⁶² Evrengzib de 1707'de öldü. Ölümünden sonra oğulları ve torunları arasında taht kavgaları başladı. Taht kavgaları o kadar şiddetliydi ki 1720 yılına kadar 13 senede 10 şehzade tahta çıktı ve tahttan indirildi.⁶⁶³

⁶⁵⁹ M. Saray, Mehmet, "The Hanate Of Buhara", **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 537.

⁶⁶⁰ A. Gündoğdu, 1995, s. 124; M. Bilal Çelik, 2004, s. 28.

⁶⁶¹ M. Saray, "Hive Hanlığı (1512-1873)", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 129.

⁶⁶² R. İslam, 1970, s. 132.

⁶⁶³ M. Saray, "Hindistan'da Türk Hakimiyeti", **Makaleler**, Cilt II, Ankara, 2013, s. 528.

SONUÇ

16. yüzyıl, Avrupa’da ve Asya’da Türk devletlerinin güçlendiği ve parlak dönemlerini yaşadıkları bir çağ olmuştur. Askeri anlamda bakıldığında batıda ve doğuda herhangi bir devlet Osmanlıların, Safevilerin ve Babürlülerin askeri gücüne karşı koyacak bir kapasiteye erişememiştir. Bu devletler dönemin ileri teknolojisi olan ateşli silahları iyi kullanmışlar ve güçlerini artırmışlardır. Dışardan güçlü düşmanları olmayan bu devletler kendi aralarında bölgesel rekabete girmişlerdir. Dönemin yönetim şekli mutlak monarşi olduğundan politikalar monarşilerin öncelikleri üzerinden şekillenmiştir. Savaşlar ne yazık ki Türk devletleridir ve hepsi konuştukları dili Türkçe olarak adlandırmaktadır. Bununla birlikte o dönemde siyasi milliyetçiliğin gelişmemesi nedeniyle bu devletlerin hükümdarlarına karşı da suçlayıcı yargılarda bulunulmaması gerekmektedir.

Safeviler, Babürlüler ve Özbekler günümüzde de büyük devletlerin rekabet alanı haline gelen Afganistan ve bazı bölgeleri o dönemdeki adıyla Horasan olan bölge üzerinde rekabete girişmişlerdir. Siyasi açıdan bakıldığında hepsinin farklı amaçları vardır. Ebu’l Hayr Han’ın önderliğinde Maverünnehir’e inen Özbekler, kendilerinden önceki Türk devletleri gibi batıya doğru hareket etmek istemektedir. Timurluların çöküş döneminden istifade etseler de Safevi devletinin kuruluşu Özbekleri olumsuz etkilemiştir. Safevi-Özbek çatışmasının temel motivasyonu mezhep çatışması olarak görünmekle birlikte Özbeklerin temel amacı batıya açılmaktır. Özbekler kuzeyden Kazakların ve Kalmukların baskısı altında kaldıklarından Rusya’yla ticaret yaptıklarında zaman zaman sıkıntılar yaşamaktadırlar. Bununla birlikte Maverünnehir’in kuzeyinde o dönem Horasan’daki gibi gelişmiş ve verimli topraklar bulunmamaktaydı. Güneyde ise Safeviler sınırı kapattığından Osmanlı devletiyle ilişki kuramamaktadırlar. Hive’de bulunan Türkmenler ise Hazar denizine giden yolları kestiğinden Hazar denizi üzerinden Rusya’ya çıkışları zaman zaman akamete uğramaktaydı. Özbekler bu stratejik açmazdan kurtulabilmek için Safevilerle ve Babürlülerle çatışmaya girmiştir. Mezhep farkına rağmen bazı Özbek şehzadeler Safevi sarayına sığınmış, Safeviler de bu şehzadeleri Özbek tahtına oturtmak için kullanmaya çalışmıştır. Yine Hive Hanlığı bazı kesintilere rağmen Safevilere tabi olmuş ve onlarla müttefik olarak kalmıştır.

Özbeklerin Safeviler karşı üstünlük kuramamalarının sebeplerine bakıldığında öncelikle Özbekler Buhara ve Hive Hanlığı olmak üzere ikiye bölünmüş, Safeviler özellikle Hive Hanlığına destek vererek böl yönet politikası uygulamıştır. Ayrıca Buhara Hanlığında tek bir Han olmasına rağmen Hanın eşitler arasında birinci olma konumu nedeniyle Özbekler, Safeviler üzerine çıktıkları seferlerde bütünlüklü hareket edememişler, zaman zaman birbirlerini yalnız bırakmışlar ve Safevileri mağlup edememişlerdir. Son olarak Özbekler ateşli silahlara sahip olamamışlar, Safevilerin topçu ve tüfekçilerine karşı mücadele edememişlerdir. Dolayısıyla Özbeklerin Safevilere karşı üstünlük sağlayamamasındaki bir diğer etken de dönemin silah teknolojisine sahip olamamalarıdır. Osmanlı Devletiyle zaman zaman Safeviler üzerine ortaklaşa hareket planları yapılsa da bu projeler gerçekleşmemiştir.

Safevilerle Babürlülerin çatışmasına bakıldığında ise mezhepsel faktör geri planda kalmaktadır. Safevi-Babür ilişkilerinin bir diğer yönü iki hanedanın birbiriyle daha önceden tanışmış olmasıdır. Babür, Timur'un oğlu Miranşah'ın torunu Ömer Şeyh Mirza'nın oğludur. İkili ilişkilerde yazılan mektuplarda Timur'un Ankara Savaşından sonra Erdebil'i ziyareti sırasında Safevilerin cediti Hoca Ali'nin ricası üzerine esirleri serbest bırakmasına ve ona Erdebil'de arazi tahsis etmesine değinilmektedir. Bunun dışında Babür Şah, Özbeklerin baskısı sonucu memleketini terk ettiğinden ata topraklarını ele geçirebilmek için Safevilerle ittifak yapmıştır. Babür'ün oğlu Hümayun da tahtını kaybettiğinde İran'a sığınmıştır. Dolayısıyla Safeviler ile Babürlüler arasında ve Osmanlılar ile Özbekler arasında siyasi bir bloklaşma oluşmuştur. Osmanlılar ve Özbekler Safevilere karşı sürekli olarak birlikte hareket etmeye çalışsalar da başarılı olamamışlardır. Bununla birlikte diplomatik olarak iyi ilişkiler yürütmüşlerdir. Babürlüler ve Safeviler ise Özbeklere karşı birlikte hareket etmişler, uygun şartları bulduklarında birbirleriyle de savaşmışlardır.

İki hanedan arasında Şah Abbas'ın Cihangir'le olan mektuplaşmaları gibi dostane ilişkiler olmuştu. Ancak bu durum siyasi rekabetin olmadığı anlamına gelmemekteydi. Şah Abbas, batıda Osmanlı devletiyle savaştığı dönemlerde Babürlülerin düşmanlığını kazanmamak ve onlara güven vermek için samimi ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Gönderdiği heyetler kaynaklarda açıkça belirtilmese de

Ekber Şah ve Cihangir'le sürekli olarak Kandahar'ı müzakere etmiştir. Dolayısıyla Safeviler uygun fırsatı elde ettiklerinde Kandahar'ı ele geçirme konusunda tereddüt etmemişlerdir. Kandahar, Horasan'ı Hindistan'a bağlayan yol üzerindedir. Bu nedenle İran'ın Hindistan'a açılan kapısıdır. Babürlülerin Kabil gibi bir alternatifi olsa da Safevilerin böyle bir alternatifi yoktu. Bu nedenle Babürlülerin zayıfladığı anda Safeviler Kandahar'ı ele geçirmeye çalışmışlardır. Kandahar'ı taraflar için önemli kılan bir diğer husus ise bölgede yaşayan Peştun ve Beluç kabileleriydi. Genel olarak göçebe olan ve kontrol edilmeleri zor olan bu kabileler kervanları soymakta ve devlet otoritesini tehdit etmekteydi. Bu nedenle Peştunların kontrol edilmesi iki devletin sınır güvenliği ve ticareti için önemliydi. Nitekim ileriki dönemlerde Safevilerin yıkımına ve Babürlülerin zayıflanmasına yol açan olay Afgan kabilelerinin ayaklanması olacaktır.

Safevi-Babür ilişkilerinde bir diğer etken Hindistan'ın iç siyasetiydi. Babür devletinin yönetiminde Timur sülalesi olmakla birlikte devlet adamları etnik ve mezhepsel olarak çeşitlilik göstermekteydi. Mensebdar denilen bu kişiler bürokrat ya da komutandı. Mensebdarların çoğunluğu Türk ve İran kökenlilerden oluşmaktaydı. Sonraları Hint kökenli Müslümanlar hatta Hindular da mensebdar olabilmıştır. İran kökenli mensebdarlar Safevi sarayına bilgi taşıdığı gibi Safeviler üzerine çıkılan bazı seferlere de karşı çıkmaktaydı. Hindistan'daki siyasi durumda bir diğer etken de Güney Hindistan olarak da adlandırılan Dekken bölgesindeki olaylardır. Babürlüler, Cihangir Şah'tan itibaren buraları ele geçirmeye çalışmıştır. Bu bölgede Kutub Şahiler, Nizam Şahiler gibi Müslüman devletler vardı. Bu devletler Müslüman olmakla birlikte bazıları Şii'ydi. Bu nedenle bu devletler sıkıştıkları zaman Safevilerden yardım istemekteydi. Safeviler bu devletler için doğrudan bir müdahalede bulunmasa da Babürlülerin Dekken'le sürekli olarak uğraşması Safevilerin doğu sınırlarını güvence altında tutmaktaydı.

Babür devleti Şah Cihan dönemine kadar Timur'un topraklarını ele geçirmeyi aklında bulundurmuştur. Ancak Şah Cihan döneminde yapılan Belh seferinde yaşanan iâşe sorunları ve halkın kendilerini istememesi bu hayallerini engellemiştir. Ayrıca bu seferler çok pahalıya mal olmuştu. Buraları ele geçirdiklerinde bile yaptıkları masrafları karşılamayacağını anlamışlardı. İâşe sıkıntısı ve hava şartlarının

zorluğu Kandahar seferlerinde de kendini göstermişti. Günümüzde Pakistan-Afganistan sınırını çizen Hindikuş dağlarını geçmek ve erzak temini o dönemin şartlarında çok meşakkatliydi. Kış erken geldiğinden kısa sürede Kandahar'ı alıp geri dönmek gerekiyordu. Ancak Babür devletinin topları Kandahar kalesinin güçlü surlarını yıkmaya yetmiyordu. Bu nedenle Babürlüler Şah Cihan'dan sonra Kandahar'ı bir daha ele geçiremedi. Bunun bir diğer sebebi de Babürlüler bu tarihten sonra Peştunların isyanları ve Dekken bölgesindeki sorunlarla daha fazla uğraşmak zorunda kalmalarıdır. Yapılan savaşlar devlet bütçesini tükenme noktasına getirdi ve Evrengzib'in 1707'de ölümünden sonra Babür devleti çöküşe geçti.

Safeviler ve Özbekler arasındaki çatışma mezhepsel olduğu düşünülse bile akla gelen soru şudur ki aynı mezhepten olan Buhara ve Hive Hanlığı neden çatışmıştır? Ya da aynı mezhepten olan Kazak Hanlığı ve Buhara Hanlığı neden savaşmıştır? Aynı şekilde Babürlüler ve Özbekler de aynı mezhepten olmalarına rağmen neden çatışmıştır? Günümüz şartlarında İran'ın yayılcı politikaları konuşulduğunda Osmanlı-Safevi rekabeti gündeme gelmekte ve çatışmanın tek sebebi mezhep farkı olarak yansıtılmaktadır. Bu soruların cevabına bakıldığında şu görülecektir. Devletlerin içinde iktidar savaşları yaşanmakta, dışında ise başka devletlerle mücadeleler verilmektedir. Bütün devletler topraklarını genişletmek ve zenginleşmek istemektedir. Bunu sağlamak için savaş yapılmaktadır. Savaşın motivasyonunun sağlanması için kimi zaman boy farklılığı kimi zaman da mezhep farklılığı kullanılmıştır. Siyasi milliyetçiliğin ortaya çıkmadığı bir dönemde bu gibi motivasyonların kullanılması o dönem için doğaldır. Bununla birlikte Safevi devleti, Özbekler ve Babürlülerin birbirleriyle yaşadıkları çatışmalarda onları harekete geçiren motivasyon dönem dönem farklılıklar göstermektedir. Safevi devletinin kuruluşu sırasında Şah İsmail'e ve Safevi hükümdarlarına kutsal bir konum atfedilirken, zaman içinde Kızılbaşların gözündeki Safevi hanedanı bu konumunu kaybetmiştir. Şah İsmail'in de diğer hükümdarlar gibi mağlup edilebilmesi, Kızılbaş beyleri arasındaki rekabet ve bunların devletten tasfiye edilmesi bu süreci hızlandırmıştır. Bu nedenle Safevi devletinin çöküş dönemine kadar dış politika daha seküler bir anlayışa bürünmüştür. Aynı durum iç siyasete de yansımış ve iktidarı oluşturan katmanlarda öncelik kişisel çıkarlara göre belirlenmiştir. Muhammet Şibani Han'dan sonra da özellikle Abdullah Han'ın ölümünden sonra Özbekler de dış

politikada dini motivasyonlarını yitirmişler ve hükümdarlar siyaseten menfaati olan kararları uygulamışlardır.

Safevi devletinin çöküşe geçtiği dönemlerde Şahlar sürekli haremde hapis kaldığından devlet işlerinde ehliyet sahibi kişiler olamamıştır. Şahlar devlet işleriyle yeteri kadar ilgilenmediğinden devlet işlerinde harem ağaları, din adamları ve bürokratlar etkili olmaya başlamıştır. Özellikle din adamları son dönemlerde şer'i hükümleri uygulamaya çalışmış, Şiilikte usuli-ahbari çatışması başlamış ve günümüzde de velayet-i fakih teorisinin öncüsü olan usuli akım galip gelmiştir. Usuli anlayışına sahip din adamları alimlerin içtihat yapmasını ve siyasete müdahale etmesini savunmaktaydılar. Bu nedenle Safevilerin son dönemlerinde Şiileştirme politikaları yeniden hızlanmış, ancak bu politikalar özellikle Sünni Peştunların yaşadığı Kandahar bölgesinde ayaklanmalara yol açarak devletin çöküşünü hızlandırmıştır.

Safevi devletinin Şiiliği araç olarak kullanması da devletin gücüne göre dönem dönem farklılıklar göstermiştir. Şah İsmail döneminde bir çeşit karizmatik otoriteye sahip bir lider üzerinden yaşanan bir Şiilik varken, sonraki dönemlerde Şah ve Kızılbaş beylerinin arasındaki ilişkilerin dönüşümü nedeniyle bu ilişki bozulmuştur. Şah İsmail dönemi Şiiliği din adamlarının siyaset üzerinde etkili olmadığı ve Şah'ın sözünün geçtiği bir dönemdir. Ancak Kızılbaşların Şah'ın beklenen ölçüde karizmatik olmadıklarını anlamaları ve kendi aralarında da rekabete girmeleri Şah'ların devleti yönetmelerini zorlaştırmıştır. Bu nedenle zamanla Osmanlı devletindeki devşirme sistemi uygulanmış ve Kızılbaş unsuru devlet üzerindeki etkisini kaybetmiştir.

İran'ın komşularına göre verimli topraklarının az oluşu ve ihraç mallarının kıtlığı ülkenin mali yönetimini zorlaştırmıştır. Ülkenin bütün vilayetlerinin has olmadığı, bir kısmının memalik statüsünde yani merkeze vergi vermeyen statüde olduğu düşünüldüğünde hem vergi gelirleri yönünden kayıplar olduğu hem de merkezi otoritenin bozulma riski olduğu görülmektedir. Maliye bir türlü toparlanamadığından Şah Abbas'ın kurduğu ordu daha sonraları finanse edilememiştir. Orduda disiplin bozulmuş ve ordu savaşılamaz hale gelmiştir. Bununla birlikte Safevi devletinin çöküş dönemi aynı zamanda Babürlülerin ve Özbeklerin de

çöküş dönemidir. Benzer bir durum Osmanlı devleti için de geçerlidir. Bütün doğu devletleri mali açıdan zorlanmakta ve teknolojiye ayak uyduramayarak çöküşe geçmektedir.

Aynı çağlarda batı dünyası da içinde 30 yıl savaşlarının da yer aldığı mezhep çatışmaları yaşamış, farklı mezheplere inanan pek çok insan ya öldürülmüş ya da yeni dünya denen Amerika kıtasına göç etmiştir. Dahası batılı devletler milyonlarca insanın öldüğü iki dünya savaşı yapmış, ancak batı devletleri kendi aralarında geçmişte yaşadıkları çatışmaların zararlarının idrakine varmış, düşmanlıklarını unutmuş ve bölgesel ittifaklara yönelmişlerdir. Bu nedenle geçmişte yaşanan çatışmaların o dönemin şartlarına göre değerlendirilmesi, günümüzdeki siyasi olaylar anlatılırken de geçmişte Türk devletleri arasında yaşanmış olan acı hadiselerin değerlendirme dışı bırakılması gerekmektedir. Çünkü Türk milleti bünyesinde İslam'ın farklı mezheplerine inanan kişileri barındırmaktadır. Türk birliğinin sağlanabilmesi için Türklerin birbirlerine karşı mezheplerini değil, İslam kimliğini ve Türk kimliğini öne çıkarmaları, geçmişte yaşanan çatışmaları gündeme getirmemeleri ve ortak paydalarda buluşmaya çalışmaları gerekmektedir. Türk devletlerinin arasında yaşanan çatışmadan kimlerin faydalandığını anlamak için 19. Yüzyıldaki olaylara bakmak yeterlidir. Türkistan Rusya'nın, Hindistan İngiltere'nin sömürgesi olmuş, Osmanlı Devleti ve İran ise batı devletlerinin baskıları altında yarı sömürge haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Abdülhamid Lahori, **Padişahname**, persian.packhum.org, Erişim: 10 Ekim 2016.

Aka İsmail, **Timurlular Devleti Tarihi**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2010.

Alpargu, Mehmet, Buhara Özbek Hanlığının 17. Yüzyıldaki Siyasi ve Askeri Tarihinin Ana Çizgileri, **Kırım Dergisi**, Sayı 15, s. 41-44, Ankara 1996.

Alpargu, Mehmet, **Onaltıncı Yüzyılda Özbek Hanlıkları**, Ankara, 72 Ofset, 1995.

Anonim, **Alem Arayi Safevi**, Tahran, İntişarat-ı Bünyad-ı Ferheng-i İran, 1350.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, **Safevi Devleti Tarihi**, Ankara, Gece Kitaplığı, 2014.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, **Şah Abbas ve Zamanı (1587-1629)**, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, “Şah İkinci İsmail Dönemi (1576-1577) Siyasi ve Dini Hadiseleri”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, No 48, s. 59-67, 2016.

Bayat, Oruç Bey, **İlişkiler, Bir Şii/Katolik**, Çev: Tufan Gündüz, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2014.

Baysun, M. Cavit, “Murat IV”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 625-647.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Hindistan Tarihi**, İkinci Cilt, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1947.

Budak, Mustafa, **Osmanlı – Özbek Siyasi Münasebetleri (1510-1574)**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1987.

Burton, Audrey, **The Bukharans: A Dynastic, Diplomatic And Commercial History, 1550-1702**, London, Curzon, 1997.

Cihangir, **The Jahangirnama, The Memoirs of Jahangir, Emperor of India**, Çev: Wheeler M. Thackston, New York, Oxford University Press, 1999.

Çelik, Muhammet Bilal, **Firdevsü'l İkbale Göre Hive Hanlığı Tarihi ve Devlet Teşkilatı**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Çetin, Osman, “Horasan”, **DİA**, C. XVIII, s. 234-241.

Çınar, Gülay Karadağ, **Safevi-Özbek Siyasi İlişkileri ve Osmanlı'nın Tesiri (1524-1630)**, Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Dale, Stephen Frederic, **The Muslim Empires of the Ottomans, Safavids and Mughals**, Cambridge, Cambridge University Press, 2011.

Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt 2, Çev: H. Beveridge, Kalkütta, Asiatic Society of Bengal, 1897-1939.

Ebu'l Fazl, **Ekbername** Cilt 3, Çev: H. Beveridge, Kalkütta, Asiatic Society of Bengal, 1897-1939.

Ebu'l Gazi Bahadır Han, **Şecere-i Türk**, Çev: Dr. Rıza NUR, İstanbul, İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, 2009.

Ebu'l Hasan Kazvini, **Fevaidü's Safeviyye**, Müessesesi-i Mütalaat ve Tahkikat-ı Ferhengi, Tahran, 1367.

Edwards, Clara Cary, “Relations of Shah Abbas The Great of Persia, with the Mogul Emperors, Akbar and Jahangir”, **Journal of The American Society**, 1915, Cilt 35, s: 247-268.

Emecen, Feridun, “Mustafa I”, **DİA**, C. XXXI, s. 272-275.

Erdoğan, Eralp, “Babür İmparatorluğu'nun Kuruluş Safhasında Şah İsmail ile Babür İttifakı”, **History Studies**, 2014, Sayı 6, s. 31-39.

Esterabadi, Hasan bin Murtaza Hüseyin, **Tarih-i Sultani: Ez Şeyh Safi Ta Şah Safi**, Tahran, Allami, 1399.

Falsafi, Nasrullah, **Zindegani Şah Abbas-ı Evvel**, Dördüncü Cilt, Tahran, İntişarat-ı Danişgah-ı Tahran, 1346.

Floor Willem, “Ardous Travelling: The Qandahar-İsfahan Highway in the Seventeenth Century”, **Iran and The World In The Safavid Age**, London, I. B. Tauris, 2012, s. 207-237.

Gökbilgin, M. Tayyip, “Süleyman I”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. XI, s. 99-155.

Gülbeden, **Hümayunname**, Çev. Abdürrab Yelgar, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.

Gündoğdu, Abdullah, **Hive Hanlığı Tarihi, Yedigâr Şibaniler Devri (1512-1740)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.

Gündoğdu, Abdullah, “Osmanlı Diplomasisinde Örnek Bir Olay: Gilan Sorunu (1591-1594),” **KÖK Araştırmalar**, Osmanlı Özel Sayısı, 2000, s. 25-30.

Gündoğdu, Abdullah, “Türkistan’da Osmanlı-İran Rekabeti”, **Osmanlı**, Ankara, 1999, C. 1, s. 581-587.

Gündüz, Tufan, “Şah İsmail”, **DİA**, C. XXXVIII, s. 253-255.

Gündüz, Tufan, “Tahmasb”, **DİA**, C. XXXIX, s. 413-415.

Gündüz, Tufan, **Son Kızılbaş Şah İsmail**, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2016.

Hammer, Joseph Von, **Büyük Osmanlı Tarihi**, Cilt 7, Milliyet Yayınları, İstanbul, 2010.

Hafız Taniş İbn Mir Muhammed Buhari, **Şerefname-i Şahi**, C. II, Sazman-ı Esnad ve Kitaphane-i Milli Cumhuri İslami İran, Bahş-i İranşenasi.

Hasan Rumlu, **Ahsenü’t Tevarih**, Kalkütta, Oriental Institute, 1931.

Hidayet Rıza Kulu Han, **Tarih-i Ravzatü’s-Safa fi Sireti’l-Enbiya ve’l-Müluk ve’l-Hulefa**, **Cild-i Heştom: Safeviyan ve Afşâriyan**, **Cild-i Heştom**, Tahran, İntişarat-ı Esatir, 1380.

Howorth, Henry, **History of the Mongols**, Cilt II, London, 1880.

İnayet Han, **Şah Cihanname**, persian.packhum.org, Erişim: 6 Aralık 2016.

İskender Bey Münşi, **Tarih-i Alem Ara-yi Abbasi**, Çev: Roger Savory, Colarado, Westview Press, 1978.

İslam, Riyazül, **Indo-Persian Relations**, Tahran, Iranian Culture Foundation, 1970.

Kafalı, Mustafa, “Cuci Sülalesi ve Şubeler”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 1, s. 103-120, İstanbul, 1971.

Kafalı, Mustafa, “Cuci Ulusundaki İl ve Kabilelerin Siyasi Roller ve Ehemmiyetleri”, **İstanbul Üniversitesi, Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 2, s. 99-110, İstanbul, 1971.

Kafalı, Mustafa, “Şiban Han Sülalesi ve Özbek Ulusu”, **Atsız Armağanı**, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1976, s. 295-306.

Kamaç, Güzel, **Özbeklere Karşı Babür ve Safevi İşbirliği**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Kanbo, Muhammet Salih, **Amel-i Salih**, Cilt I, Kalküta, 1939.

Kanbo, Muhammet Salih, **Amel-i Salih**, Cilt II, Kalküta, 1939.

Kazvini, Abdüllatif, **Safevi Tarihi**, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2015.

Kılıç, Nurten, **Siyasal Kültürde Değişim: Şeybani Han ve Özbek Siyasal Oluşumu (1500-1510)**, Ankara, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

Kılıç, Remzi, **Osmanlı-Özbek Siyasi İlişkileri (1530-1555)**, <http://remzikilic.com/osmanli-ozbek-siyasi-iliskileri-1530-1555.html>, Erişim: 11.04.2017.

Kılıç, Remzi, **Osmanlı Padişahı III. MURAT Ve Özbek Padişahı II. Abdullah Han Dönemi Osmanlı-Türkistan Dayanışması**, <http://remzikilic.com/osmanli-padisahi-iii-murat-ve-ozbek-padisahi-ii-abdullah-han-donemi-osmanli-turkistan-dayanismasi.html>, Erişim: 11.04.2017.

Konukçu, Enver, “Babür”, **DİA**, C. IV, s. 395-396.

Küpeli, Özer, **Osmanlı-Safevi Münasebetleri (1612-1639)**, İzmir, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Kütükoğlu, Bekir, “Murat III”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 615-625.

Kütükoğlu, Bekir, **Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1590)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962.

Muhammet Yusuf Münşi, **Tezkire-i Mukim Hani**, Editör: Ferište Sarrafan, Tahran, Miras-e Mektub, 2001.

Muhammet Zahirüttin Babür, Cilt I, **Vekayi Babür’ün Hatıratı**, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Muhammet Zahirüttin Babür, Cilt II, **Vekayi Babür’ün Hatıratı**, Çev: Reşit Rahmeti Arat, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1987.

Ömür, Emre, **Edward Terry Ve Francisco Pelsaert'in Seyahatnameleri Işığında Cihangir Döneminde Babürlü Devletinde Yönetim Ve Yaşayış**, Sakarya, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Özcan, Azmi, “Kandehar”, **DİA**, C. XXIV, s. 293-294.

Paydaş, Kazım Paydaş, **Akkoyunlu Ahmet Bey ve Onun Osmanlı İdari Sistemini Akkoyunlu Devletine Uygulama Çabası**, Ankara Üniversitesi Dergisi, 205-212, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/31/264.pdf>, Erişim: 01.06.2017.

Rahmati, Dr. Muhsin, “Revabit ve Münasebet-ı Hanedan-ı Arapşahi Harezmi Ba Safeviyan”, **Pejuheşha-i Tarihi, Dovreyi Cedid, Sal-i Sevom, Şomar-i Devom**, İsfahan, 1390.

Richards, John F., **The Mughal Empire**, Cambridge, Cambridge University Press, 1995.

Safevi, Şah Tahmasp, **Tezkire**, Çev: Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, İstanbul, Anka Yayınları, 2001.

Saray, Mehmet, “Hindistan’da Türk Hakimiyeti”, **Makaleler**, Cilt II, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 512-542.

Saray, Mehmet, “Hive Hanlığı (1512-1873)”, **Makaleler**, Cilt II, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 126-142.

Saray, Mehmet, “Ottoman Policy In Central Asia”, **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 279-345.

Saray, Mehmet, “The Hanate Of Ozbek (Shaibanids) (1428-1599)”, **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 524-532.

Saray, Mehmet, “The Hanate Of Buhara (From 1753 On The Amirate Of Buhara) (966-1338/1599-1620)”, **Makaleler**, Cilt IV, Ankara, Berikan Yayınevi, 2013, s. 533-545.

Saray, Mehmet, **Türk-İran Münasebetlerinde Şiiliğin Rolü**, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1990.

Sarkar, Jadunath, **Anectodes of Aurangzib and Historical Essays**, Calcutta, M. C. Sarkar And Sons, 1917.

Sarkar, Jadunath, **History of Aurangzib, Cilt III, Kuzey Hindistan (1658-1681)**, Calcutta, M. C. Sarkar And Sons, 1921.

Savory, Roger, **İran Asr-ı Safevi**, Çev: Kambiz Azizi, Tahran, Neşr-i Merkezi, 17. Baskı, 1387.

Streck, M, “Meşhed”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. VIII, s. 145-159.

Streusand, Douglas E., **Islamic Gunpowder Empires, Ottomans, Safavids and Mughals**, Philedelphia, Westview Press, 2011.

Sümer, Faruk, “Abbas I”, **DİA**, C. X, s. 17-19.

Sümer, Faruk, “Safevi Tarihi İle İlgili İncelemeler I. ve II. Abbas Devirleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 1990, Sayı 69, s. 9-32.

Sümer, Faruk, **Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1999.

Sykes, Sir Percy Molesworth, **A History of Persia**, London, McMillan and Co, 1915.

Şerafettin Han, **Şerefname, Kürt Ulusunun Tarihi**, Dördüncü Cilt, İstanbul, Yaba Yayınları, 2010.

Tavernier, Jean Baptiste, **The Six Voyages of Jean Baptiste Tavernier**, London, 1678.

The Three Brothers; The Travels and Adventures of Sir Antony, Sir Robert & Sir Thomas Sherley, in Persia, Russia, Turkey, Spain etc. with Portraits, London 1825.

Togan, Zeki Velidi, **Bugünkü Türkili (Türkistan) ve Yakın Tarihi**, Cilt I, Batı ve Kuzey Türkistan, Enderun Yayınları, İstanbul, 1981.

Togan, Zeki Velidi, “Herat”, **MEB İslam Ansiklopedisi**, C. V, s. 429-442.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt II, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2016.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 1. Kısım (II. Selim’in Tahta Çıkışından 1699 Karlofça Andlaşmasına Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Tarihi**, Cilt III, 2. Kısım (XVI. Yüzyılın Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Ükten, Selim Serkan, **Buhara Hanlığı'nın Askeri Teşkilatı (1500-1868)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Yazıcı, Orhan, “Afganistan’ın Jeopolitik Önemi”, **Sosyologca**, Sayı 3, s. 273-284, İstanbul, 2012.

ÖZET

Ülkemizde, Safevi Devleti ile ilgili yapılan çalışmalar, Safevi Devletinin Osmanlı Devleti ile ilişkilerine yoğunlaşmış ve Safevi Devletinin diğer Türk devletleriyle ilişkileri birkaç çalışma dışında fazla incelenmemiştir. Bununla birlikte Osmanlı-Safevi ilişkileri sadece mezhep çatışması olarak yansıtılmış ve bu durum günümüzde de toplumda yanlış algıların oluşmasına yol açmıştır. Safevi Devletinin Türkistan'da bulunan Özbek Hanlıkları ve Hindistan'daki Babür Devleti ile ilişkileri farklı motivasyonları içermektedir. Özbek Hanlıkları Horasan'ı ele geçirmeye çalışırken, Babür Devleti ata toprakları olan Türkistan'a dönmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte Babür Devleti, Safevilerin yıkılmasından ve Özbeklerin daha büyük bir güç olarak karşısına dikilmesinden endişe etmektedir. Özbek Hanlıkları da Safevilere karşı yek vücut değildir. Buhara Hanlığı Safevilerle sürekli olarak çatışma halinde olmakla birlikte, Hive Hanlığı Sünni olmasına rağmen Buhara Hanlığıyla eski zamanlardan bu yana gelen anlaşmazlıklarından dolayı Safevilerle işbirliği içindedir. Babürlüler ve Hive Hanlığı Sünni olmalarına rağmen Safevilerle zaman zaman işbirliği içinde olmuşlardır. Bu da Safevilerin diğer devletlerle ilişkilerinde mezhepsel önyargılardan çok reel politik kaygıları ön planda tuttuğunu göstermektedir. 16. ve 17. yüzyılın büyük oyunu olarak adlandırılabilen bu çatışma, tarafların hiçbirine fayda getirmemiş ve 1700'lü yıllarda dört devlet de çöküşe geçmiştir.

ABSTRACT

In Turkey, studies on Safavids intensified on Ottoman-Safavid relations and Safavids relations with other Turkish states hasn't been searched except several studies. Furthermore Ottoman-Safavid relations has been reflected as a sectarian conflict and nowadays this led to misconceptions at society. Safavids relations with Uzbek khanates in Turkistan and Baburids in India contain different motivations. While Uzbek khanates were trying to capture Khurasan, Baburids sought to return to ancestral lands Turkistan. However Baburids were concerned about collapse of Safavid empire and facing Uzbeks as a much stronger power. But Uzbek khanates were not a combined power against the Safavids. While Bukhara khanate was permanently skirmishing Safavids, Khiva khanate was in cooperation with Safavid because of ancient conflicts with Bukhara khanate despite both of them were Sunni. Although Baburids and Khiva Khanate were Sunni, they sometimes collaborated with Safavids. This indicates Safavids prioritize real politic concerns more than sectarian bias. The conflict which can be called as the 16th and 17th centuries Great Game didn't bring benefit to parties and four states began to collapse in 1700s.